De Leidsche Professoren

EN

de Executeurs der Dordtsche Nalatenschap.

VERWEERSCHRIFT

DOOR

Dr. A. KUYPER.

AMSTERDAM.
J. H. KRUYT.
1879.

YUPER
X
422
K8
43
879

LIBRARY OF PRINCETON

MAY 2 8 2008

THEOLOGICAL SEMINARY

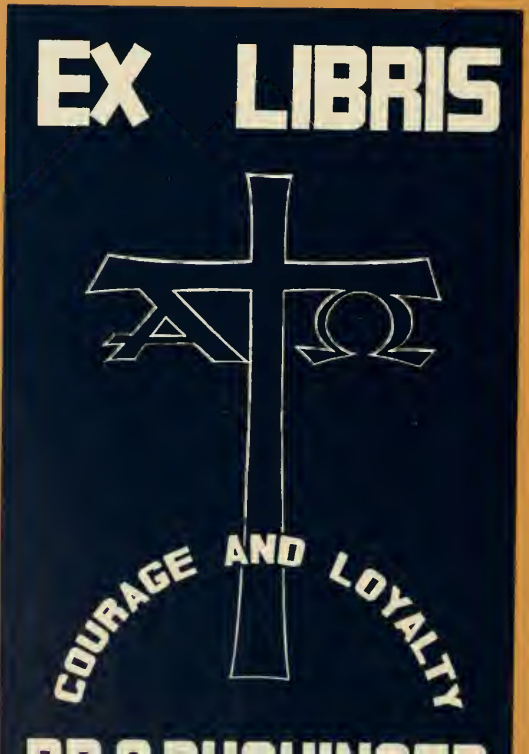

DE LEIDSCHE PROFESSOREN

EN

DE EXECUTEURS DER DORDTSCHE NALATENSCHAP.

De Leidsche Professoren

EN

de Executeurs der Dordtsche Nalatenschap.

VERWEERSCHRIFT

DOOR

Dr. A. KUYPER.

„Het zij voortaan uitgemaakt, dat men zoo alleen spreken kon, omdat men de moeite niet nam, het naar eisch te onderzoeken."

Dr. J. J. van Toorenenbergen. *De Symbolische Schriften*, p. XXV.

LIBRARY OF PRINCETON

MAY 2 8 2008

THEOLOGICAL SEMINARY

AMSTERDAM,
J. H. KRUYT.
1879.

INHOUD.

DE AANVAL ..... Blz. 9
HET VERWEER ..... » 15
»De definitieve stemme" ..... » 15
»In omnibus" en »vaste revisie" ..... » 22
»Tot teeckenen bereydt" ..... » 24
Subjectie aan de synode ..... » 27
»Verbodt ende interdictie!" ..... » 28
HISTORISCHE TOELICHTING ..... » 32
Vroeger tobben ..... » 32
Een pijl die afketst ..... » 37
Stand van het geschil ..... » 42
Praeparatoir ..... » 48
Onder de beschreven vaderen ..... » 51
Een dubbele misgreep ..... » 56
De stroohalm ..... » 64
Een compromis zonder sanctie ..... » 73
Waren ze overgeloopen? ..... » 75
CONCLUSIE ..... » 80

BIJLAGEN.
A. De autorisatie der kerkorde door Hollands Staten 87
B. Vroegere aanraking van de synode met de academie 98
C. Documenten ter toelichting ..... » 100
D. Dusver gewisselde processtukken ..... » 103

Tot mijn leedwezen bleef deze Studie langer in de pen, dan oorspronkelijk mijn voornemen was. Een tijdelijke ongesteldheid, die mij het gebruik der rechterhand benam en dus allen schriftelijken arbeid onmogelijk maakte, was hiervan oorzaak. Met die dagen van werkeloosheid in de archiefkamer door te brengen, heb ik getracht dit uitstel in tijd *door meerdere grondigheid van onderzoek te vergoeden.*

Ten overvloede zij hier nog bijgevoegd, dat ik niet dan hoog noode tegen Dr. Van Toorenenbergen de pen opnam. Persoonlijke betrekking en herinnering van vroegere welwillendheid maakte mij dit al even pijnlijk als de achting, die ik voor zijn wetenschappelijke verdiensten koester. Al wist ik sinds lang dan ook, dat Dr. Van Toorenenbergens inzicht in de Dordtsche periode niet wel verdedigbaar was, en al had ik dit op de Predikantenvereeniging van '70 reeds onverholen uitgesproken, toch heb ik mij steeds gewacht om publiekelijk deze leemte in zijn verre van alledaagsche studiën aan te toonen. Er bestond, zoo meende ik, geen reden, om den man van positie en jaren deze verdrietelijkheid aan te doen, tenzij hij er zelf toe dwong.

En nu hij mij dan geen andere keus liet, en ik dus tegen wil en dank mij genoodzaakt zag, te toonen dat ik voor de ongeschonden eere van een mij heilig beginsel, moet het, des noods zelfs mijn ongeveinsde achting voor dezen broeder kan laten wijken, heb ik mij dan ten minste toch beijverd, mijn geëerden tegenstander niet anders te bejegenen, dan ik mij, was ik *de aanvaller geweest, zelf het verweer zijnerzijds zou wenschen, d. w. z. »streng wetenschappelijk en zonder beleedigend sparen* gracieus!"

den Haag, April 1879. K.

I.

DE AANVAL.

Polyander, Walaeus, Thysius en Rivet, die, in de periode vlak na de Dordtsche Synode, de Leidsche catheders in de godgeleerdheid bezett'en, waren mannen, over wie zeer onderscheidenlijk geoordeeld is.

Vondel noemt ze: „Vier ezels zotter dan de zotheid, die wel aan de blauwe steen, maar niet van de leuterkei gesneden waren", en ontziet zich niet de Staten van Holland tot hun afzetting aan te prikkelen, in dit ver van fraaie tetrastichon:

„'t Is best die boeven af te danken,
Zij grijpen naar der Staten staf,
Best maakt m' *er verkensdrijvers af*,
Gemest met spoeling en met draf." 1)

En met dit oordeel van Roomschen kant rijmt tamelijk wel de opinie der Remonstranten in hun *Nulliteyten*, waar letterlijk te lezen staat: „*Polyander* met zijn heymelicke, achterbaesche, redelooze bitterheyt, baetsoeckerie ende albestierieheyt; *Walaeus* met zijn openbare ende notoire scheurzieete; en *Thysius* met zijn onwetende onbeschaemtheyt." 2)

Toch valt hieruit nog bijster weinig over de wezenlijke beteekenis van dit viertal theologen op te maken, overmits de Remonstranten hen tot duchtige wederpartijders hadden, en de Roomschen, in het begin der zeventiende

1) „*De Boerencatechismus.* Gesprek tusschen boer en student." Ed. Roelants, Schiedam, I p. 268. Het doelt op de quaestie van den schutterseed, waarbij men het advies der Leidsche faculteit had ingeroepen.

2) Dwinglo, *De Nulliteyten des Nationalen Synodi.* Enchuizen. 1622. p. 67.

eeuw, bij het Arminianisme zoo volop wol sponnen, dat tijdens Arminius' professoraat geen Gereformeerde boeken te Leiden schier meer aan de studenten te verkoopen waren, en daarentegen de exegetische geschriften der Jesuïeten uitnemend aftrek vonden; [1]) te Weesp b. v. bijna geheel de Magistratuur nog in 1622 paepsch was; [2]) ja, in de kerk zelve het bederf reeds weêr derwijs insloop, dat men te Gouda een nieuw Catechismus-opstel invoerde, en een predikant in den ring van Delft zelfs ongemerkt den Heidelberger door den Roomschen Catechismus van Petrus Canisius zocht te vervangen. [3])

Althans gunstiger; zonder daarom nog warm voor hen te worden; oordeelt dan ook Dr. J. J. van Toorenenbergen, die, nog onlangs, soberlijk, maar toch met klem van hen schreef: „De professoren te Leiden in 1620 waren mannen, die eenigen eerbied van het nageslacht verdienen!" [4]) Een dunk die nog wel aanmerkelijk blijft beneden den bezielden lof en den innigen dank, waarmeê de Gereformeerden dusver de nagedachtenis van dit schitterend viertal in eere hielden, maar die toch van te edele waardeering getuigt, om zonder tegenspraak, in strijd met de historie, nu voorts door dezen zelfden Dr. Van Toorenenbergen hun naam aan een streven te laten verbinden, dat door geheel hun bedrijf en verschijning, door hun woord en levensopvatting weêrsproken wordt.

En toch, dit is geschied.

Toen namelijk in het laatst des vorigen jaars door de „*Vereeniging voor Hooger Onderwijs op Gereformeerden grondslag*", in artikel 2 van haar Statuten was geschreven, „dat ze het onderwijs in de H. Godgeleerdheid wenschte te doen rusten op de drie formulieren van eenigheid, gelijk die in den jare 1619 door de Synode-nationaal van Dordrecht zijn vastgesteld, in maniere als door gemelde Synode blijkens haar eigen handelingen en haar acten het gezag van deze formulieren is bedoeld", heeft Dr. J. J. van Toorenenbergen zich ongevraagd gedrongen gevoeld, tegen deze bepaling op te treden, en tegen haar het onder Gereformeerden welbevestigd gezag opgeroepen van bovengenoemde hoogleeraren.

Zijn redebeleid bij dezen aanval was als volgt:

De Synode van 1619 heeft een onderteekeningsacte opgesteld, die door de Theologische professoren ten blijke van hunne instemming met de formulieren van eenigheid moest onderschreven worden Tot onderschrijving van

1) Synodaal Archief, VI. 1.

2) *Resol. Staten Holl.* 5 Jan. 1622, fol. 617.

3) Zie over den invloed van dezen Catechismus ook *Acta Syn. Delf.* Ai. 1587. Art. 56. Fol. 67. Kopie Rijksarchief. 100 a en b.

4) *Stemmen v. W. en Vr.* 1878. Dec. *Geref. Brieven*, p. 640.

deze acte zijn Walaeus, Polyander, Thysius en Rivet intusschen niet overgegaan, maar wel hebben ze een door henzelven opgestelde acte onderteekend. En overmits nu op de *wel* door hen onderschrevene acte een schroef minder zit dan op de acte, die ze *niet* onderschreven, zoo waant Dr. Van Toorenenbergen hieruit op te mogen maken, dat zij de Dordtsche onderteekeningsformule niet genoeg *eenvoudig*, niet *eerlijk* en niet *ruim* vonden; en dat ze derhalve *uit dien hoofde* de kortere acte, als *wél eenvoudig, wél eerlijk* en *wél ruim*, met hun naam onderteekenden.

Dat dit werkelijk Dr. Van Toorenenbergens bedoeling was kan niet beter blijken dan uit de overschrijving van zijn eigen woorden :

Daarin „steekt een beginsel", zegt *de Heraut*. Gewis. Het beginsel namelijk van eene onderwerping *aan eene stationaire leervoorstelling*, zooals die met „de Gereformeerde beginselen" moeielijk te vereenigen schijnt. Het aangehaalde artikel spreekt van „de bedoelingen der Synode van Dordrecht", edoch, daar wij niet naar geheime Synodale Acten, die ons onbekend hadden kunnen blijven, maar alleen naar de openbare handelingen der Vergadering worden verwezen, zoo moeten wij aannemen, dat ook nu nog in de Amsterdamsche faculteit ieder hoogleeraar zal hebben te verklaren, „*in goede conscientie* voor God te gevoelen en te gelooven, dat alle Articulen en Stukken der Leer" in de Formulieren „*in alles* met Gods Woord overeenkomen." en dat hem verboden zal zijn „tegen de Leere der drie formulieren verscheydene consideratiën ofte gevoelens voor te stellen, opentlijk noch heymelick." Vanzelf vervalt, dat hij daarop eerst het *het goedachten van de kerkelijke overheid* zal moeten verkrijgen!

De professoren te Leiden in 1620 waren mannen, die eenigen eerbied van het nageslacht verdienen: Johannes Polyander, Andreas Rivet, Antonius Walaeus, Antonius Thysius. *Zij hebben geen vrijheid gevonden* en ook niet van Curatoren kunnen verkrijgen, om de door de Synode geëischte verbintenis te onderteekenen, maar hebben zich bepaald tot eene onderteekening van de verklaring, dat zij „de leer, in de genoemde Schriften vervat, als rechtzinnig en met de Heilige Schrift overeenstemmende erkenden en haar daarom wilden leeren en verdedigen." Deze verklaring is sedert dien tijd in de Leidsche faculteit steeds gevorderd van de in haar optredende hoogleeraren: de verbintenis, door de Synode opgelegd, is daar nooit aangenomen. De reden was deze: daar de hoogleeraren geen zitting hadden in de Provinciale Synode, aan welke zij zich moesten onderwerpen, achtten de genoemde achtbare mannen, in overeenstemming met Curatoren, den band, waaraan zij gelegd werden, onbetamelijk. Doch dit daargelaten, verzuime men niet op te merken, dat inderdaad bij de Leidsche faculteit het door de Synode „blijkens hare acte" bepaalde werd vervangen *door eene eenvoudige, eerlijke en ruimere verklaring.* DAARIN STEEKT OOK EEN BEGINSEL. [1])

Immers, dat Polyander, Walaeus, Thysius en Rivet de Dordtsche formule metterdaad terzijlegden en een andere acte teekenden, is een feit, dat niemand aan Dr. Van Toorenenbergen betwist; en het punt in geschil, waarop het aankomt, is dus alleen maar: of zij de Dordtsche formule ongeteekend lieten, overmits hun conscientie hen, ter wille van den inhoud, het onderteekenen er van *verbood*, of wel overmits ze dit om bijoorzaken niet *mochten*.

1) *Stemmen v. W. en Vr.*, 1878, p. 639.

Dat ze *niet* teekenden, staat vast. Maar nu kan dit *niet*-teekenen óf veroorzaakt zijn doordien ze zelven, om des *beginsels* wille, op die formule tegen hadden, óf ook doordien zij, hoewel er zelven mede instemmend, van onderteekening weêrhouden werden door bijredenen of door een macht buiten hen.

Weigerden ze, overmits hun *consciëntie* hen verbood, onder zulk een formule hun naam te zetten, natuurlijk dan staat het hiermeê vast, dat ze feitelijk het standpunt hebben afgekeurd, dat in de Dordtsche acte wordt ingenomen, en dus ook met goed recht door Dr. Van Toorenenbergen mochten geciteerd worden als autoriteiten door wie dat standpunt werd bestreden.

Bleek het daarentegen, dat ze, noch tegen de formule zelve noch tegen het daarin tot uitdrukking gekomen standpunt, persoonlijk bezwaar hadden, maar b. v. van hun superieuren *last ontvingen*, om de onderteekening te weigeren, dan zou een beroep op hun naam ter bestrijding van dit standpunt blijkbaar niets minder dan een ongeoorloofd reconstrueeren der historie zijn, waartegen verweer plicht is voor wie dat bestreden standpunt in beginsel aanvaardt.

Dat nu metterdaad Dr. Van Toorenenbergen niet gemeend noch bedoeld heeft te schrijven: „Ze weigerden te teekenen, wijl ze niet *mochten*"; maar wel terdege: „Ze weigerden te teekenen wijl ze zelven teekenen voor ongeoorloofd hielden", spreekt zich op ondubbelzinnige wijs uit in zijn zeer duidelijke woorden: „*Zij hebben geen vrijheid gevonden* en ook niet van Curatoren kunnen verkrijgen, om de door de Synode geëischte verbintenis te onderteekenen." Immers „geen vrijheid tot iets vinden," beteekent in onze goede volkstaal en kán niets anders beteekenen, dan: „Geen vrijheid vinden *in zijn overtuiging*, in zijn plichtsbesef of in zijn consciëntie". Blijkt sterker nog uit de, door Dr. Van Toorenenbergen zelf gecursiveerde, woorden, dat de wél door hen geteekende formule „*eenvoudig, eerlijk en ruim*" was; door welke tegenstelling de niet-geteekende acte noodzakelijk als in der professoren oordeel *niet* eenvoudig, *niet* eerlijk en *niet* ruim gequalificeerd wordt. Blijkt niet minder uit zijn beweren, dat in de weigering dezer professoren „een beginsel steekt", waarmeê hij zich van harte homogeen verklaart, en dat hij in toepassing op zichzelven met de woorden inleidt: „Voldoet dit (het door hen kwansuis bestreden standpunt) aan den eisch *van onze consciëntie?*" [1]) En blijkt ten slotte op de overtuigendste wijze uit geheel de opzetting van deze polemiek, overmits Dr. Van Toorenenbergen, bijaldien hij de oorzaak der weigering niet bij de professoren zelven had gezocht, maar bij de Staten, dan ook tegenover Dordt de autoriteit van *die Staten*, en niet het gezag van *deze professoren* had moeten inroepen.

---

1) *Stemmen v. W. en Vr.*, l. c. 638.

Hiermeê echter zou de geleerde onderzoeker zijn doel volslagen gemist hebben. Immers het was er hem om te doen, om aan te toonen, dat dit „eenvoudige, eerlijke, ruime standpunt" (t. w. het standpunt dat hij zelf inneemt) zuiverder Gereformeerd was dan het „*min* eenvoudige, *min* eerlijke en *min* ruime", dat in navolging van Dordt door mijne vrienden en mij wordt ingenomen. Daarvoor kwam het er dus op aan, autoriteiten van ongerept-Gereformeerden naam tegenover Dordt, en onder het schild van Dordt, tegenover ons te kunnen stellen. En wijl nu de Staten van Holland en West-Friesland voor zulk een Gereformeerden leendienst elken titel misten; maar het viertal van Polyander, Walaeus, Thysius en Rivet ruimschoots en te over elken titel hiervoor bezat; — zoo volgt hieruit dat Dr. Van Toorenenbergens aanval slot noch zin zou hebben, indien men onderstellen ging, dat de oorzaak der weigering door hem niet bij de professoren, maar bij de Staten, was gezocht.

Al viel er dan ook later bij Dr. Van Toorenenbergen zekere kentering te dien opzichte waar te nemen, vast staat thans uit zijn eigen woorden, dat de door hem gestelde casuspositie wel terdege op het beweren neêrkomt: „Het viertal weigerde ter oorzake dat zij *het standpunt* der Dordtsche onderteekeningsformule afkeurden." [1])

Vooral het woordeke „eerlijk" is ten deze beslissend. Want van tweeën één: óf het viertal oordeelde dat de Dordtsche formule *wel* eerlijk was, óf wel het hield die voor *on-*, *min* of *niet* eerlijk.

In het eerste geval nu (dat ze h. i. *wel* eerlijk was), zou Dr. Van Toorenenbergens qualificatie, om de kortere acte, als „de eerlijke", van de Dordtsche, die dan óók eerlijk zou zijn, te onderscheiden, zichzelve ongerijmd maken. En bij de tweede onderstelling (van haar *mindere* eerlijkheid, naar het oordeel van Walaeus c. s.) zou het missen van den moed, om als mannen van eer dan ook eigener autoriteit de onderteekening te weigeren, een ook door Dr. Van Toorenenbergen niet bedoelde smet werpen op hun zedelijk karakter.

Er is derhalve geen twijfel aan, of Dr. Van Toorenenbergen stelt in zijn pleidooi het tweeërlei standpunt, dat onze kerk tegenover haar leer kan innemen, t. w. het *objectieve* en het *subjectieve*, tegenover elkander; omschrijft dan het eerste min juist, „als *onderwerping aan een stationaire leervoorstelling*"; toont verder aan, dat de Gereformeerden zich te Dordt op dit objectieve standpunt plaatsten en dat de huidendaagsche Gereformeerden dit nog doen;

1) In de al- of niet subjectie aan de Prov. Synode kan het in Dr. Van Toorenenbergens redebeleid uiteraard nog minder schuilen. Dan toch ging elk punt ter vergelijking met de nieuwe Universiteit ganschelijk voor hem te loor, waarvan hij toch zelf schrijft: „*Vanzelf vervalt dat hij hierop het goedachten zal moeten verkrijgen* van de kerkelijke overheid." *Stemmen c. W. en Vr.* p. 638.

maar om nu voorts zelf met beslistheid dit gewraakte standpunt te verwerpen; en, ten betooge dat deze verwerping geen „nieuwigheid" is, een Polyander, Walaeus, Thysius en Rivet tot getuigen op te roepen, als die reeds in de dagen van Dordt zelven, tot evengelijke verwerping overgingen.

Dat ik in deze aanduiding van het geschil ditmaal eenigszins nauwkeuriger te werk ga, houde men mij ten goede. Want reeds op zichzelf is, zonder voorafgaande duidelijke uiteenzetting van het punt, waarover het geschil loopt, geen voor den lezer helder betoog in zoo fijn geschil te leveren. Maar bovendien straalt er in een later stuk van Dr. Van Toorenenbergen, gelijk ik zei, reeds zeker besef door van de mindere verdedigbaarheid der door hem ingenomen stelling, waardoor de zaak zich nu licht verwarren kon, en waarmeê ik toch niet *mocht* rekenen, doordien er geen zweem of schijn van *herroeping* bij staat, en het stuk veeleer besloten wordt met een zeer nadrukkelijke handhaving van het eerst door hem geschrevene, onder opzettelijke herhaling van dat „eenvoudig, eerlijk en ruim".[1]) Te meer nu daar Dr. Van Toorenenbergen dit tweede stuk, blijkens zijn eigen woorden, uitdrukkelijk schreef met het doel, *„om den indruk van zijn eerste stuk* bij zijn kundige lezers door mijn tegenspraak, waarvan ik z. i. wel reeds berouw zal hebben, niet te loor te laten gaan," ben ik dus in mijn onbetwistbaar recht, door van deze bedekte zwenking geen notitie te nemen, en het geschil met Dr. Van Toorenenbergen onder de oogen te zien, in dien eenigen, principiëelen vorm, waarin het Dr. Van Toorenenbergens aanval wettigt; door hemzelven oorspronkelijk op het tapijt is gebracht; en voor mij de inspanning van het verweer loont.

Bij dat verweer zal ik mij beijveren om ook in Dr. Van Toorenenbergens oog mijn aanspraak op den naam van wetenschappelijk man, dien ik z. i. *bijna*, door mijn weêrspreken van zijn oordeel, kwijt was, nu niet ganschelijk te verliezen. [2])

De dusver in deze quaestie gewisselde stukken staan in de *Haarl. Courant* van 6 Januari, in *De Heraut* van 12 Januari, in de *Haarl. Courant* van 17 Januari en in *De Heraut* van den 19 dito. Men vindt ze, opdat de lezer tot eigen oordeel in staat zij, hier achter afgedrukt. [3]) Dat ik thans den strijd uit de bladen naar een vlugschrift overbreng, is wijl Dr. Van Toorenenbergen zich van de *min*kundigen op de *des*kundigen heeft beroepen, en ik dit objectief historisch debat ook mijnerzijds nu wel eens aan het oordeel van mannen als Fruin, Jorissen, Acquoy, Wijnne enz., die geen godsdienstig weekblad als *De Heraut* lezen, onderwerpen wil.

1) *Heraut* van 19 Januari 1879.
2) Zie *Haarl. Courant* van 16 Januari 1879.
3) Zie Bijlage D.

II.

HET VERWEER.

Wat mij alzoo te bewijzen valt, is: *dat de hoogleeraren Walaeus, Polyander, Thysius en Rivet de onderteekening der Dordtsche formule niet geweigerd hebben, uit hoofde zij het standpunt der Dordtsche Synode ten deze afkeurden, maar om redenen die met dat standpunt niets te maken hadden.*

Strikt genomen kan ik dit van *Rivet* niet even stellig bewijzen. Maar wijl de vier professoren in geheel deze zaak *„de commun accord"* en collegialiter gehandeld hebben, ja, zich opzettelijk verbonden, als faculteitsleden „nooit anders dan met aller medeweten en instemming te handelen", [1]) zal mijn bewijs, indien het ten opzichte van *de drie overigen* kan geleverd worden, uiteraard ook voor Rivet volkomen afdoende zijn. En daar Walaeus, blijkens zijn brieven, in geheel deze zaak als tolk en woordvoerder der faculteit is opgetreden, [2]) zal ik verder kortheidshalve het viertal eenvoudig aanduiden door: *Walaeus c. s.*

1

DE DEFINITIEVE STEMME.

Als eerste verweermiddel hiervoor nu beroep ik mij op het feit: *dat Walaeus c. s. zelven, als stemhebbende leden der Synode, zonder protest, tot de opstelling en uitvaardiging der Dordtsche onderteekeningsformule hebben medegewerkt.*

Dit reeds vroeger door mij aangevoerde feit trachtte Dr. Van Toorenenbergen te ontzenuwen door de opmerking, dat de hoogleeraren op de Dordtsche Synode „alleen een *adviseerende* stem hadden."

---

1) „Decreverunt et observarunt continuo, neminem judicium de religionis controversia, Ecclesiae regimine, sive casu conscientiae, seorsim, sed nonnisi una cum collegis suis, daturum. WALAEI vita, in *Oper. Omnia.* p. 27*.

2) „Plerumque tamen voluere Collegae, ut a Walaeo scripta consignarentur, quod ut in loquendo ita et in scribendo maxime nervosus esset." Ib. p. 31*.

Alsook het schrijven van de faculteit aan de Zuid-Hollandsche Synode in 1623 „nomine facultatis" door Ant. Walaeus gericht. Cf. Zijn brieven. *Op. Omnia.* p. 423,4.

Hij schrijft desaangaande:

Nog heb ik iets te zeggen op mijn beweren, dat het formulier in kwestie niet door de professoren Polyander, Thysius en Walaeus mede was vastgesteld. Ik bedoel met dit beweren, dat zij geene concludeerende stem in de „approbatie" van het formulier hebben gehad, terwijl van hunne adviezen in dezen niets bekend is. De professoren in de Synode hadden in de kerkzaken slechts eene *adviseerende* stem. Dit blijkt duidelijk b. v. in de behandeling van het voorstel tot eene nieuwe Bijbeloverzetting. In de 7de zitting hebben zij na de buitenlandsche Godgeleerden, evenals dezen, hun gevoelen over de noodzakelijkheid van het te ondernemen werk gezegd, en in de 8ste zitting is door de afgevaardigden der Nederlandsche kerken (Pastores et Seniores) geadviseerd en *gestemd*. In de 156ste zitting (*Post-acta*) zijn de artikelen van de kerken-ordening in de substantie van alle de *Gedeputeerden*, *Predikanten en Ouderlingen* van iedere provincie „geapprobeerd". Dat zoo ook geschied is bij de „approbatie" van het formulier van onderteekening, meen ik te mogen aannemen. Doch ik herhaal hier nog eens: de hoofdzaak, waarom het mij te doen is, is dat in 1620 de professoren te Leiden het door de Synode van Dordrecht vastgestelde onderteekenings-formulier hebben ter zijde gelegd en vervangen door eene „eenvoudige, eerlijke en ruimere verklaring. [1])

Hiervan nu is, met Dr. Van Toorenenbergens welnemen, blijkens het onwraakbaarst getuigenis der historie, *vlak het omgekeerde* waar.

Dr. Van Toorenenbergen beweert, dat de hoogleeraren te Dordt in de kerkzaken slechts adviseerende, *geen* definitieve stem hadden.

Zie nu hier daarentegen, wat de documenten desaangaande melden:

1°. „Dat sy (namelijk de theologische professoren) in alle Synoden-Nationaal sonder tegenspreken van eenighe kercke van de heeren Staten syn gheëvoceert, om in de selve, neffens andere leden des Synodi, niet alleen advijs maar *ook definitieve* stemme te hebben: so wel in de saecken der Leere, als *der ordre*, ende van *particuliere feyten*, en wat tot de selve Synode *meer* behoort." Aldus de Staten van Holland in 1623. [2])

2°. „In synodis nationalibus pari plane cum caeteris suffragii jure intersunt professores." Aldus Walaeus zélf in 1623. [3])

---

1) *Heraut* van 19 Januari 1879.

2) WALAEI *Opera*, p. 423a. Deze uitspraak komt voor in een Concept van Correspondentie, dat op last der Staten van Holland ontworpen, en door de faculteit aan de Synode van Zuid-Holland (1623) is ingediend. Het staat ook afgedrukt in *Kerk. Arch.* VII, p. 153. Classiek is in dit stuk nog in 1623 het Remonstrantsche beroep op de Politieke Kerkelijke Wetten (Art. 31) van 1591, dat zich alleen door zijn oorsprong uit den Statenkring verklaren laat. Het is stellig niet van Walaeus. Cf. p.58.

3) Aldus schrijft Walaeus zelf: *Opera omnia*, p. 424, en wel in een verband, waarin opzettelijk van de tegenstelling tusschen adviseerend en concludeerend stemrecht sprake is. „De professoren stemmen in alles gelijkop met de leden!"

3°. Was reeds op het Haagsche convent in 1607 expresselijk overeengekomen, dat de hoogleeraren op de Synode „definitieve stemmen zouden hebben." [1])

En 4°. schrijft een geconfijt lid der Dordtsche Synode: „De suffragio decisivo Professorum in Synodo Dordracenâ anno 1618, verissimum est quod dicitur." [2])

Hiermeê is de zaak natuurlijk uitgemaakt en beslist, en blijkt alzoo ten duidelijkste, dat de geachte schrijver een hoogst zonderling anachronisme beging, toen hij „de adviseerende stemmen der Theologische professoren," uit latere reglementen overbracht naar de Synode van Dordt.

Een vergissing, te onbegrijpelijker, wijl de kundige onderzoeker niet slechts terloops dit gevoelen in zijn pleidooi inlaschte, maar er een hoofdpunt van debat van maakte, dat hem bij mijzelf reeds „berouw" deed veronderstellen, en uit de details van de Dordtsche acten, gelijk hij zich inbeeldde, op afdoende wijze door hem bewezen werd.

Hij meende namelijk in de *Acta Synodalia,* in het verbaal der 7e en 8e zitting, gelezen te hebben, dat de uitheemsche theologen en de professoren wel *advies* over de Bijbelvertaling uitbrachten, maar dat alleen de Synodale deputaten er over mochten *stemmen.*

Dit kón intusschen blijkens bovenaangehaalde documenten er niet staan, en staat er dan ook niet.

Er staat, volkomen juist: 1°. dat men eerst *geadviseerd* heeft. En wel *eerst* de theologi magnae Brittaniae; *toen* de professoren (Cl. D.D. professores sententiam quoque suam prolixe exposuerunt); en *daarnà* de provinciale deputaten (Pastores et Seniores Ecclesiarum Belgicarum suam quoque sententiam dixerunt). En 2°. dat men daarna *gestemd* heeft, zonder dat er, van wie wel of wie niet gestemd hebben, ook maar eenige melding geschiedt (fuit consentientibus omnium suffragiis judicatum). Reeds de vertaling der Acten in den dusgenaamden „*Vaderlandschen Procureur*" had Dr. Van Toorenenbergen dan ook kunnen toonen, dat de bedoeling der Latijnsche woorden niin juist door hem was gevat. [3])

En schier nog ondoeltreffender is zijn beroep op de *post-acta* der 156e zitting, waar wel zeker staat: dat de kerkorde van den jare 1586 in substantie „door alle de gedeputeerde *predikanten en ouderlingen* goed-

1) Voetius, *Pol. Eccl.*, Tom. IV. p. 197.

2) Ibid. Cf. De Moor, *Comment. à Marck.* V, 546. „Daarover dat de professoren te Dordt in alles gelijkop stemden, kan geen twijfel bestaan."

3) *Korte historie van de Syn. nat.* door den Proc. van de vad. kerk, 1776. p. 13.

gekeurd werd," maar zóó dat deze op zichzelf bevreemdende bijvoeging kennelijk alleen werd ingelascht, om officiëel te constateeren, *dat geen enkele provincie geopponeerd had.* Immers, juist toen de post-acta uit werden gegeven, tobden de kerkelijken bitter en bitter met de Staten van onderscheidene provinciën om de kerkorde geapprobeerd te krijgen. En wijl men terecht vreesde, dat dit aan de legale sanctie dezer kerkorde later afbreuk zou doen, poogde men daarom de provinciale Synoden althans in *moreelen* zin te binden, en teekende deswege met opzet in de acten aan, dat *„alle synodale deputaten vóór hadden gestemd"*.

Blijkbaar vormt Dr. Van Toorenenbergen zich dan ook van de mechaniek der Dordtsche Synode een voorstelling, die door de historische gegevens weêrsproken wordt en geheel in strijd is met de wijze van procedeeren, die oudtijds in vergaderingen placht gevolgd te worden.

T. w. de Synode als zoodanig vormde een *corpus* (lichaam) met *membra* (leden). [1]) Waar nu dat *corpus* wettig zitting hield werd „Synode gehouden," en konden dus ter Synode ook anderen verschijnen; maar die, als geen *membra* zijnde en dus buiten het *corpus* staande, dan ook elk synodaal recht van medebeslissing misten. Zoo verschenen ter Synode: 1°. de delegaten der Hoog Mogende Heeren Staten Generaal, die geheel buiten het *corpus Synodi* stonden, [2]) en dus wel eigener autoriteit *decreten* [3]) uitvaardigden, maar geen het minste zeggenschap hadden in de *judicia Synodi* (besluiten), [4]) ten opzichte waarvan zij zich met *consilia* (adviezen) [5]) moesten vergenoegen; 2°. de geciteerde Remonstranten; [6]) en 3°. predikanten, doctoren of gemeenteleden, die der Synode iets wilden aanzeggen. [7])

Het *corpus Synodi* zelf was verdeeld in twee groepen: de *Exteri* (Uitheemsche) [8]) en de *Provinciales* (Nederlandsche) [9]) genoemd.

Elke dezer groepen bestond uit *Collegia* (Colleges) [10]), waarvan de „Exteri" er *acht* en de „Provinciales" er *tien* vormden.

Onder deze tien *collegia* der „Provinciales" nu behoorde ook het *collegium professorum Belgicorum*, [11]) die wel terdege als *membra* (leden), [12]) en dus stemhebbend, ook blijkens de acten, waren toegelaten.

Voor de wijze van stemmen was, gelijk mij uit de Resolutiën der Hoog Mogende Heeren Staten-Generaal bleek, uitdrukkelijk, tegen den zin van Holland in, bepaald, dat men stemmen zou in de bekende orde van: *eerst*

1) *Acta Synodi*, p. 197, 203, 241, 301.
2) *Acta Synodi*, p. 58.
3) *Acta Synodi*, p. 59, 81.
4) *Acta Synodi*, p. 19, 196, 290.
5) *Acta Synodi*, p. 196.
6) *Acta Synodi*, p. 16.
7) *Acta Synodi*, p. 15. Art. 8.
8) *Acta Synodi*, p. 95, 301.
9) *Acta Synodi*, p. 95, 301
10) *Acta Synodi*, p. 240.
11) *Acta Synodi*, p. 241.
12) *Acta Synodi*, p. 23.

het Moderamen; [1]) *dan* de Exteri; [2]) en *daarna* de Provinciales, [3]) *met de professoren voorop;* [4]) en wel, niet hoofdelijk, maar *als college*, tenzij het ondoenlijk bleek, het college als zoodanig tot een advies te doen komen. [5])

Het denkbeeld om iemand *lid* van een college te doen zijn en toch van zijn stem te berooven, voorzooveel hij meê tot de deelen van het organisme behoort, is dan ook een innerlijke contradictie, tegen wier insluiping eertijds nog een te gezond rechtsbesef bij onze vaderen waakte, en die eerst later regel werd.

Ook op de particuliere Synoden kwamen wel deputaten voor de correspondentie met andere Synoden, die slechts *adviseerden*, maar tot het *corpus* van zulk een Synode behoorden deze dan ook niet. [6])

Er is derhalve geen de minste quaestie van, of ook toen, den 25 Mei 1618, in de 175e zitting der Dordtsche Synode het onderteekeningsformulier voor de Theologische professoren is vastgesteld, hebben de aanwezig zijnde professoren het *recht* gehad, daartoe mede te werken, zoowel door het uitbrengen van *advies*, als door *definitieve* stemming.

Dat nu *voorts* de heeren Walaeus, Polyander en Thysius metterdaad in deze zitting aanwezig waren, *en dus ook hebben gestemd,* weten we met zekerheid uit de acten der Synode van Zuid-Holland, die in 1623 te Brielle gehouden werd, en waarin „goed gevonden is, conjunctim de professoren te vermanen, om aan de goede intentie der Synodus (Nationalis) te voldoen, en niet langer te weigeren het formulier, *ten overstaan zelfs van de professoren dezer Provincie daar vastgesteld*, te onderteekenen". [7])

En mocht men, nog aarzelend, nader bescheid wenschen over de beteekenis in die dagen aan de woorden „ten overstaan van (praesentibus)" gehecht, dan heeft men slechts bl. 301 van de Dordtsche acten op te slaan, waar we lezen: „Hanc quoque esse Ill. D. D. Ordinum voluntatem, ut confessio ... *praesentibus Theologis exteris* relegeretur et examinaretur." [8]) Een

1) *Acta Synodi*, p. 192, 196.
2) *Acta Synodi*, p. 192, 196.
3) *Acta Synodi*, p. 192, 196, 81.
4) *Acta Synodi*, p. 20, 61.
5) *Resolutiën Stat. Gen.* dd. 15 November 1618. *Acta Synodi*, p. 317.
6) Onderscheiding tusschen meêstemmen over leerzaken en niet over kerkrechtelijke geschillen, werd wel in 1629 voorgesteld, als eenig overblijvende uitweg, maar werd ook toen, zeer consequent, door de Synode te Schoonhoven in 1630 verworpen. Kopie Rijksarchief fol. 310 verso. Art. 28. Den voorslag vindt men Act. Syn. Goud. 1629. fol. 294. Art. 75.
7) *Kerk. Arch.* VII. 159. In de veel juister kopie, die het Rijksarchief bezit, staat het woord „nationaal" er bij, en wordt met name op de Groninger professoren gewezen, *als die geteekend hadden zonder eenige difficulteit.* Fo. 152.
8) Ook wilden de Staten dat de Confessie *ten overstaan van de uitheemsche Theologen* zou onderzocht worden.

zinsneê, die nu niet beteekent, dat de Nederlandsche gedeputeerden het *alleen* zouden doen en de uitheemsche bij het werk toezien, maar wel terdege zeggen wil, dat de uitheemsche Theologen, „ten wier overstaan de examinatie geschiedde", zelven hieraan, en wel in de eerste plaats, zouden meêdoen. Gelijk bewezen wordt door wat er onmiddellijk in de *Acta Synodi* op volgt: „Utque a singulis Synodi membris, *tam Exteris* tam Provincialibus, libere declararetur," [1]) enz. Immers hieruit volgt, dat ook het onderteekeningsformulier, hetwelk „presentibus professoribus huius provinciae" is opgesteld en aangenomen, „tam a professoribus ipsis quam a caeteris huiusce Synodi membris concepta fuit atque approbata." [2])

Is hiermeê alzoo voldingend bewezen, dat de heeren Walaeus c. s. present waren in de Synodale zitting, waarin de onderteekeningsformule is vastgesteld, [3]) en niet slechts aan de discussie, maar ook aan de stemming er over hebben deelgenomen, dan zou aan onzen geachten bestrijder ter verdediging van zijn bedreigde stelling nog slechts ééne uitvlucht overblijven, t. w. *de gissing dat de professoren tegen hadden gestemd.*

Ook dien laatsten uitweg echter zijn we verplicht hem af te snijden, en dat wel op de volgende vijf gronden:

1°. Overmits Walaeus c. s., meer nog dan Gomarus, de ziel, de tolk en de theologische pleitbezorger der Synode waren, [4]) is het reeds op zichzelf volstrekt onwaarschijnlijk, dat men in eene aangelegenheid, hén speciaal betreffende, tegen hun uitgedrukten wil, een zaak zou hebben doorgezet, waarbij men voor de uitvoering geheel en al van hun vrijwillige medewerking zou afhangen.

2°. In de Acta Synodi, zoomin in de geschrevene [5]) als in de ge-

---

1) „Dat de uitheemsche evengoed als de Provinciale afgevaardigden zouden meêdoen!"

2) „Zoo door de hoogleeraren als door de overige leden ontworpen en aangenomen is."

3) Walaeus was uit Den Haag, van zijn dienst bij Oldenbarnevelds uitgang, reeds terug. Oldenbarneveld was den 12den Mei onthoofd. Den 26sten Mei werd de formule vastgesteld. En reeds den 13den was Walaeus naar Dordt teruggekeerd. „In sequenti a supplicio die Walaeus Dordracum reversus est et usque ad May finem Synodi negotiis vacavit. Walaei. *Opera omnia* vita ipsius. p. 26a. Reeds op 22 Mei vinden we hem dan ook in de *Post-acta* vermeld, zie Wiltens, p. 133; Thysius wordt op 13 Mei genoemd, p. 116, en Polyander op 24 Mei, p. 136.

4) Ook Bogerman eerde hem en koos hem in de vaste Commissie, die bij Bogerman aan huis vooruit den gang der Synode regelde. Cf. Polyandri *Oratio fenebris.* p. 2b.

5) Dezo zijn expressolijk in het Synodaal archief door mij nagezien.

drukte, wordt ook maar met een enkel woordeke van professorale oppositie ten deze melding gemaakt. Iets wat, indien er oppositie geweest ware, niet zou kunnen; daar de redactie en uitgave van deze *Acta Synodi* was opgedragen aan een Commissie van zeven leden, waarin én Walaeus, én Polyander, én Thysius zelf persoonlijk zitting hadden. [1])

3°. In de uitvoerige polemiek, die over deze zaak gevoerd is, heeft men zich van den kant der professoren nooit op eenig vroeger door hen ter Synode ingediend verzet tegen deze formule beroepen.

4°. De Synode van Den Briel zou, als drangreden tot onderteekening, niet hebben kúnnen aanvoeren, dat de formule „praesentibus professoribus" óp- en vastgesteld was, indien de professoren zich tegen de invoering hadden verzet. Dit beroep der Brielsche Synode toch heeft alleen zin bij de onderstelling, *dat de professoren vóór hadden gestemd,* en is door de faculteit *niet* weêrsproken.

5°. Op de ter Synode gevoerde oppositie en verzwijging daarvan in de Synodale acten, heeft men zich van Staatsche zij in deze quaestie wel terdege beroepen.

„Hier valt nu alleen dispute, oft de professoren der Theologie oft eenighe uyt haer gesonden, niet en behooren in de Synoden particulier te verschijnen, waervan ooc dispute is gevallen in de leste Synode Nationael van Dordrecht, ende is hetselve van den meesten deel des Synodi goet ghevonden: hoewel daer naer, deur de haestigheyt, *de acte niet soo generael ende dudelick daer en van is ghestelt:* waer van de Praeses ende andere genoechsaem kennisse heeft." [2])

Blijkt hieruit alzoo dat men zeer wel er op bedacht was, om op grond van ter Synode gevoerde oppositie tegen haar besluiten te reageeren; en evenmin tegen een beroep van de *Acta* op de leden der Synode opzag; dan spreekt het toch wel vanzelf, dat geen man met gezonde zinnen verzuimd zou hebben, om in weerwil van het zwijgen der *Acta*, desniettemin van deze professorale oppositie, *indien ze bestaan had*, melding te maken; wijl toch door dit snijdend argument eens voorgoed alle kracht van het tegenbetoog gebroken ware geweest.

Een *niet* te berde brengen toch van zulk een argument, is in gevallen als het onderhavige, een zoogoed als *mathematisch bewijs van het niet bestaan er van*, zoodra kan aangetoond, gelijk door ons geschied is, dat men er door de tegenpartij opmerkzaam op was gemaakt, en blijkens het verhandelde in een ander punt, zelf op het hierin gelegen verweermiddel, stel het hád bestaan, verdacht was.

---

1) Niet oorspronkelijk, maar later ingekozen, gelijk blijkt uit WALAEUS, biographie.

2) WALAEI, *Opera omnia*, II, p. 423.

Zoo heb ik dan, zoo streng en strikt mogelijk, bewezen: 1°. dat Walaeus c. s. ook in deze zaak niet slechts recht van advies maar ook *definitieve* stem hadden; 2°. dat Walaeus c. s. toen de formule werd vastgesteld ter Synodale zitting aanwezig waren; en 3°. dat door hen geen de minste oppositie tegen de formule gevoerd is. *Quod erat demonstrandum.*

Zelfs zou ik, hoewel ik in dit opzicht niet verder dan een gissing kom, het vermoeden durven wagen, dat niemand anders dan Walaeus zelf de formule met eigen hand heeft opgesteld. [1])

En dat wel, overmits men de formule *in extenso* opnam onder zijn brieven; de *„stylus nervosus"* van Walaeus, gelijk zijn biograaf het noemt, [2]) uit elken regel spreekt; kieschheid vorderde, dat men de concipieering van dit stuk aan een hoogleeraar opdroeg; en Walaeus, gelijk men weet, zitting had in de geheime Commissie, die, onder Bogermans leiding, de zaken der Synode praepareerde. [3])

Doch deze ver van gewaagde gissing latende voor wat ze is, weten we dan nu althans *met volkomen zekerheid*, dat de heeren Walaeus, Thysius en Polyander, als stemhebbende leden, zonder zweem van protest, tot de approbatie der Dordtsche onderteekeningsformule hebben medegewerkt.

2.

„IN OMNIBUS" EN „VASTE REVISIE"!

Natuurlijk is, welbezien, door het voorafgaande reeds elk middel van aanval aan Dr. Van Toorenenbergen uit de hand geslagen, en zou ik hier reeds dit opstel eindigen kunnen. Immers, een formule, die ik zelf meê hielp vaststellen, kan ik later om alle denkbare redenen verwerpen, *dan alleen nooit om het daarin uitgedrukte standpunt.*

Wijl het echter in sommige gevallen zijn nut kan hebben, de ongegrondheid van een tegen uw standpunt gekeerden aanval zoo van alle zijden in het licht te stellen, dat heel de historie op uw hand komt, laat ik het hier *niet* bij, maar zal ik mijn bewijs verveelvuldigen.

En dan diene als tweede verweermiddel: *dat het standpunt, waarvoor Dr. Van Toorenenbergen de autoriteit van den naam dezer hoogleeraren*

---

1) De Commissie der deputaten van Gelderland, Zuyd-Hollant, Zeelandt en Groningen, was alleen belast met het opstellen van het formulier voor de Kerkedienaren. Cf. *Post-Acta*, Sessie. 162 Ip. 125.

2) WALAEI, *Opera omnia*, Vita ipsius. p. 31b.

3) POLYANDRI, *Orat. fun.*, Wal. p. 2b.

inroept, en waaruit hij hun weigering verklaren wil, door deze hoogleeraren niet ingenomen, maar bestreden is.

Ter aantooning hiervan bepaal ik mij tot de twee cardinale punten: t. w: *vooreerst* of men de artikelen der confessie *per omnia* (in omnibus) óf wel slechts *quoad substantium* heeft te belijden; en *ten andere* of de aanvaarding van de belijdenis te Dordt, al dan niet, alleen plaats had met beding van „vrije revisie op elke komende nationale Synode".

Dit leert Dr. Van Toorenenbergen.

Vooral op die bijvoeging: „*in omnibus*" op „*per omnia*" mikte hij steeds zijn pijlen, en wijl nu in de faculteitsformule dit *per omnia* metterdaad niet voorkomt, achtte hij zich gerechtigd, om zich ook op de heeren Walaeus c. s. als bestrijders van deze „enge", en als mét hem voor standers van een „ruimere" formule, te beroepen.

Doch ook hierbij ruilde hij phantasie in voor werkelijkheid, gelijk met volkomen zekerheid blijkt uit de volgende drie feiten:

1°. dat de heeren Walaeus c. s. hun schrijven aan de lasthebbers van de Zuid-Hollandsche Synode aanvingen met deze verklaring: „dat sy de leere in de voorschreven formulieren begrepen IN ALLES houden Gods Woort conform te wesen". [1]) Daar is dus het *in omnibus* wel terdege!

2°. dat door de heeren Walaeus, c. s. zelven voor de Doctoren in de Theologie een onderteekeningsformule is opgesteld, waarin het „*in omnibus*" evenzeer voorkomt: „Ego sancte coram Deo profiteor, me agnoscere doctrinam, quae in Ecclesiis ex Verbo Dei reformatis publice docetur, orthodoxam esse scriptisque Propheticis et Apostolicis Conformem, atque ita in ea acquiescere ut *in omnibus* quae ratione doctrinae Confessioni ecclesiarum belgicarum.... conveniunt. [2]) Daar is het *in omnibus* dus nog eens!

Wel merkt Dr. Van Toorenenbergen tegen dit laatste op:

„Dat dezelfde Professoren, die de Synodale onderteekeningsformule ter zijde legden, haar negen jaren later voor de Doctoren in de Theologie verplichtend stelden, is alleszins natuurlijk, daar zij voor de predikanten, die konden gepromoveerd worden, geen aanleiding mochten te weeg brengen, om zich tegen hunne verbintenis als Dienaren der Kerk op eene minder stricte als Doctoren te beroepen. Het Doctoraat was ook als een dienst in de Kerk opgenomen. Zie Art. II. der Kerkorde." [3])

---

1) WALAEI, *Opera omnia*, II. p. 422.
2) N. C. KIST, *Kerk. Arch.* IX. p. 494.
3) *Heraut* van 19 Januari 1879.

Maar ook dit houdt, voor wie doordenkt, in drieërlei opzicht al even weinig steek.

Vooreerst toch is met „Doctoren" in de Kerkorde niet een soort van „wetenschappelijke" titel, maar zijn de „professoren en leeraars (profeten) in de Theologie" bedoeld, [1]) die men in den dienst der kerk wilde opnemen en deswege aan de hoogheid der Synode onderwierp. Terwijl omgekeerd de Doctoren, voor wie Walaeus deze formule ontwierp, niets dan „wetenschappelijk gegradueerden" waren, die als zoodanig nog niets hoegenaamd met den dienst der kerk uitstaande hadden.

Ten andere, is het logisch volstrekt onjuist gedacht, alsof een formule bij de kerkelijke autoriteit bezworen, ooit iets van haar kracht verliezen kon, door het later bezweren van een andere formule bij een civiele, militaire of academische autoriteit. *Mine non tollit majus!*

En wat ten derde alles afdoet: *het doel heiligt de middelen niet.* En door in éénzelfde polemiek eerst van Walaeus c. s. te schrijven, dat het niet-onderteekenen van de Dordtsche formule voor hen een quaestie van *„eerlijkheid"* was, en daarna te beweren, dat zij om bijredenen aan anderen oplegden, wat ze voor zichzelven *uit beginsel* afsloegen, heeft Dr. Van Toorenenbergen een vlek op het karakter dezer mannen gespat, waarvan ik mij beijver, hun goeden naam weêr *pro virili* te zuiveren.

En 3°. het andere punt, waarop ik doelde, betreft „de aanvaarding van de Confessie, niet dan onder beding van „vrije *revisie op elke komende Synode nationaal;"* en kan kortaf weêrlegd met deze bondige, maar óverduidelijke uitspraak van onze vier hoogleeraren zelven in hun *Censure:* „En wat de leste conditie raeckt, dat hetghene in sodanige Synoden bestemt is, altijt ghelaten worde onderworpen aan vrije revisie, sulckx vloeit uit dezelve (onzuivere) fonteyne. Want waerlick, dat eens als waarachtig in clare, heilsame ende nootwendighe leerstukken uit Gods Woord is gestelt, *dat moet altijd als waerachtig, standvastig ende seecker blijven."* [2])

3.

„TOT TEECKENEN BEREYDT."

Derde verweermiddel zij: *dat in geheel dit geschil van den kant der professoren elk verschil in standpunt ten aanzien der onderteekeningsformulieren als zoodanig volstrekt is uitgesloten.*

1) Ut in Ecclesia *Pastores* praesint, in Scholâ *Doctores.* SPANHEIM, *Opera,* II, col. 1356. Cf. MARESIUS, *Syst. Theol.* l. XV. § 55. BURMANN, de min. novi Test. ordin. et extra ord. § 137.

2) WALAEI c. s. *Censure ofte oordeel.* Leiden, 1627. p. 428.

Hierbij konden we volstaan met een eenvoudige verwijzing naar de stukken, overmits Dr. Van Toorenenbergen wel niet in gebreke zal blijven, het publiek nader in te lichten, indien er metterdaad iets van dien aard in die stukken voorkomen mocht. Door *hem*, niet door *mij* is ten deze bewijs te leveren. Maar ook hem zal, bij de poging daartoe, blijken, dat er in al de desbetreffende documenten nergens, ook niet maar met een enkele lettergreep sprake is, hetzij van een beroep op de conscientie, hetzij van de *libertas Christiana*, hetzij van de autoriteit des *Woords* tegenover de *Confessie*, noch ook van recht tot revisie. Kortom dat van alle quaestiën die met het vraagstuk van een *stationaire* of *mobiele* leervoorstelling samenhangen, geen enkel punt of onderdeel door Walaeus c. s. wordt aangevoerd; komende alle geschil bij hen uitsluitend neêr op de tegenstelling van subjectie der Academie aan *de Staten*, of subjectie van de Academie aan *de Synode;* een antithese die alleen door het invoeren van *correspondentie* kon uit den weg geruimd. [1])

Toch wil ik ook hier, daar niet elk lezer tijd en lust heeft, om zelf de stukken in te zien, liever de maat vol meten, dan louter te redeneeren *e silentio*. Daarom wijs ik er ten overvloede nog met een enkel woord op:

1°. dat de professoren der overige academiën en illustre scholen in die dagen, wel terdege de Dordtsche formule onderteekend hebben; [2]) en dat wel zonder dat er ooit tusschen hen en de Leidsche Theologen, gelijk thans tusschen Dr. Van Toorenenbergen en mij, van verschil van standpunt sprake viel, maar veeleer, na het beslechten te Dordt van Maccovius' geschil, steeds van harmonie en saâmwerking, zelfs tusschen Sibrandus Lubbertus en Walaeus gebleken is. [3])

2°. dat te Dordt onder de leden der Synode slechts van één enkel, door *allen* ingenomen standpunt opzichtens *de formulierquaestie*, én tegenover de Remonstranten, én bij de kerkorde, én bij de revisie, [4]) én in het verbaal aan

---

1) Over de „libertas academiae" spreek ik later. Zie p. 72 vv. Dat ze toch secundair ook daarop drongen, blijkt uit deze woorden: Speramus quoque omnibus fratribus reliquis, Academiae quoque hujus dignitatem et libertatem, quae ei ad exemplar aliarum Academiarum semper competivit, curae quoque fore ac cordi, ut tanto majori cum fructu labor noster inter Theologiae studiosos et ministerii candidatos occupari etiam deinceps possit. WALAEI, *Opera omnia*, II. p. 424.

2) *Kerk. Archief* IX. p. 492.

3) WALAEI, *Opera omnia*, II. p. 420. Het uitlaten van de stukken over Maccovius uit de publieke acta der Synode is hiervan een treffend bewijs. Zie *Kerk. Archief* III. 506, in de prachtige studie van den hoogleeraar Kist over Maccovius' Twistzaak.

4) Wel viel bij de vaststelling van *den tekst* der confessie eenig geschil; maar dit betrof niet de revisie. Deze was afgeloopen in de 146e sessie. Cf. VOETIUS. *Pol. eccl.* IV. p. 52 vv. et DE MOOR, *Comment. perp. in à Marck*, V. p. 373.

de Hoog Mogende Heeren Staten Generaal, [1]) sprake is geweest, en dat voorts Walaeus c. s. onder de meest actieve leden der Synode hebben behoord, die toon en richting voor den arbeid der Synode aangaven, alle stukken van haar uitgegaan voor zooveel noodig zonder aarzeling onderteekenden, [2]) en onder het geslacht van Dordt zelf voor de zuiverste uitdrukking van den geest der Synode doorgingen. Reden waarom door niemand, zonder stringent bewijs, van deze mannen beweerd mag, dat zij in zoo ernstig geschil, als waarom Dr. Van Toorenenbergen nog heden ten dage en terecht alle kans op saâmwerking als afgesneden beschouwt, tegen Dordt zouden hebben overgestaan.

En 3°., wat de deur tamelijk wel dicht doet, dat Walaeus c. s. zich bereid hadden verklaard, de formule zelfs „met de subjectie aan de *Synode particularis* te teekenen", indien hun zitting op die Synode verleend werd.

Reeds in de Synode van Gorcum toch werd anno 1622 gerapporteerd: „dat de professoren al te zamen sich *tot de onderteykeninghe bereyt ende willigh hadden verclaert*", indien de zaak met de Staten maar op orde kwam. [3]) En toen nu de gecommitteerden van de Brielsche Synode (1623) weder op de Haagsche Synode in 1624 rapporteerden, verklaarden ook in dit rapport de heeren Walaeus c. s., dat zij de onderteekening „soo langhe" *moesten* weigeren, als *„sy niet als leden des Synodi wierden erkent"*. [4]) Een zegswijs, waarin natuurlijk lag opgesloten, dat ze, wierd aan die voorwaarde voldaan, in de onderteekening wel terdege zouden hebben toegestemd, gelijk dit ons bleek uit het nadere rapport van H. H. gecomitteerden: *„dat de professoren geene swarigheydt souden maken in de onderteyckeninghe,* inghevalle men haerEd. ende W. de voorseyde correspondentie *maer* toeliete. [5])

Nu moet toch dunkt mij, niet slechts elk lezer, maar ook Dr. Van Toorenenbergen zelf, onmiddellijk gevoelen, dat Walaeus c.s., mannen zonder eer of karakter zouden geweest zijn, indien ze, om der consciëntie wille tegen de

---

1) Het authentieke stuk over de revisie is door mij in het Rijksarchief teruggevonden en afgedrukt in *De Heraut*. Zie de reeks artikelen over *de revisie*. Ook het authentieke verbaal is nog in het Rijksarchief voorhanden. Daarop kom ik bij de quaestie der subjectie terug.

2) „Boven de approbatie daarvan voor dezen tijt tot verscheyden reysen gedaen;" schrijven Walaeus c. s. aan de gecommitteerden der Z.-Hollandsche Synode Cf. WALAEI Opera II p. 422. Waaruit dus blijkt, dat zij niet alleen op de Synode onder de *Canones* hun hand hebben gezet, maar *nog meermalen* de Dordtsche formule onderteekenden. Immers men vergete niet, dat Walaeus en Thysius destijds ook nog *pastoren* waren, te Middelburg de een en te Harderwijk de ander.

3) *Act. Syn. Gorc.* Kopie Rijksarchief p. 137a.

4) *Act. Syn. Hag.* 1624. Art. 9. Kopie Rijksarchief. p. 167.

5) Ibidem p. 168.

formule in verzet gekomen, de laagheid hadden begaan, dit consciëntiebezwaar voor een zetel in de Synode veil te bieden.

Wie uit overtuiging, wijl „er een beginsel in steekt," en dus om der conscientie wille eens afsloeg een formule te teekenen, die men hem voorlei, *mag* ter wille van geen „correspondentie met welke Synodus dan ook" over zijn conciëntie-bezwaar heen werken, gelijk onze ouden het noemden, maar *moet* (gelijk Dr. Van Toorenenbergen hiervan zelf een zoo uitnemend voorbeeld biedt) tegen blijven staan en volharden in dien tegenstand, totdat men hém ten believe die formule zal hebben gewijzigd.

4.

SUBJECTIE AAN DE SYNODE!

Als vierde verweermiddel diene: *dat door de weigerende partij ten duidelijkste is te kennen gegeven, dat de reden van hun weigering* IN GEHEEL IETS ANDERS *dan in het bedoelde verschil in standpunt school.*

Ook te dezen opzichte spreken de documenten zoo helder en overtuigend dat overschrijven bewijzen is.

T. w. in hun eerste antwoord aan de Z.-Holl. Synode beijveren de HH. Walaeus c. s. zich om met den breedsten omhaal van woorden toch vooral zeer duidelijk te doen uitkomen, dat hun weigering haar oorzaak *niet* heeft in eenig verschil van standpunt:

„Dat sy de Leere inde voorschreven formuliere begrepen, in ALLES Gods woort houden conform, ende derhalven geresolveert syn de selve Leere voor te staen, ende by alle gelegentheyt te doceren, mitsgaders de contrarie van die te wederleggen, ghelyck sy oock tot dien eynde alreede (boven de approbatie daer van voor desen tyt tot verscheyden reysen gedaen) de selve formulieren in een boeck doen binden hebben ende met sulcke schriftelicke beloften als boven gheroert, tot onderhoudinghe van de suverheyt der Leere, ende eenstemmicheyt met de Kercke van dese Provincien, hebben onderteeckent. Met voorder intentie van alle degene die haer voortaen in de professie voorseyt ofte Theologische Faculteyt souden byghevoegt worden, de selve formulieren te laten onderteeckenen. Twelck boeck ende onderteeckeninghe in de Archivis van hare Faculteyt sal worden bewaert, om een yder, die sulck soude wettelic versoecken, daer van contentement te doen." [1]

En na aldus zich van suspicie gezuiverd te hebben, komen ze alsnu tot aanwijzing van het eenig beletsel, dat hen in de onderteekening verhindert;

---

1) WALAEI, *Opera omnia*, II. p. 422.

en dat ze alsnu, gelijk we op blz. 13 reeds aanduidden, verklaren gelegen te zijn *in de subjectie van de faculteit aan de Z.-Holl. Synode*:

„Doch wat aengaet de voorder subjectie aende particuliere Synoden van Suyt ofte Noordhollant van haere personen ende Professie; Antwoordden, dat sy daarvan niet en connen teghenwoordichlyck *disponeren*, ghemerckt de Mog. Heeren Staten van Hollant, *contrarie acte* daervan te vooren hebben ghegeven, aende Heeren Curateuren deser Academie, ende den Heeren Burgemeesters deser Stede, die de selve aen den Professoren van de Theologische faculteyt is ter handt ghestelt, om hun selven naer den inhout van dien te reguleren." [1])

Nogmaals en schier nog duidelijker wordt dit als het eigenlijk en eenig punt in geschil aangeduid door den opsteller van het *Concept van Correspondentie;* in wiens stuk het heet:

„*Hier valt nu alleen dispute*, oft de Professoren der Theologie oft eenighe uyt haer ghesonden, niet en behooren in de Synoden particulier te verschynen; waervan oock dispute is gevallen in de leste Synode Nationael van Dordrecht, ende is het selve vanden meesten deel des Synodi goet ghevonden: hoewel daer naer deur de haestigheyt, de acte niet soo generael ende dudelick daer van en is ghestelt: waer van den Praeses ende andere genoechsaem kennisse heeft." [2])

Gelijk we ten overvloede tot geheel dezelfde conclusie komen, door nogmaals de *Acta Synodi Hagensis* te raadplegen. Immers, wilden de professoren, gelijk boven bewezen is, *wél* teekenen indien deze subjectie aan de Synode hun door toelating van twee hunner op de Synodale vergaderingen mogelijk werd gemaakt, dan volgt hieruit ook op strikt logische wijze, dat alleen in deze *subjectio sub Synodo* het beslissend motief van hun weigering lag. [3])

5.

VERBODT ENDE INTERDICTIE!

Maar hoe afdoende, en als bewijsmacht reeds overdadig dit viertal verweermiddelen ook zijn moge, toch heb ik het argument, dat voor Dr. Van Toorenenbergens redeneering naar ieder zien zal, het doodelijkst is, voor het slot bewaard. Hierin namelijk bestaande, *dat de HH. Walaeus c. s. de*

---

1) Ibidem.
2 WALAEI *Opera omnia*, II. p. 423.
3) *Acta Syn. Hag.* a[i]. 1624 Art. 9. fol. 168.

onderteekening der formule niet geweigerd hebben, omdat ze niet teekenen WILDEN, *maar overmits het hun* VERBODEN WAS *door hunne superieuren.*

Kan ik dit aantoonen, dan blijft er van den aanval natuurlijk niets over.

Immers hetgeen iemand laat, omdat zijn superieur het hem *belet*, heeft met zijn *eigen wil* volstrekt niets uitstaande, en raakt dus noch zijn beginsel noch het standpunt waarop hij staat. Wel het standpunt *van dien superieur*, maar nooit *het zijne*, kan dan in zulk een weigering uitkomen. Door het feit zelf van „het verbod" wordt hij persoonlijk van alle verantwoordelijkheid ontslagen.

Kan derhalve bewezen worden, dat zoo ook *in casu* de HH. Walaeus c. s. zelven openlijk erkend hebben en er voor zijn uitgekomen, dat hun weigering voortsproot *uit een verbod van hooger hand*, uit een last die hun geworden, uit een *interdictie* die hun opgelegd was, dan is Dr. Van Toorenenbergens poging om in hun *niet*-teekenen een verzet hunnerzijds, krachtens een, aan Bogermans fractie vijandig, beginsel, te zien, hiermeê *eo ipso* onherroepelijk geoordeeld.

En toch niets is lichter.

Slechts neme men inzage van deze vier documenten:

En wel 1°. van de verklaring door de HH. Walaeus c. s. mondeling aan de gecommitteerden der Zuid-Hollandsche Synode gegeven, in dezer voege ter Synodale vergadering gerapporteerd:

„Dat de Professoren tot antwoort hadden gegeven: „Dat se immediatelick stonden onder de heeren Curatoren van de Academie; item dat hun door sekere missive van de Ed. Mog. Heeren Staten *was gheinterdiceert ende verbooden soodanighe onderteeckeninghe te doen;* met welcke interdictie sy sich excuseerden."" [1])

2°. de verklaring door de HH. Walaeus c. s. schriftelijk aan den Leidschen kerkeraad ingezonden en onder de brieven van Walaeus bewaard:

„Dat sy daer van niet en *connen* teghenwoordichlyk *disponeren*, ghemerckt de Mog. Heeren Staten van Hollant, *contrarie* acte daer van te vooren hebben ghegeven aen de Heeren Curateuren deser Academie, ende den Heeren Burgemeesters deser Stede, die de selve aen den Professoren van de Theologische faculteyt is ter handt ghestelt, *om hun selven naer den inhout van dien te reguleren*, tot dat op de correspondentie van de selve Theologische faculteyt met de respective Synoden, onder goetvinden der voorsz. Mog. Heeren Staten, nader sy gelet: achtervolghens *de ordre van de acte ende de praëminentiën* ende coustumen van alle andere Academiën, so wel onder Princen ende Replublycken staende, als onder de Kercken van Vranckryck, jae ooc selfs de Kerckenordeninghe deser Provincie, wanneer de Synoden inde Steden daer de Academien syn, werde gehouden". [2])

1) *Copie Act. Syn. Hag.* p. 167. Rijksarchief. De tekst door Kist medegedeeld, is ook bij dit citaat onjuist en onvolledig.

2) WALAEI, *Opera Omnia* II. p. 422.

3°. de verklaring door de HH. Walaeus c. s. eveneens schriftelijk ingediend bij de Synode van den Briel in 1623:

„Etsi vero *nos* omnes pristina nostra quiete & Academica functione facile contenti simus nec quicquam juris amplius in Synodis hujus Provinciae expetamus aut affectemus, quam antecessores nostri antehac semper sunt usi, quemadmodum Ecclesias quoque nullas alias authoritatem in Academiam expetere speramus, nisi ut veritas & par Ecclesiae in tuto collocetur; tamen *quia Nobiliss DD Hollandiae & Westphrisiae Ordinibus visum fuit, de strictiore quadam inter utrasque hujus Provinciae Synodos & Academiam hanc, recenter conjunctione, rescriptum mittere*, & vobis, rev. D. fratres, in Synodo vestra congregratis idem negotium quoque sincere promovendum visum fuit, ut Deputati vestri nobis testati sunt; quia rem hanc utrinque sincere agi confidimus, nos libenter hac in parte judiciis vestris & *D.D. Ordinum placitis* non obnitemur" [1]).

en 4°. de verklaring hunnerzijds ingekomen op de Gorcumsche Synode van 1622, en die aldus luidt:

„Dat de Ed. Mog. Heeren Staten van Hollant en Westfriesland den Professoren voorsz. hadden ter hant gestelt sekere andere acte *om hun naar den inhoud van dien te reguleren*". [2])

Reeds op grond hiervan valt dus elke twijfel weg.

Immers, Walaeus c. s. waren blijkens het eigen uitwijzen van deze documenten, *niet vrij*. Ze zeggen zelven dat ze „over de subjectie aan de Synode voor het tegenwoordige *niet konden disponeren*"; dat niet zij, maar de Staten de onderteekening aan zekere conditie verbonden, (etsi *nos* — Ordinum placitis); dat hun een andere acte gegeven was, „om hen naar *den inhoud van dien te reguleren*"; en om elke tegenspraak af te snijden, „dat de onderteekeninghe hun door de Staten *gheinterdiceert en verboden* was, in een expresselijk daartoe gezonden missive".

En kan nu, zoo vragen we in ernst, geheel de stelling, door Dr. Van Toorenenbergen ten deze ingenomen, op meer volslagene en volstrekter de zaak concludeerende wijze omver worden geworpen, dan het door de stellige uitspraak van deze onwraakbare documenten geschiedt?

Zoo bleek dan, bij voorloopige resumtie, op grond van een streng historisch bewijs, waarbij stiptelijk de bronnen zijn aangegeven, nu reeds, dat de heeren Walaeus c. s., van wie Dr. Van Toorenenbergen weet te verhalen, dat ze de onderteekening van het formulier der Dordtsche Synode, ter oorzake van verschil van standpunt en dus *eerlijkheidshalve*, weigerden:

---

1) Ibidem. p. 424.
2) *Acta Syn. Gorc.* Kopie Rijksarchief art. II. p. 137[a].

1°. zelven op de Synode van Dordt tot de opstelling en uitvaardiging van dit formulier hebben meêgewerkt.

2°. het standpunt dat tegen het beginsel van dit formulier overstaat niet beleden, maar bestreden.

3°. bij hun weigering van geen afwijkend standpunt met een woord melding maken, maar veeleer tot onderteekening zich bereid verklaarden.

4°. verklaard hadden, dat alleen de *subjectie aan de Synode provinciaal* in den weg stond;

en 5°. uitdrukkelijk hebben uitgesproken, dat ze om geen andere reden weigerden te teekenen, dan wijl hun dit door de Staten *verboden* was.

En hiermeê zou ik den onverhoedschen aanval van Dr. Van Toorenenbergen op zijn Gereformeerde landgenooten, dan ook als afgeslagen en mijn verweer als ten einde gebracht kunnen beschouwen, indien een eenigszins nauwkeurig relaas van dit academisch incident, dat ter toelichting van het voorafgaande, en ter aantooning van het *onhistorische* in heel Dr. Van Toorenenbergens voorstelling, volstrekt onmisbaar is, ons dusver niet ontbrak.

Nu immers moet ik wel beproeven, dit zelf te leveren en geef daarom, te meer daar de quaestie opnieuw actueel wierd; ook al ontbreken mij nog een drietal documenten, die ik vruchteloos zocht op te sporen; [1]) kortelijk wat ik vond.

Door niets toch kan ik duidelijker doen uitkomen, hoe volstrekt Dr. Van Toorenenbergen in dit geding onbevoegd was en het recht miste, om anderen op de vingers te komen tikken, en te hunnen laste van „gemis aan bewijskracht" en „groote woorden" te spreken, dan door aan de hand der feiten in het licht te stellen, dat hij zelfs van verre geen vermoeden had van wat er al zoo achter deze quaestie school en in den loop der gebeurtenissen te haren opzichte voorviel.

---

1) Ik bedoel 1°. het verbaal van Dr. Daniël Heinsius, de abactis der delegaten te Dordt, dat wel onder de secrete stukken van het Rijksarchief geregistreerd staat, maar uit het pakket, waarin het zich bevinden moest, spoorloos is verdwenen; 2°. den brief door Curatoren aan de Theologische faculteit geschreven, die in het faculteitsarchief ontbreekt; en 3°. de missive van de Staten in 1624 aan de Curatoren gezonden, die in de Resolutiën der Staten van Holland niet voorkomt, en evenmin onder de stukken uit dien tijd op het Rijksarchief aanwezig is.

III.

HISTORISCHE TOELICHTING.

1.

VROEGER TOBBEN.

Den 30 Juni van den jare 1605 vervoegde zich te Leiden bij Doctor Arminius een Commissie van zes predikanten, bestaande uit drie Deputaten van de Zuid-Hollandsche en drie van de Noord-Hollandsche particuliere Synode. De reden van hun onverwachte komst lag in de disputatie die den 7den Februari des vorigen jaars door Dr. Arminius in het klein auditorium over de Praedestinatie was gehouden, en waartegen zijn ambtgenoot Dr. Gomarus, den 14en October in dezelfde zaal was opgekomen, „als subverteerende de leer der saligheydt en de handtreyckende aan de Jesuyten en Socinianen". [1]) Door dit geschil toch kwam de kerk onverhoeds voor een dusver nog steeds onopgelost vraagstuk te staan: t. w. „Welke gedragslijn de kerk heeft te volgen, indien het Theologisch onderwijs der Academie de zuiverheid der prediking en dus het karakter der kerk bedreigt?" Niet alleen toch was de verhouding tusschen kerk en Theologische school dusver ongeregeld, maar zelfs was door de Gereformeerde kerk nog nimmer duidelijk het standpunt aangewezen, dat zij meende, in normale toestanden, ten opzichte van de „Academiën en Illustre scholen" te moeten innemen.

Het dusver in deze quaestie gehandelde kwam neêr op dit weinige: 1° had men op de Kruissynode te Wezel in 1568 bepaald dat de kerk zelve „Collegiën zou onderhouden voor de drie talen, Latijn, Grieksch en Hebreeuwsch", maar wijl in art. 4 van de resolutiën dezer Synode, desniettemin onderscheidenlijk van „Professiën in de Theologie," gewag wordt gemaakt, zijn

1) *Trigland Kerk. Hist.* 297a. LEIDEKKER, *De eere der Dordtsche Synode*, I. p. 5, 6.

hiermeê waarschijnlijk slechts een soort „gymnasia" bedoeld;[1]) 2°. is te Emden in 1571, vooral op Marnix' initiatief, die van uit Heidelberg deze zaak georganiseerd had, wel een Commissie benoemd om voor beurzen te zorgen, maar liet men het denkbeeld van een eigen school voorshands nog varen;[2]) 3°. hadden de Staten van Holland en West-Friesland in het Ontwerp der kerkelijke wetten van 1576 de aanstelling van en het toezicht op de professoren zichzelven voorbehouden;[3]) 4°. heeft de kerk op de nationale Synode in 1575 bepaald, dat de studenten in de Theologie ten deele onder het toezicht der kerk zouden komen; de Theologische professoren de belijdenis onderteekenen; zonder aanstelling als prediker niet op den kansel konden komen; en zitting in Classis en Synode zouden hebben, zoo deze kerkelijke vergaderingen in de Academiestad gehouden wierden;[4]) 5°. is door de daarop volgende nationale Synode van 1581 nader bepaald, dat de gemeenten, nevens de Academiën der Staten, ook zelven „Professeurs in de Theologie" zouden aanstellen; waarom dan ook het ambt van Doctor weêr onder de kerkelijke diensten wordt opgenomen;[5]) en werd voorts door dezelfde Synode onderteekening van de Belijdenis des geloofs van de Theologische en *in votis* ook van de overige hoogleeraren gevorderd;[6]) aan de Theologische professoren recht tot censuur over boeken gegeven, op gelijken voet met de Synode;[7]) bepaald dat hun diploma de studenten van verdere examens ontslaan zou;[8]) en dat ze, als gasten op de kerkelijke vergadering, geen decisieve stem in voorkomende zaken zullen hebben;[9]) en 6° is te 's Gravenhage op de nationale Synode van 1586 ingediend: „dat principalycke acht genomen worde op de Hoogescholen ten einde over dezelve gestelt worden Curatoren en Bezorgers die de Religie toegedaen syn, dat oock ghenoegzame ende bequame Godvreezende Professors

1) *Act. Syn. Wes.* Ed. Hooyer. p. 34. De *Doctoren* zijn hier als „Propheten" aangeduid. Maar ook van dezen leest men: Van dezen „kan men vooral nu niets sekers beramen, tot dat de tijdt en het verval de saken 'tzelve zal leeren." p. 38.

2) *Act. Syn. Emden.* Ed. Delft. 1612. p. 8. art. 37.

3) Ed. Hooyer. p. 125. Art. 36. „Terwijlen hedendaags de Professoren in de Theologie in de plaats der Doctoren zijn, soo hebben wy de selve, geleyck als de Professeurs van andere consten en wetenschappen in onzer nieuwer Universiteyt van Leiden gestelt en sullen sorge dragen, dat de selve volgens de wetten henluyden voorgeschreven, met de heilighe Schrift suyverlick uit te legghen geleerde en waardige Herders formeeren."

4) *Act. Syn. Nat. Dordr.* 1578, Ed. Delft 1612. art. 49, 50, 51, 52.

5) *Act. Syn. Nat. Middelb.* 1581, Ed. Delft 1612. art. 12, 13.

6) Ibid. art. 37.

7) Ibid. art. 38.

8) Ibid. gravamina N°. 3.

9) Ibid. gravamina N°. 110.

bizonder in de Theologie verordend worden; [1]) wierden zoo „Doctoren als Professoren in den dienst der Kerk opgenomen;" [2]) edoch niet „geëvoceerd ter nationale Synode"; [3]) ook aan de professoren de onderteekening van de Confessie opgelegd; [4]) en hun recht van boekenapprobatie gehandhaafd. [5]) Terwijl in merkelijke afwijking hiervan in het Concept der kerkelijke wetten voor Holland van Staatsche zij in 1583 ontworpen, bepaald was, dat de professoren van Leiden zelfs de eerste plaats op de provinciale Synode zouden innemen, [6]) en dat aan hen de censuur over alle Theologische boeken zou staan; [7]) bepalingen, die schier letterlijk in Oldenbarnevelds stokpaardje: „het ontwerp van 1591" herhaald zijn. [8])

Waaruit blijkt dat het hoofdpunt in geschil, voor zoover het zich dusver tusschen het standpunt der Politieken en der Kerkelijken geopenbaard had, uitsluitend over de vraag liep: of de Theologische professoren al of niet in den dienst der kerk zouden worden opgenomen, diensvolgens eenerzijds aan de censuur der kerk onderworpen zijn, maar dan ook recht van zitting op de provinciale Synode zouden hebben? Te dezen opzichte toch maintineerden de Staten dat de professoren in *hun* dienst en *niet* in dien der kerk waren; als mannen van wetenschap zelfs *boven* de kerk stonden in zake de leer rakende; en als de „Theologen der hooge Overheid" *jure suo* stem in het Synodaal kapittel hadden. Geheel anders dan de Gereformeerde kerk, die aan de Theologie wel een zelfstandige positie, maar niet dan *in den dienst der kerk* wilde vergunnen, en diensvolgens de Theologische profesoren aan de censuur en inspectie der kerk wilde onderwerpen, om hun voorts slechts op *die* Synodes recht van stem te geven, die *heel de kerk* omvatten, d. i. op de Synode-*nationaal*. Het uitnoodigen ter vergadering als de Synode particulier te Leiden werd gehouden, gold een formeele beleefdheid, geen beginsel van kerkrecht.

Dit, dusver op theoretisch terrein gebleven verschil, nam nu echter plotseling een zeer ernstige, wijl practische en pijnlijke wending, toen de kerk zich verplicht achtte haar recht tegenover Arminius' kerkbederf te laten gelden. Nu toch bevond men zichzelf in verlegenheid, hoe de zaak aan te vatten, en miste men, erger nog, elk middel van bedwang, toen Dr. Arminius zich achter de souvereiniteit der Staten en de autoriteit van der Staten Curatoren

1) *Act. Syn. Nat. Hagensis*. Ed. Delft 1612. Poinct. 33.
2) Ibid. art. 2 en 16.
3) Ibid. art. 44.
4) Ibid. art. 47.
5) Ibid. art. 49.
6) Ed. *Hooyer*. art. 15.
7) Ed. *Hooyer*. art. 42.
8) Ed. *Hooyer*. art 31 en 40. Wat verder ten aanzien der Academie van Leiden vóór 1618 voorviel, deel ik in Bijlage B mede.

verschool. Immers, aan de bovengenoemde Deputatie der beide Hollandsche Synoden werd, op zijn standpunt volkomen correct, door Arminius geantwoord: „dat hij zoodanige conferentie niet *mocht* aangaan, dan met weten en verlof, ja *door bevel van* de HH. Curateuren der Academie, *onder dewelke hij stond.*" [1]) Een uitvlucht, die de deputaten natuurlijk schaakmat zette.

Van dien kant niet kunnende vorderen, wierpen de Kerkelijken het daarom, na rijp beraad en nieuw overleg, toen over een anderen boeg en zonden den kerkeraad van Leiden in het vuur; hierbij van de niet onaannemelijke onderstelling uitgaande, dat, afgezien van het souvereiniteits-geschil, de professoren in elk geval leden van de Leidsche gemeente waren en dus als zoodanig aan de kerk van Leiden „geestelijk subject." Maar natuurlijk vorderde men met dit, destijds ook al scherp weêrsproken, beweren nog veel minder, en toen Arminius, die met de Synodale deputaten wel korte metten had gemaakt, dan ook den 26sten Augustus de Leidsche Commissie aan zijn deur hoorde aanbellen, lag zijn antwoord reeds gereed en zei hij hun kortaf en hooghartig: „dat hij *sonder consent en voorkennis van Curatoren* niet eens met hen spreken wilde, [2])" hen tevens verwijzend naar de „hooge *Magistraat* als wesende *overhoofde van de universiteit* EN KERKE alhier." [3])

Maar zoo kon de kerk het toch niet laten zitten. Reeds Arminius' stugge houding tegenover de deputaten, bewoog dan ook de Classis van Dordt de zaak te berde te brengen op de particuliere Synode, die den 30 Augustus 1605 te Rotterdam zou geopend worden, met verzoek dat deze hooge vergadering waken wilde voor de eere en de rust der kerk. Ook hier echter zat men met de zaak bijster verlegen en nam twee besluiten, die wel niteraard tot niets konden leiden, maar dan toch het standpunt der kerk allengs duidelijker definieerden. Men besloot namelijk: *vooreerst*, in artikel 24, door de deputaten ordinaris den Curatoren te verzoeken, dat zij de professoren in de Theologie wilden gelasten, hun gevoelen in schrift aan de Synode te overhandigen. Maar ook *ten tweede*, om als dit niet hielp, één lid uit elke Classe aan de deputaten ordinaris toe te voegen, om, indien de Staten een Synode nationaal weigeren bleven, zelven de zaak af te doen. [4])

Maar verder kwam men ook hiermeê niteraard niet, want ieder kon op zijn vingers narekenen, gelijk ook uitkwam, dat de Curatoren hiertoe nooit zouden meêwerken, [5]) terwijl aan een commissie tot afdoen last te geven, die de feite-

1) *Act. Syn. Nat. Dordr.* praef. p. 2. Cf. BRANDT. *Hist. der Ref.* II. p. 58. LEIDEKKER. I p. 6.

2) Gravamen van Dordrecht op de Synode van Rotterdam. Cf. TRIGLAND. p. 288, en LEIDEKKER. I. p. 6.

3) Ibid.

4) *Act. Syn. part.* Rotterd. art. 24. 5) TRIGLAND. p. 304.

lijke macht tot bevelen en het oefenen van contrainte mist, uiteraard geen stap verder bracht. En slechts in zoover hebben deze Rotterdamsche besluiten dan ook waarde, als ze aan de zij der kerk voor het minst den ernstigen wil en toeleg openbaarden, om haar geestelijke hoogheid over de professoren met hand en tand vast te houden.

Tot beslissing hierover, nu men eenmaal zoo vierkant en principiëel met ja en neen tegenover elkander stond, kon dit geschil intusschen alleen op een *Synode nationaal* komen, en wijslijk lieten de deputaten dan ook het formeeren der Commissie van leden der Classis maar achterwege, en drongen liever nogmaals aan op de acte van consent voor het bijeenroepen der nationale Synode. Die acte werd hun den 15 Maart 1606 dan ook verleend, en in de *Conventus praeparatorius* o. a. bepaald, dat de professoren in de Theologie, met decisieve stem voor alle zaken op deze Synode verschijnen zouden.[1]) Dit kon door Holland van Staatsche zij worden toegegeven, omdat het de quaestie van de provinciale souvereiniteit openliet, als behoudende men zich de approbatie der kerkorde tot latere decisie voor; en leverde evenmin van kerkelijke zij bezwaar op, overmits de provinciale Synode er buiten bleef en men aldus in de Generale Staten een steun hoopte te vinden tegenover de Staten van Holland.

Hoe nu door de clausule van de *Revisie*, waar de Remonstranten zoo stokstijf op stonden, maar de Gereformeerde kerken niet aan wilden, de bijeenkomst der nationale Synode nog twaalf jaren lang vertraagd is, raakt het onderhavig onderwerp niet; en voor mijn tegenwoordig doel is het alleen nog interessant op te merken, dat, toen het nu op het indienen van de *gravamina* voor de nationale Synode aankwam, Dr. Arminius, en ik zeg nogmaals, op zijn standpunt volkomen juist, wederom een spaak in het wiel stak. Toen namelijk door de Gorcumsche Synode van 1606 ook aan de professoren gevraagd werd, dat ze hun bezwaren tegen de Confessie toch *„langs den kerkelijken weg"* wilden inzenden, weigerde de looze vos, op wien het schot gemikt was, dood bedaard hier in te treden, en zei: „dat hij *op de Synode zelf* wel zeggen zou wat hij te zeggen had."[2]) Een verklaring, waarbij intusschen wel in het oog dient gehouden, dat de *onderteeckeningsquaestie* er ook nu nog geheel buiten bleef, want *alle* professoren in de Theologie, en *óok Arminius*, hadden onder Confessie en Catechismus beiden hun naam staan.[3])

---

1) VOETIUS, *Pol. Eccl.* IV. 197.

2) *Syn. Arch.* VI. I. N°. 14. Cf. TRIGLAND, p. 411. BRANDT, II. p. 67. LEIDEKKER, I. p. 7.

3) TRIGLAND, p 300a. „Dat hij hem hielt en altijd gehouden hadde aen de confessie en den catechismus, *dewelcke hy onderteeckent hadde.*" BAUDARTIUS I. p. 5. *Acta Synodi* praef. en BRANDT II. p. 58.

Het twistgesprek eindelijk, niet lang daarna (op Donderdag na Pinksteren 1607) te 's-Gravenhage voor den Hove van den Hoogen Raad, op last der Staten van Holland, geopend, behoeft met het oog op het oogmerk van deze studie, slechts in zooverre vermeld, als de Staten hierdoor, in formeelen zin, nog krasser dan ooit *tegenover* de kerk positie namen. Door dit zonderling *Conventus Hagensis* [1]) toch onttrokken de Staten de professoren in den meest volstrekten zin aan de censuur der kerk; stelden hen ook confessioneel onder de gewone jurisdictie der Staten; en gunden aan een viertal kerkelijke dienaren slechts een instrumenteele rol. [2]) Het stuitende wat in deze eigenmachtige daad der Staten leî, hinderde de kerk dan ook geweldig. Maar wat moeite ze ook deed, om een Synode *provinciaal* (van N. en Z. Holland) als kamprechter saâm te mogen roepen, het was al aan een doovemans deur geklopt. En, om den knoop door te hakken, werd hun nu zelfs het consent voor de *particuliere* (d. i. Zuid-Hollandsche) Synode [3]) geweigerd, en aldus de zaak op een uiterste gedreven, dat door het bekende Alkmaarsche incident van Laumannus en Venator c. s. *nog* verergerd, oorzaak werd, dat tot in 1618 élke synodale samenkomst door de Staten van Holland werd belet.

2.

EEN PIJL DIE AFKETST.

Toen eindelijk in den zomer van 1618 door Maurits' doortastendheid het verzet, dat tegen de eenheid, het historisch karakter en de zedelijke missie van deze landen in ging, nog juist bij tijds op de Neude te Utrecht gebroken was, liet de tegenstelling tusschen de bovendrijvende en onderliggende partijen, aan scherpe belijndheid weinig te wenschen over. Er was toch een „cardinaal, principiëel en fundamenteel" verschil van levensopvatting in het spel, dat, juist doordien het tot in den wortel stak, zich op elk levensterrein, van Staat en kerk, van Theologie en historie, ja tot in huisgezin en maatschappij openbaren moest.

Wel liep het dispuut ten diepste over de vijf artikelen der Remonstrantie, maar overmits de verhouding, waarin, voor ons bewustzijn, onze

1) Van de Haagsche Conferentie, die 10 Maart 1611 geopend werd, wel te onderscheiden.

2) *Becius*, *Helmichius*, *Utenbogaart* en *Gerardi*.

3) Onder de provinciale Synode verstond men een gecombineerde vergadering van de Synode van „Zuyd- ende Noort-Hollant." De laatste Zuid-Hollandsche was die van 1608 te Dordrecht.

ziel tot den levenden God staat, mits men consequent zij, tevens elke andere levensverhouding bepaalt, vloeide ook voor Staats- en kerkrecht uit deze vijf artikelen een scherp afgebakend stel begrippen voort, dat lijnrecht indruischte tegen wat te dien opzichte eisch van de Gereformeerde beginselen was.

Calvinistisch of *anti*-Calvinistisch beteekende dus in die dagen, (om nu de politiek er kortheidshalve buiten te laten) volstrekt niet alleen, dat men tegen of voor een *electio e fide praevisa* [1]) was, maar minstens evenzeer, of men op kerkrechtelijk gebied het met de relatieve *Collateraliteit* van Ruardus Acronius, [2]) dan wel met de *Pietas Ordinum* van Hugo de Groot hield; en niets heeft ons dan ook meer bevreemd, dan dat Dr. van Toorenenbergen, wien dit notoire feit natuurlijk van jaren her, eer mijn oor er het eerste gerucht ook maar van opving, overbekend was, deze voor het onderhavig onderzoek alles afdoende omstandigheid zoo geheel over het hoofd heeft kunnen zien.

Immers zoo iets duidelijk is, dan is het wel dit, dat van de twee kerkelijke tegenstellingen dier dagen, t. w. de Theologische en de kerkrechtelijke, bij het professorengeschil *niet* de eerste, maar uitsluitend de tweede: *de kerkrechtelijke*, aan de orde was. Wie, op het terrein van *dit* geschil, Curatoren en Staten *anti-Calvinistisch* noemt, zegt hiermeê dan ook natuurlijk niets over hun *Theologische* zienswijze, maar duidt alleen aan, dat ze op *kerkrechtelijk* terrein de consequentiën van het Calvinistische systeem met bewustheid bestreden.

Nog meen ik derhalve, dat volkomen juist is, wat ik den 6 Januari in de *Haarlemsche Courant* desaangaande in dezer voege schreef:

> En ten derde dat uw correspondent blijkbaar den historischen zin mist, om te rekenen met het notoire feit, dat de weigering van onderteekening alleen en uitsluitend geschiedde omdat de anti-Calvinistische Curatoren en Staten van Holland niet wilden toestaan, dat hun hoogleeraren een *acte van subjectie* aan de Synode zouden teekenen, *en hun dit verboden hadden*. De Staten van Holland namelijk wilden niet gedoogen, dat hun professoren teekenden, tenzij de Synode hun in ruil zittingsrecht ter Synode inwilligde.

Dit alles is Dr. Van Toorenenbergen echter zoo volkomen ontgaan, dat hij besloot den 13 Januari tegen dit bondig redebeleid dezen pijl van de pees te laten vliegen:

> „Wat voorts hun verzet tegen de onderteekening van dit formulier betreft: het mag niet worden afgeleid uit een gefingeerd antagonisme tegen de Synode bij de Staten

---

1) „Verkiezing uit voorgezien geloof."

2) *Ruard. Acronius. Noodwendig vertoogh.* A. Gerrits. Delft. 1610. Het geschil kwam aan, gelijk men weet, met WTENBOGAERDS „*Van het ambt der Overheyt*", en werd zóó zeer zelfs een oogenblik hoofdpunt van den strijd, dat ik dezer dagen niet minder dan 40 stukken enkel over dit *Canoniek* geschil bijeenbracht.

van Holland en de curatoren der Hoogeschool. Door dat te doen heeft Dr. *Kuyper* een anachronisme begaan, hetwelk hem waarschijnlijk reeds zal hebben berouwd. Immers waren de Staten van Holland na het veranderen van de wet in die provincie, hetwelk in 1618 had plaats gehad, niet meer dezelfden van vroeger, onder het ministerie *Oldenbarnevelt*. De „nieuwe Staten" hadden terstond en onvoorwaardelijk in de Synode bewilligd. Alleen de stem van Gouda bleef den Remonstranten nog gunstig. — Met de curatoren van 's Lands Hoogeschool was het evenzoo gesteld. Het collegie was na de veroordeeling der Remonstranten „Gereformeerd" geworden in dubbelen zin."

Jammer slechts, dat deze pijl op Dr. van Toorenenbergen zelven afketst en hem drie wonden tegelijk toebrengt.

Hij zegt toch: 1°. dat de wet in de Hollandsche steden *reeds veranderd was*, eer de Staten de Synode nationaal toestonden.

Dit nu heeft er niets van. Want vooreerst hebben de Staten van Holland er eigenlijk nooit in bewilligd en is de Synode den vijf-en-twintigsten Augustus 1618 uitgeschreven, *zonder* Hollands consent. En ten tweede, voor zoover zij dan toestemden, is dit consent tot het houden der nationale Synode door hen den 25 Augustus laat in den middag genomen, [1]) terwijl „de *wet* door Maurits eerst *verzet* is" den 7 September in Schoonhoven, den 10 September in den Briel, den 15 in Delft, den 5 October in Hoorn, den 8 October in Medemblik, den 10 October in Alkmaar, enz. en eerst den 8 November in den Haag. Hier valt hij dus voor den Almanak.

2°. Beweert Dr. Van Toorenenbergen, dat deze in zijn gedachte reeds uit gezuiverde Staten, gul en gaafweg, d. i. *onvoorwaardelijk*, de Synode toestonden.

Een beweren dat er al even slecht afkomt.

Immers uit de Resolutiën der Staten en de daarin opgenomene schriftelijke adviezen [2]) blijkt: *ten eerste*, dat de Edelen allesbehalve voetstoots aan de Synodalen gewonnen spel gaven, maar én tegen het decisieve recht der Synode, én tegen de souvereine beschikking der Staten-Generaal, én tegen elken maatregel van bedwang tegen de Remonstranten, zóó scherpelijk protesteerden, dat er van loslaten van het oude standpunt schijn noch sprake is. *Ten tweede*, dat alleen de zes reeds vroeger gereformeerde steden (Dordrecht, Amsterdam, Schiedam, Enkhuizen, Edam en Purmerende) zonder beding, evenals vóór het afdanken der Waardgelders, toegaven. *Ten derde*, dat Haarlem zich bij het protest der Edelen aansloot; dat Delft staatsgewijze appro-

1) *Resol. Staten van Holland*. a. 1618. p. 737—40. Uitgesproken wordt de bewilliging slechts *obreptief*, en wel in de *Resolutiën* van 31 Aug. p. 758.

2) *Resolutiën* van 24 Aug. p. 738.

batie bedong; dat Leiden de Edelen bijviel; dat Gouda pertinent bleef weigeren; dat Rotterdam zich bij de Edelen aansloot; en dat den Briel zelfs nóg krasser protesteerde. [1])

Het protest zelf van de Edelen, dat alzoo basis van het besluit werd, is te sprekend om het hier niet af te drukken. Het luidt als volgt:

De Heeren Edelen van Holland en Westvriesland verklaaren op het stuk van de Kerkelijke differenten, haar verstands altijds geweest te zijn, dat de questiën vervattet in de vijf poincten, zijn van soodanigen natuure dat daar over een Christelijke accommodatie en tollerantie met behoudenisse van Kerkelijke eenigheyd wel kan en behoord gepractiseert te worden; daartoe haare meyninge is geweest dat de Resolutiën voor deesen op deselve materie genoomen, bij provisie souden worden agtervolgt tot dat de humeuren meerder gestilt zijnde, de saake soude zijn gedisponeert tot een nader onpartijdige examinatie; waartoe haar Ed. ook bewilligt hebben dat een Deputatie van Politicque en Kerkelijke Persoonen soude geschieden; hebbende meede daarna geconsenteert in een Provinciale Synode van Holland en Westvriesland, en daar neffens tot meermalen verklaart, gelijk zij alsnog verklaaren, dat in alle andere poincten van Christelijke Leere niet anders sal worden geleert als het gunt over een komt met de Leere der Gereformeerde Kerken, genoomen uyt Godes Woord, ende in deese Landen betuygt door de Nederlandsche Confessie, en den Heydelbergschen Catechismum; ende indien yemand daar jegens deede, dat jeegens den selven geprocedeert soude worden bij Kerkelijke Censuren, ende ook (was het nood) bij publicque authoriteyt; haar Ed. en hebben nooyt afgeslagen het houden van een Nationale Synode der Vereenigde Nederlanden, soo wanneer het selve wettelijk na regten van den Lande, en tot sulken eynde als voorsz. is soude worden geconvoceert; maar hadden seer gaarne gesien dat voor het accordeeren van het Nationale Synode beproeft waare geweest, wat zeegen God Almachtig soude willen geven over de besoigne van een Provinciaal Synode, dan bemerkende dat bij de andere Provinciën, en ook eenige Steeden van Holland en Westvriesland seer werd geinsisteert op het Nationaal Synode;

Soo is 't, dat haar Ed., om haar Bondgenooten en Meede-Leeden, soo veel moogelijk is, te gemoet te gaan, verklaaren voor eerst te houden voor seeker en ongetwijffelt, dat hoewel de Leeden van Holland ende Westvriesland de waare Gereformeerde Religie gemeen hebben met de voorschreeve Geunieerde Provinciën, als ook met andere Rijken en Landen, dat nogtans de publicque dispositie en authoriteyt over Kerkelijke saaken, de Staaten van elke Provincie bijsonderlijk is competeerende, en dat de selve authoriteyt bij de Generaliteyt niet mag gebruikt worden als bij eenpaarig consent van alle de Provinciën; verklaaren insgelijks te verstaan dat de decisie of definitie over de voorsz. vijf poincten (als raakende alle de Gereformeerde Kerken) insonderheyd de gemoederen in deese Landen ten beyden zijden soo seer zijn gepreoccupeert, niet behoord te geschieden bij een Nationale Synode, maar wel dat in deselve Synode behoord gearbeyd te worden om de saake te brengen tot soodanigen accommodatie, die met Godes Woord bestaen, en oversulks met goede Conscientie aangenoomen soude moogen worden; en indien het selve tot onderling contentement niet soude konnen geschieden (als nogtans werd verhoopt) maar dat daar over soude eenige decisie worden vereyscht, dat in sulken geval een Generaal Synode van de Gereformeerde Kerken soude behooren geconsenteert te worden, om aangaande de voorsz. questiën te verklaaren wat te houden is, voor fundamenteel of niet; en over hetgeen

1) *Resolutien Staten van Holland*, 1618. p. 744—46.

hetwelk niet fundamenteel soude worden bevonden, te stellen een Reglement van Christelijke Accommodatie; verstaan daarenbooven dat geen Acten of besluyt van Particuliere of Nationale Synode, de Landen of Ingezeetenen van Holland en Westvriesland en sullen verbinden sonder expres Consent en Approbatie van de Staaten derselver Landen, daar toe wettelijken beschreven; verstaan meede dat tot beleyd van het Nationaal Synode de Staaten van Holland en Westvriesland sullen moogen deputeeren eenige Politicque Persoonen, ten minsten dubbel getal jegens de andere Provincien ten aansien van de grootheyd van de Provincie van Holland en Westvriesland, ende derselver sonderlinge interest in de saake; en dat deselve Gedeputeerden niet bij representatie, maar hoofdelijk sullen besoigneren; Laastelijk verstaan haar Ed. niet eenige veranderinge toe te staan van hetgeene bij alle Handelingen en Tractaten is goedgevonden; te weeten dat in Holland en Westvriesland een yeder particulier in sijn gevoelen ende Religie vrij sal blijven, en dat men niemand ter saake van de Religie sal moogen agterhaalen, ondersoeken of eenige molestatie aandoen, ten waare hij hem andere ordre vrijwilllg onderwerpe, onder welke verklaaringe en bespreken, ende anders niet, haare Edele te vreeden zijn te bewilligen in het houden van de voorschreeve Nationale Synode [1]).

Vergelijk nu met dit scherp protest eens Dr. Van Toorenenbergens *„onvoorwaardelijk!"*

En toch zelfs het eenvoudige nalezen van Wagenaar, op wiens autoriteit zich Dr. Van Toorenenbergen nogal beroept, had hem dan toch kunnen vrijwaren voor de verdrietelijkheid, die het hem nu geven moet, op zoo haast onbegrijpelijke aaneenrijging van fouten, bij een volstrekt niet controvers punt van zeer bekende historiën, betrapt te zijn.

Wagenaar toch schreef wel niet *heel*, maar dan toch *half* eerlijk:

Doch dit alles was, voor het afdanken der Waardgelderen, gebeurd. Terstond daarna, gaven de meeste leden van Holland den moed op, om het houden der Nationaale Sinode te beletten. De raadpleegingen op dit stuk werden, met nieuwen ernst, hervat. De Edelen en alle de steden, op Gouda na, bewilligden in de Sinode, op den vijfentwintigsten van Oogstmaand: *doch met eenige bepaalingen*, die meest hierop uitliepen, dat de zaaken, aldaar, tot bijlegging, niet tot beslissing, zouden moeten beleid worden, en dat de handelingen der Sinode van geene kragt zouden zijn, dan nadat ze, staatswijze, waren goedgekeurd. Men handelde nog over dit stuk, tot op den negenentwintigsten, en de gevoelens waren toen zo na tot één gebragt, dat men, zo de Advokaat, naderhand, verklaard heeft, binnen drie uuren, ten volle, *in de Sinode bewilligd zou hebben;* wanneer een ongemeen voorval de raadpleegingen van Holland, voor eene poos, geheellijk stremde [2]).

Vooral de aanhef van dit stuk had Dr. Van Toorenenbergen nog kunnen waarschuwen. Het was het „afdanken der Waardgelders", vooral in Leiden, den 23en Augustus, waardoor de Staten den moed verloren en de zaak opgaven.

---

1) *Resolutiën Staten van Holland* 1618. p. 738, 9.
2) *Wagenaar, Vad. Hist.* X. p. 239, 40.

En 3°. zegt Dr. Van Toorenenbergen, dat er in 1620 van anti-Calvinistische gezindheid bij deze toen metterdaad uitgezuiverde Staten geen sprake kon zijn. Blijkbaar bedoelt de geachte schrijver hiermeê, dat ze geen Remonstranten meer waren *in de leer*, en in zooverre is zijn beweren onberispelijk. Maar was zijn pen minder vluchtig over het papier gegleden, dan zou hij toch hebben ingezien, dat van het *theologisch* antagonisme in de professorenquaestie volstrekt geen oogenblik sprake was, want dat men, *na* Dordt, over de *Formulieren van Eenigheid* eenparig oordeelde, zoo aan den kant der Curatoren en Staten, als aan dien der Synodalen. Maar dat het hier in het spel zijnde antagonisme uitsluitend de *kerkrechtelijke quaestie* gold, waarin de Staten van Holland, *zoomin voor als na het verzetten der Wet* door Prins Maurits, ooit tot de Gereformeerde zienswijze zijn toegetreden.

Vindt men *anti*-Calvinistisch hiervoor nu een te kras woord, welnu, laat men dan mijnentwege zeggen, dat de Staten en Curatoren zich ook in 1620 en volgende jaren met hand en tand *tegen* de Calvinistische opvatting van de kerkrechtelijke quaestie verzet hebben. Over de keus tusschen *anti*-Calvinistisch en *niet*-Calvinistisch val ik niet. Mits Dr. Van Toorenenbergen zijn zonderlinge vergissing maar inzie en alsnu toestemme dat de Staten van Holland en West-Friesland, die 1°. het *jus patronatus* niet prijs wilden geven, 2°. de kerkorde niet wilden goedkeuren [1]), en 3° tot het weêr bijeenroepen van een volgende nationale Synode hardnekkig weigerden meê te werken, — vlak ingingen tegen al wat ten deze eisch van het Gereformeerde, Calvinistische, te Dordt beleden, beginsel was.

3.

STAND VAN HET GESCHIL.

Kort en kernachtig heeft Huig de Groot het verschil dat op *kerkrechtelijk* terrein, of wil men *in canonicis*, de geesten destijds in ons vaderland scheidde, saâmgevat in de korte formule: DE *synodis judicat magistratus*, waartegen de Gereformeerden dan hun IN *synodis*, en zelfs dat nog getemperd, als beginsel van kerkelijke autonomie overstelden. [2])

1) Dit betwiste punt heb ik in de Bijlagen met nieuwe documenten toegelicht en kan, gelijk men zien zal, na inzage van de *Resolutiën der Staten van Holland*, geen oogenblik langer onder de twijfelachtige punten der historie worden gerangschikt.

2) HUGO GROTII, *Pietas Ordinum*, Jo. Patius. Lugduni Batav. 1613. p. 77. Ego vero addo: *Non in synodis tantum, sed et de Synodos judicasse Imperatores.*

Een tegenstelling, waarvan de termen, nader uitgewerkt, ongeveer in dezer voege tegenover elkaâr komen te staan.

Naar luid *der Remonstranten* is van Godswege aan de Overheid alle gezag en alle macht opgedragen *in Staat en kerk beî*. Voor wat de belangen van den godsdienst aangaat, kwijt zij zich van dien plicht door middel *van de kerk*. Evenals elk ander instrument waarin zij zich ter voltooiing van haar taak bedient, als b. v.: het leger, de vloot, de rechterlijke macht, enz. blijft ook die kerk *aan haar onderyeschikt*. [1]) Weshalve zij bevoegd en gehouden is: 1°. te bepalen welke *leer* die kerk prediken, 2°. aan welke *kerkorde* zij zich houden zal, 3°. wie haar dienen zullen als *ministri*, [2]) en 4° op wat wijs uitgebroken geschillen te beslechten zijn.

Wel gaf de Remonstrant toe dat alles naar den Woorde Gods moest toegaan, maar de vraag: wie over den zin van dat Woord te beslissen had? beantwoordden Uytenbogaert en Hugo de Groot c. s. met te zeggen: *„de magistraat zelf."* En op de tegenwerping: *„Ast peritus non est magistratus, sacras litteras non didicit* [3]) repliceerde De Groot boudweg, in zichzelf blijkbaar het toonbeeld van den waren magistraat erkennend: *Debet eas discere: debet peritus esse: accitandus est a vobis in hoc studio!* [4])

Een systeem, dat nog scherper geteekend lag in dit heldere woord van de *Pietas Ordinum*, toen De Groot schreef: „De sua religione index est unusquisque; de Ecclesiae (sub cruce) fide ipsa Ecclesia statuit; at *de fide Ecclesiae quae publica est* nemo jus statuendi habet, praeter eum cujus omnia publica sunt in manu ac potestate". [5]) Alleen zoo, aldus oordeelde Oldenbarneveld, kon de eenheid van den Staat gehandhaafd worden en ontzeilde men de klip van de *„Rempublicam bicipitem,"* [6]) destijds meest befaamd en belasterd als gemeenebestelijke „evenhoogheid" of naar de juristen te zeggen plachten: de absolute *collateraliteyt*. [7])

Waartegenover alsnu de Calvinisten vooral bij monde van Sybrandus Lubbertus en de beide Acroniussen, een gemengd stelsel verdedigden, dat

---

1) H. Grotii, *de imperio humarum potestatum circa sacra*. p. 25 vv. ed. 4a. 1661.

2) *Officium Magistratus circa sacrorum ministerius*. Hagae Comitii. 1562. Scripsit A. C. E. M. G. p. 34 vv. Cf. *Joan. Acconius, Van de beroepinge der Predicanten*. Middelb. 1615. p. 13 vv.

3) Hugo Grotii, *Pietas Ordinum*. p. 77. „Maar de overheid kent de Schrift niet!"

4) Ibidem. „Dan moet ze de Schrift maar leeren!"

5) Ibidem. p. 78. „Over mijn geweten ik zelf; over een kruiskerk de kerk; over de openbare kerk de Overheid baas!"

6) Ibidem. p. 64. „Tweehoofdige Staat!"

7) Uytenbogaert, *Van het Ampt en het gezag eener kerkelijke Overheid*. Cf. Brand. II, p. 117. Leydekker. I, p. 19. Ruard Acronius, *Noodwendig vertoogh*. p. 35, et Hugo Grotii, *de Imperio summarum potestatum circa sacra*. p. 3 vv. p. 69. vv.

ze toelichtten met dit beeld: „Neemt exempel van een schip dat zijn stierman heeft, en daar een Capiteyn met soldaten in is, die vaart om teghen sijn vijant te strijden. In dit Schip heeft de Stierman sijn regieringhe ende ghebiedt, onderscheyden van des Capiteyns regieringhe ende ghebiedt. De Capiteyn heeft sijn regieringhe ende ghebiedt onderscheyden van des Stiermans regieringhe ende ghebiedt. Nochthans moeten beyde de Stierman en de Capiteyn, onder malkanders ghebiedt staan, en over malkanderen ghebieden en regieren. De Capiteyn moet onder des Stiermans regieringhe ende ghebiedt staan, zoo vele het stieren van 't schip belanght, dat het aan gheen strant, zantclippe, stoote, of te andersins op 't droghe ghezeilt worde. Want des Capiteyns en aller soldaten welvaren hanght daar aen. De Stierman moet wederom den Capiteyn daerin gehoorsaem wesen, ende onder sijn ghebiedt staan, dat hij het Schip nerghens dan na den vyant stiere, teghen welcken de Capiteyn met sijn Soldaten ten strijde gaet, ende dat hij 't schip, als zij omtrent den vyant gekomen zijn, den slach beginnen zal, ende volbrocht moet worden, alsoo regiere, datter in 't stieren niet versuymt ofte ghedaan worde, daer door de victorie teghen den vyandt verhindert, ofte andersins om den slach te verliezen, oorsake ghegheven worde. Deze onderlinghe onderdanichheyt, ende goedtwillighe onderwerpinghe, is niet alleen onbaerlyc, maer zo nootzakelyc, dat zonder deselve niets goets aen wederzyde uitghericht kan worden.

„Alsoo nu ist ooc met de Regierders der Politiën ende der ghemeynten gheleghen. Want de ghene die de Ghemeynte Gods ende de Politie regieren, zijn ghelijc die t' samen in een schip varen, (want zij zijn beyde eender Ghemeynten lidtmaten) ende onder malkanders regieringhe ghestelt, ende daarom na ghelegentheydt der zaken, malkander ghehoorsaem wesen moeten, zullen alle dinghen wel gaen, ende aen wedersijde een ghewenscht eynde getroffen worden". [1])

Hun stelsel was derhalve: Kerk en Staat zijn twee afzonderlijke maar in elkander geschoven levenskringen. Wat nu betrekking heeft op de *uitwendige* aangelegenheden van het gemeenebest, en dus ook der kerke, bezorgt de politieke Overheid; maar alwat de *geestelijke* aangelegenheid van de kerk en dus ook van het gemeenebest, raakt, staat ter competentie van de „ecclesiastieke Overheid." Alzoo heeft de magistraat macht om den kerkendienaar te richten, maar ook de kerk macht om de magistraatspersonen voor zich te citeeren en te straffen met censuur. En wat voorts de vast-

1) Ruardi Acronii, *Nootwendigh vertoogh.* l. c. p. 39. Zie uitvoeriger over deze coördinatie: Walaeus, *de munere min. Ecclesiae et de Magistratus inspectione circa illud.* II. p. 40ª vv.

stelling der leer, de instelling der kerkorde en de kerkelijke jurisdictie betreft, in deze alle is de kerk autonoom, de kerk de handelende en gezaghebbende macht, en komt den Magistraat geen andere bevoegdheid toe dan van medewerking, approbatie en executie.

Wel stemden ook de Calvinisten toe, dat de Overheid niet blindelings, maar *naar eigen oordeel uit Godes Woord geput*, bij het verleenen of weigeren van die „medewerking, approbatie en executie" te werk moest gaan, [1]) en voorzagen ze dus uitnemend wél dat een op elkaâr stooten van de tanden dezer beide raderen alleszins denkbaar was, maar verre van hierdoor afgeschrikt te worden, beleden ze veeleer dat het aan God den Heere, naar zijn gunst, en *niet* aan de Overheid hing, om dien Magistraat „facilem et officiosum" voor zijn kerk te maken, of haar dien te stellen tot wederpartijder. [2])

Hierin echter stonden de Calvinisten vierkant en lijnrecht tegen de Remonstranten over, dat, terwijl De Groot leerde: „Bij verschil beslist de Magistraat," de Gereformeerden in alle geestelijk en kerkelijk geding de eindbeslissing reserveerden *aan de kerk*: „Rogatur, cui finale judicium in controversiis fidei competat? Magistratui ne an Pastorum Synodis an utrisque? Hoc obiter hic dicimus: etiam Magistratus in his suis mandatis posse errare, et *Pastores a Deo esse vocatos*, ut omnibus, ac inter eos etiam Magistratibus, veritatem proponant". [3]) Een alles afdoende verklaring, die we daarom het liefst met een woord van Walaeus citeerden, opdat Dr. Van Toorenenbergen en zijn geestverwanten duidelijk zouden inzien, hoe beslist Walaeus ook in het kerkrechtelijk geding aan den kant der Acroniussen en tegenover Uytenbogaert stond. [4])

---

1) Op dit gewichtige punt lette men wel. Eenvoudig door den Magistraat te doen uitvoeren, wat de kerk besloten had, kwam nooit bij onze vaderen op. Cf. „*Ne caecus sit alicnae sententiae susceptor et administer*" in Polyandri, Walaei, Thysi et Riveti, *Synopsi purioris theologiae*. p. 735. § 30. „Ut haec omnia observet, necesse est, ut intelligat, quae sit vera fides Christiana, ne in re tanti momenti aliquid ex solo aliorum judicio aut arbitrio, sed ex certa sua scientia et fide stabili suscipiat ac discernat." Ibidem. p. 759. § XLI. Cf. Walaei, *Opera omnia*. II, p. 451b.

2) Walaei, *Opera omnia*. II. p. 37a. „Hulpvaardig en voorkomend."

3) Walaei, *Opera omnia*. p. 37b.: „Of de eindbeslissing in kerkelijke geschillen bij de Overheid of bij de kerk berust? Ik zeg: ook de Magistraat kan dwalen, en dan zijn de predikanten van Godswege geroepen, om aan *allen*, en dus ook aan de Overheidspersonen, Gods waarheid te leeren."

4) Ct. Sopingii, *Apol. respons. ad Bonam fidem Lubberti*. Franic. 1616, p. 166. Gers. Bucerus, *de gubernatione eccles.* Middelb. 1618, p. 317. Smoutii. *Eendracht* enz. Rotterdam, 1608. praef. C. 11. *Aenwyzinghe van onbehoorlycke wijze van doen van Smoutius* toeighenbrief, p. 3. *Teghenvertoogh* der Amsterdamsche Commissie, p. 54. En vooral

Past men deze beide stelsels nu op de verhouding van kerk en Academie toe, dan vindt men *van Remonstrantsche zij* een voorstelling, die zich resumeeren laat in de zes volgende punten: 1° de stichting, instandhouding, regeling en inspectie der Academie behoort geheel en uitsluitend aan den Magistraat; 2° de Theologische faculteit is een college door de Overheid ingesteld, *a.* om predikanten te vormen, en *b.* om de Overheid van inen voorlichting te dienen in geestelijke zaken; 3° ter handhaving van wat de Overheid oordeelt den waren godsdienst te zijn, verplicht de Overheid de Theologische professoren tot onderteekening van door haar goedgekeurde formulen; 4° censuur over de professoren oefent de Overheid door haar Curatoren; niet de kerk; 5° tot de kerk staat de faculteit in geen andere betrekking, dan de Overheid zelve, d. i. autonoom en voorrang hebbende; en 6° aan de kerk kan nooit macht over de professoren gegeven dan bij overeenkomst, door correspondentie, en tegen equivalent.

Tegenover welke voorstelling de denkbeelden der Gereformeerden zich dan in dezer voege laten saâmvatten: 1°. De Academie, hetzij door de Overheid, hetzij door de kerk, of ook als vrije corporatie gesticht, maakt „deel uit van den dienst der kerk"; 2° met name de Theologische professoren bekleeden als Doctoren een kerkelijk ambt; 3° ze zijn deswege in zaken de leer aangaande, als eminente kerkleden subject aan den kerkeraad van de Academiestad, en als corporatie aan de Synode der provincie, met appél op de Synode nationaal; 4° ze onderteekenen de formulieren van eenigheid niet ten behoeve der Overheid maar op last der kerk; 5° ze genieten de *libertas academica* en nemen in doctrinaire aangelegenheden, b. v. boekencensuur, een positie in als b.v. de classen hadden; en 6° ze hebben *jure suo* zitting in de Synoden die de aangelegenheden der gansche kerk behandelen, t. w. in de Synode *nationaal* en *generaal*.

---

leze men ELLARDUS VAN MEHEN, *Tractaet van het recht der Kercke*, Harderwyck 1616, p. 12, die de tegenstellingen in dezer voege plastisch voorstelt:

GEREFORMEERDEN.

Godt

Kerkregenten: Christus — Kercke — Keyzer en alle burgers. | Keyzer — Republyc — leeraars en alle kerckleden.

ARMINIANEN.

Godt

Lagere overheden. Kercke Republyc

Kerckoverheden Lagere overheden.

Zie de keerzij van den Titel.

Voor Holland, en speciaal voor Leiden, waar de kerk geen eigen Academie meer krijgen kon, geen vrije school gevonden werd, en alleen de Overheidsschool bestond, kwam het geschil tusschen kerk en Magistraat, of wil men tusschen Calvinist en Remonstrant, dus feitelijk neêr op deze drie vragen: 1° Heeft de kerk het recht om de Theologische professoren voor zich te ontbieden en als aan haar subject ter verantwoording te roepen? 2° Zal de onderteekening der formulieren ten genoegen van de kerk of van den Magistraat plaats hebben? en 3° zullen de professoren in de Theologie zitting hebben alleen in de Synoden van heel het land of ook in de Synoden der enkele provincie?

En om nu duidelijkheidshalve het laatste punt, van zitting hebben namelijk in de Synoden nationaal of provinciaal, nog scherper te accentueeren, zij ten slotte nog aangewezen, wat er achter dit dilemma voor politiek en kerkelijk geheim stak.

Teweten de Remonstranten waren vooral destijds prat en tuk als nooit op de in zichzelf afgesloten souvereiniteit van de enkele provinciën. Holland was hun een staat, een rijkje, een land op zichzelf. Dientengevolge eischten ze dat ook de Gereformeerde kerk van Holland en West-Friesland als *een kerk op zichzelf* zou beschouwd worden, die derhalve in eigen boezem recht van beslissing had *over de leer*. En in dit systeem nu sprak het vanzelf, dat dus óók de Theologische professoren, die bij zaken de landskerk rakend stem in het kapittel hadden, dienden te zitten in de *provinciale* Synoden.

Maar van dit provinciaal geknutsel wilden nu juist de Gereformeerden op kerkelijk terrein niets hoegenaamd weten. God de Heere had de kerken van deze *landen*, en niet de kerken van *een enkel gewest*, in den smeltkroes van het martelaarschap tot één geestelijke eenheid saâmgesmolten. Er was één nationale kerkeenheid evengoed als één kerkelijke nationaliteit in deze landen tot stand gekomen. Dat verbrokkelen in gewesten was dus de historie, was Gods daden, was de roeping dezer kerken in het aangezicht slaan. En ook uit dien hoofde betwistten en ontzeiden ze dan ook pertinent aan alle provinciale Synoden het recht, om op de zaken *die de gansche kerk aangingen* te resolveeren. Dat stond niet aan hen, maar uitsluitend aan *de Synode nationaal* of nog liever *generaal*, met alle Gereformeerde kerken saâm. En overmits nu de Theologische faculteit steeds de kerk *in haar geheel* en nooit een deel der kerk dient, of wil men, wijl het Doctoraat een generaal en geen locaal ambt was, zoo konden en mochten ze dus ook niet toestaan, dat de professoren als *membra corporis* „ex lege" zitting kregen in eenige Synode provinciaal.

Metterdaad lagen dus in de vraag: Zitting voor de professoren in de Synoden *provinciaal* of *nationaal*? de polen der beide stelsels diametraal en onverzoenlijk tegen elkander over.

Wie „nationaal" zei was Calvinist; en Anti-Calvinist wie voor het „provinciaal" partij koos.

„Nationaal" of „Provinciaal" was werkelijk Shibbôleth!

4.

Praeparatoir.

De „Suyt-hollandische Synode" die in den jare 1618 den 6en November haar zittingen te Delft aanving, droeg uitsluitend het karakter van een „Synode praeparatoir" voor het groote Gereformeerde Concilie, dat reeds den 13en November daaraanvolgende; dus juist een week later; te Dordrecht door den heer Martinus Gregory, „der Beiden rechten Doctor en Raadordinair in het Hof van Gelder", in naam der Generale Staten geopend werd. „Praeparatoir", niet slechts om de *deputaten* te benoemen en de *gravamina* in gereedheid te brengen, maar ook om voor de kerkrechtelijke punten de beslissing der Synode te vergemakkelijken. [1])

Onder meer nu dat op deze kerkelijke samenkomst gepraepareerd werd, behoorde ook en vooral het voorloopig vaststellen van een Concept, ter regeling van de betrekking, die van nu voortaan tusschen kerk en Academie, naar de wenschen der Calvinisten, ontstaan moest.

Niet toch om den put te dempen, nu het kalf verdronken was, maar om te voorkomen dat het er weêr inviel, moest partij getrokken van het zeldzaam gelukkige oogenblik, om dezen Achilleshiel van onze kerken in de toekomst, zoo men hoopte, onkwetsbaar te maken.

En dat oogenblik wàs gunstig.

Reeds dertien jaren had de kerk getobd, om met de Universiteit van Leiden, wier overgroote παρρησία heel onzen kerkstaat in rep en roer had gebracht, tot een definitief accoord te komen; maar eerst was dit op Arminius' hardnekkig zwijgen, en toen hij wegviel, op den verklaarden onwil der Staten van Holland afgestuit, die na 1608 met tyrannieke wilkeur (op het drijven van Oldenbarneveld, die maar aldoor op invoering der wetten van 1591 drong) elke bijeenkomst der Zuid-Hollandsche Synode tien jaren lang hadden tegengestaan en verboden.

Nu daarentegen was de Theologische faculteit ingekrompen op Episcopius, die in zak en assche zat, en Polyander, die op hun hand was, en stond

---

1) Ook *Balcanqual* getuigt, dat de „Suythollandici," in beslissende oogenblikken ter Synode den toon aangaven. p. 133.

men, met de Synode-nationaal in het gezicht, voor het *fait-accompli*, dat de „wet in Holland allerwege verzet was", en zoowel de tegenstand der Edelen door ampliatie van hun corps, als *dié* der steden door het veranderen der Besturen gebroken was. [1])

Geen wonder dus, dat de Kerkelijken, ziende hoe alles hun meêliep, in den roes hunner vreugde, zich aan soortgelijke illusiën ten opzichte van de Staten van Holland overgaven, als Dr. Van Toorenenbergen zich zelfs nog na twee eeuwen, ten laste liet komen, en zich ja waarlijk inbeeldden, dat de Edel-Mogenden, ook op de *kerkrechtelijke* punten alsnu van den ouden Anti-Calvinistischen zuurdeesem gezuiverd waren.

Hoedanig ze hiermeê nu buiten den waard rekenden, zal later in bijzonderheden blijken. Thans wil ik slechts aantoonen, hoe gansch naievelijk de geen kwaad vermoedende Synode praeparatoir zich aan zoo schoone droomen overgaf, wier verwerkelijking onze kerken nooit zouden beleven.

Er was namelijk ter Synode ingediend het navolgende *gravamen*, dat als N°. 3 onder de gravamina dezer Synode voorkomt:

„Alsoo de eerste swaricheyt over de leere uyt de academie van Leyden is gesprooten, dat de Syn: hierop alsoo wil letten dat in den toecomenden Syn. Nat. hierin mooge versien werden, opdat beyde in de academie ende in de theologische collegien niet dan de ware gereformeerde leere gehanthavet ende de studenten daerinne behoorlyck geoeffent werden, ende dat insonderheit geleth werde op de persoonen van de professoren in de theologie ende regenten in de voorsz. collegien, offt oock niet behoort beraemt te werden een ordonnantie naer d' welcke voortaen de professoren der theologie ende der Hebreeusche sprake mitsgaders de regenten van de voorz. collegien sullen verkooren ende beroepen werden; item off niet onder 't getal van de opsienders van de voorsz. collegien eenige kerckelyke persoonen behooren gestelt te werden". [2])

Hierop nu werd, blijkens art. 15 der *Acten*, genomen de hieronderstaande resolutie:

„Aengaende het derde gravamen van in toecomende tijden voor te comen die swaricheyt die nu in de Leere is gevallen dewelcke eerst uyt de academie van Leyden is gesprooten, is om daertoe te comen goetgevonden vier persoonen uyt deso vergaderingh te belasten een seecker ordre te beramen, aengaende de professoren in de theologie, ende de Hebreeuse spraecke de regenten der collegien ende de Studenten theologiae, item de opsienders der collegien, welcke ordre in desen Syn: goetgevonden synde, eerst gecommuniceert sal werden met de Ed. Mog. heeren Staten van Hollandt ende Westvrieslant om daernaer met voorweten haerer Ed. Mog. als oock haere Ed. Mog. approbatie, den Gedep. van Gelderlant, Vrieslant ende Groe-

1) Op 8 November, twee dagen na de opening der Synode, sloeg Prins Maurits de laatste hand aan zijn energiek ondernemen, door de verandering van de vroedschap in Den Haag.

2) *Act. Syn. Delf* ai. 1618. grav. N°. 3. Kopie Rijksarchief. fol. 18.

nigerlant die op den Syn: Nat: sullen verschynen door onse Gecommitteerde voorhouden ende indien sy het noodich vinden, den Syn: Nationaal voor te dragen, volgens alle twelcke oock een soodanige ontwerpene ordre den Ed. Mog. heeren Staaten voornoemt met een remonstrantie vertoont is". [1])

Merk hierin op het *sans gêne,* waarmeê men meende de zaak te kunnen op touw zetten; en het schier onbepaald vertrouwen, dat men oordeelde op Hollands Staten te kunnen stellen; maar hoe toch desniettemin de gevoeligheid van Holland op het Shibbôleth van „Nationaal" of „Provinciaal" werd ontzien. Kon men met Holland alleen klaar komen, dan zou men namelijk de Dordtsche Synode slechts registreeren laten wat geschied was. En geen wonder, dat men een slinger om den arm hield, want rechts van den Praeses zaten de H. H. Mr. Nicolaas Cromhout, Raad Ordinaris van den Hove, en Jacob van der Paau, der Delvenaren Burgemeester. Dit stemde voorzichtig. Doortasten meende men te kunnen, maar *prikkelen* wilde men toch niet.

De arbeid der Commissie, die bij deze Resolutie benoemd werd, had tot resultaat een opstel, ten titel voerende: *„Poincten aengaende de Universiteyten, by de Synodus van Delft* A°. 1618, *van Suyd-Hollant aen de Ed. Mog. Heeren Staten van Hollant en Westvrieslant overgelevert"* en van dezen inhoud:

I. Dat tot opsicht ende regeringe van de universiteyten ofte illustre scholen sodanighe curateurs moghen gestelt worden, die lidmaten zijn van de gereformeerde kercke, notoirlyck staende int gevoelen van de aengenomene gereformeerde leere.

II. Dat de beroepingen der professoren der H. theologie niet en geschiede dan met advys des Synodi, ofte so de beroepinge niet en soude tot den Synodum connen uytgestelt worden, der gedeputeerden uyt elcke classe tot dien eynde beneffens de gedeputeerde des Synodi te beschrijven. Dat desgelycks ook werde geprocedeert in de beroepinge van de regenten ende subregenten der theologische collegien.

III. Dat in de beroepinge van de professoren niet alleen in de faculteyt van de H. theologie, maar oock in de andere faculteyten, ende namentlyck in de Grieksche ende Hebreusche tale, gelyck ook in de philosophie, insonderheyt geleth moghe worden, dat sulcke mannen werden beroepen, die niet alleen van weghen hare geleertheyt ende verstant uytstekende ende vermaert zyn, maer oock Godsaligh ende stichtigh van leven, ende bekent notoirlyck te staen int gevoelen van de aengenomene leere deser gereformeerde kercken, ende die noyt rechtveerdigh nadencken van onsuyver gevoelen in de leere hebben gegeven.

IV. Dat de professoren van alle faculteyten om sulcks te betonen gehouden werden in 't aenvangen van haren dienst de formulieren der eenicheyt in de leere te onderteckenen.

V. Dat de professoren in de philosophie ende talen geen poincten der christelycke leere in hare lessens sullen moghen verhandelen, ofte daer van disputeren, sonder 'tselve eerst met de professoren der H. theologie gecommunicecrt ende van deselve goetgekeurt te wesen.

VI. Dat den professoren der H. theologie niet toegelaten en werde, noch ge-

1) *Act. Syn.* Delf. ai 1618. grav. No. 3. Kopie Rijksarchief. fol. 8 *verso.*

oorlooft zy eenich hooftstuck der leere, hoedanich 'tselve soude moghen wesen problematice te disputeren, opentlyck in twyffel te trecken, ofte disputandi causa daervan anders leeren, als in de gereformeerde kercken hier te lande geleert wort.

VII. Dat de professsren der H. theologie ende de regenten van de theologische collegien gehouden werden van hare leere aen de Synoden rekenschap te geven, wanneer de Synoden tselve van haer souden moghen begeren, ende dat sy in desen het oordeel der Synodi haer sullen moeten onderwerpen.

VIII Dat de Alumni Ecclesiarum, die tot dienst van de kercke opgetrocken worden, so in de collegien als andersints, dickwils van de professoren der H. theologie ten overstaen van de Gedeputeerde des Synodi moghen worden geëxamineert [1])

Klaar en duidelijk spreekt hieruit het Calvinistische standpunt. De kerk zal mede aandeel hebben in de benoeming der Theologische professoren. Ten genoegen der kerk zullen Curatoren en hoogleeraren aan de kerkleer gebonden zijn. Problematiek tegen die leer te disputeeren zal verboden wezen. Eindelijk, hoogleeraren zoowel als studenten zouden aan de Synodale jurisdictie onderworpen worden, maar .... van het fijne puntje, waar het op aankwam, van zittingsrecht der profesoren in de provinciale Synode, geen woord!

Zoo was het aas uitgehangen. De haak was onzichtbaar gehouden. Maar .... de Staten beten *niet*!

5.

ONDER DE BESCHREVEN VADEREN!

Op de Synode generaal en nationaal zijn de „Professores Belgici", gelijk ons boven bleek, naar eisch der Gereformeerde beginselen, als stemhebbend College toegelaten en met eere en onderscheiding bejegend. Zoozeer zelfs was men op hun aanwezigheid gesteld, dat expresselijk naar Friesland om het deputeeren van professor S. Lubbertus geschreven werd. [2]) Men maakte er geen geheim van, dat men, bij de weêrlegging der Remonstranten, vooral op hen rekende. [3]) In alle gewichtige commissies werd een hunner opgenomen. [4]) En met name Walaeus, Polyander en Thysius waren, veel meer dan Gomarus en Lubbertus, de gewilde raadslieden der beschreven Vade-

---

1) Dit stuk heb ik na lang zoeken, door de welwillendheid des heeren Hingmans, ten leste onder de *„secrete stucken"* van de Hoog Mog. H. Staten-Generaal, op het Rijksarchief, gevonden, in een pakket: „Verbael van de H. H. Gedelegeerden ter Synodus."

2) Sessione V. *Act. Synod.* fol. 18 en Sess. XI. *Act. Synod.* fol. 23

3) *Act. Syn.* fol. 17. Sess. IV.

4) Walaei, *Opera omnia*, vita ipsius p. 21a.

ren. [1]) Slechts op één punt beperkte men hun invloed. Teweten men koos ze niet in het moderamen, en wel overmits de professoren zelven feitelijk nog niet onder de hoogheid der kerk waren gebracht. [2])

Maar dat overigens aan zekere antipathie van Walaeus tegen de Synode van verre niet te denken viel, en hij omgekeerd veeleer in aller schatting de ziel der Vergadering was, staat vast voor wie weet, op wat wijs de Amsterdamsche Burgemeesters soms vaste koeriers op den Haag lieten loopen, om alles met Walaeus af te spreken; hoe het Amsterdamsche Consistorie bij het beramen der Synode op zijn advies afging; en vooral hoe Prins Maurits in die hoogernstige dagen soms halve nachten met Walaeus in gesprek was; zoodat zijn biograaf naar waarheid zeggen kon „dat Walaeus meer dan iemand het bijeenkomen van deze glansrijke Synode heeft bewerkt. [3])

Ter sprake nu kwamen de Academische aangelegenhedeu op deze Synode reeds in de achttiende zitting, toen de Zeeuwen, natuurlijk onder Walaeus' inspiratie, [4]) een *gravamen* indienden over de opleiding der Theologische studenten, waarbij o. a. voor de kerk bedongen werd: 1°. bepaling van den studietijd op 5 à 6 jaren; 2°. recht op beoordeeling der „voorstellen"; en 3°. „Pastorum in illos inspectio singularis". [5]) Dit voorstel nu nam de Synode, zonder eenige de minste inspraak van de kant der professoren, aan. [6])

Maar de eigenlijke „question brulante" der Academiën kwam toch eerst aan de orde, toen de „Suyt-hollandici," den 2en Januari 1619; dus nog in het bijzijn der Uitheemsche Theologen; hun gravamina indienden „ad *reformationem* academiarum spectantia". [7])

Terstond begreep de geheele Synode dan ook, dat het bij dit voorstel een „res maximi momenti" [8]) gold, en besloot derhalve het, nog hangende de discussie over de Canones, onverwijld collegiaal te maken, opdat men te gelegener tijd dit heete hangijzer, zonder zich de vingers te branden, profijtelijk hanteeren mocht. D. w. z. geraken mocht tot zoodanige afdoende „institutio

---

1) Zoo b. v. in de Commissie voor de *Canones*, de gewichtigste van alle, Dr. Walaeus en Polyander. Sessio. CXXVIII. Voor de *Confessie*, even belangrijk, Dr. Thysius. Sessio. CLV. Voor de voor- en narede op de *Canones*, Dr. Walaeus. Sessio. CLXXIV. Voor de Commissie bij de Hoogmogende, Dr. Polyander. Sessio. CLXXV, enz. En voorts cf. BALCANQUAL. p. 325 vv.

2) *Walaei Vita*, *Opera omnia*. I. p. 27a.

3) Ibidem. p. 26a.

4) Walaeus was destijds professor te Middelburg.

5) *Act. Syn.* Sess. XVIII. fol. 47. „Bijzonder toezicht van de predikanten."

6) Ibidem. Sess. XIX. fol. 49.

7) Ibidem. Sess. XLV. fol. 169. „Die de reformatie der Academie ten doel hadden.

8) Ibidem.

et gubernatio Academiarum," als waarborg kon opleveren *„ne qua nova ex iis in posterum nasceretur calamitas, qualis hactenus maximo cum Ecclesiae damno exorta esset;"* en „staat én kerk beide" alzoo voortaan veilig mochten zijn. [1])

Wat dit voorstel inhield, bleek ons boven reeds.

Intusschen het sliep tot op den 18 Mei, toen het tamelijk terloops, in de 163e zitting aan de orde kwam.

Wel was reeds bij de vaststelling der kerkorde sprake geweest van de positie der Theologische professoren en dienaangaande beslist: *a.* dat ze in den dienst der kerk naar rang op de pastores *volgen* zouden (Art. 2); *b.* dat hun in dien dienst de verdediging der kerkleer was opgedragen (Art. 18); *c.* dat zij de formulieren onderteekenen zouden (Art. 53); en *d.* dat ze „Librorum visitatores" zouden blijven (Art. 55); — maar over de netelige punten van de subjectie aan de kerkelijke censuur en het mede-aanstellingsrecht der kerk, zweeg men bij de behandeling der kerkorde geheel, om ze eerst op te nemen bij de discussie over het voorstel *adhoc.*

Hieraan nu toe gekomen, deed men wel een stouten stap, maar die helaas even spoedig berouwde.

Men stelde namelijk een *Concept-reglement voor de Academiën* vast dat, uit tien articulen bestaande, nog een stap verder ging, dan het Zuid-Hollandsche voorstel en van dezen inhoud was:

In die provinciën daer de universiteyten of hooge schoolen zijn, sullen de Heeren Staten van deselve provincien versoght werden, dat se in de bestellinge van deselve schoolen gelieven te letten op dese navolgende Articulen:

I Dat over de opsicht ende de regeeringe van de academien gesteldt werden geleerde mannen, leden der Geretormeerde kercke, waervan men verseeckert is, dat se de leere, van het begin der reformatie by ons aengenomen, zijn toegedaen.

II. Dat de Curatoren der academien niet altijdt blyven, maer alle drie of vier jaren veranderen, soo dat jaerlijcks in de plaetse van eenige die afgaen, andere succederen.

III. Dat behalven de polityeken persoonen, oock een predikant of twee deso sorge en opsight werde aenbevolen, om naeuwer toesight te hebben op de Theologische faculteyt.

IV. Dat tot de possessie der Theologie niemandt beroepen werde, dan met toestemminge des Synodi, ende desselfs gedeputeerden, welcke het vrystaen sal, uyt yeder classis eenige predikanten byeen te roepen, om over dese beroepinge met malkanderen te beraetslaen, soo mogelyck deselve tot het naestkomende Synodus niet en konden uytgestelt worden. Ende ware te wenschen dat desen voet oock gehouden wierde in de beroepinge van den regent en onderregent van het Theologische Collegie.

V. Dat in de beroepinge der professoren niet alleen der Theologie, maer oock der andere faculteyten, en wel meest der Hebreeuwsche, pag. 127, en Griecksche

1) Ibidem. „Zoodanige regeling van de academie, dat er niet weer, als in Arminius' dagen, verderf door over heel de kerk en heel het land kwam."

talen, alsoock der philosophie, goede sorgen werde gedragen, dat geene andere beroepen en werden, dan die uytmunten in geleertheyt ende verstant, ende die vermaert zyn aen welcker Godtsaligheyt en vromigheyt des levens niet getwyffelt wordt. En die haer vasthouden aen de van oudts gereformeerde leere, en noyt reghtveerdige reden tot suspicie van onsuyverheyt in de leere gegeven hebben.

VI. Dat alle professoren van yeder faculteyt en konst, tot betuyginge van hare vereenstemminge in de reghtsinnige leere, in den aanvangh van hare bedieninge de formulieren van eenigheyt, de belydenis en catechismus deser kercken onderteeckenen.

VII. Dat het den professoren der phisolophie en talen niet toegelaten werde in hare lessen of disputatien, theologische materien of geschillen te verhandelen, voor dat se de saeck met de Theologische faculteyt gecommuniceert, ende verlof daertoe verkregen hebben.

VIII. Dat de professoren der Theologie verboden werde nieuwe gevoelens voor te stellen, strydigh tegens die in de kercke aengenomen; ende niet toegelaten problematice eenige scrupulen tegen de aengenomen leere lightvaerdelyck te moveren.

IX. Of niet geraden zy, dat de professoren der Theologie en de regenten der Theologische collegien in de Synodus verschynen, en aldaer reeckenschap geeven van hare leere, en het oordeel des Synodi zyn onderworpen.

X. Dat de alumni der kercken, soo die in de collegien. als die elders woonen, dickmael geëxamineert worden, en dat in het bywesen der Gedeputeerden des Synodi.[1])

Immers, deze *Concept-Resolutie* was in twee opzichten nog krasser dan het te Delft beoogde. Er werd toch bovendien geëischt: 1°. zitting van minstens één predikant in het Curatorium; 2°. aftreding van Curatoren om de 3 a 4 jaar. Bepalingen, die daarom van beteekenis waren, wijl ze inmenging van de kerkelijke autoriteit in het academisch statuut en nu ook in de samenstelling van het college van Curatoren beoogden.

De onderteekeningsformule voor professoren, die kort daarop, den 25 Mei, in de 175e sessie werd vastgesteld, was natuurlijk geheel op de aanneming door de Staten van deze Concept-*resolutie* gebaseerd, en deed weinig meer dan lichaam en vorm schenken aan wat in dit Concept reeds beworpen was [2]).

En liever dan ons bij dit overbekende formulier op te houden, stappen we dan ook zonder langer verwijl naar het laatste besluit over, dat de Dordtsche Synode in deze materie genomen heeft, en dat, beter dan al het voorgaande, licht op de zaak in quaestie werpt t. w.: *de benoeming van gedelegeerden aan hun Hoog Mogenden.*

In de slot-zitting van 29 Mei namelijk is door de Synode een Commissie benoemd, bestaande uit de H. H. Bogerman, Rolandus, Faukelius, Hommius en *Polyander* [3]), met last om zich te presenteeren in de vergadering van H. Hoog Mogenden, en de Staten-Generaal bekend te maken, met wat door de Synodalen thans van den kant der Overheid werd verwacht.

1) Wilten, *Kerk. Plakkaatb.* I, p. 126.
2) *Postacta.* Sess. 164. I. 129.
3) De opgave in de *Post. acta* laat ten onrechte Rolandus uit.

Het verbaal van deze Commissie, dat op ongelooflijk slordige en onvertrouwbare wijze in het Placcaatboek is afgedrukt, is *in originali* door mij teruggevonden in het Rijksarchief, onder de „secrete stucken," en geeft in verband met mijn onderwerp aanleiding tot de volgende opmerkingen:

1°. dat de Synode de goedkeuring der kerkorde verzocht heeft niet van de Staten-*provinciaal*, maar van de Staten-*generaal*, en wel als zijnde de laatste en niet de eerste *„onse Christelijcke Hooghe Overheyt in dese landen."* Plaatsing alzoo van de Souvereiniteit, althans in kerkelijke materie, bij de *Hoog* Mogenden en niet bij de *Edel* Mogenden.

2°. dat de Synode de Staten-Generaal oproept niet om de kerkorde aan de provinciën te „recommandeeren", maar met hooge hand op te leggen.

3°. dat de Synode, terugkomende op haar besluit, van 18 Mei jl., het toen aangenomen concept-reglement weêr varen liet, en terugkeerde tot de „Acht Poincten der Suyt-hollandsche Synode". [1])

De desbetreffende zinsneden uit het „verbaal" toch luiden aldus:

a. Ende nademael Uwe Hooch Moge. ten besten bekent is, hoeveel de kercken deser landen daeraen gelegen is, dat de *scholen, so hooghe als triviale*, behoorlijck moghen wesen bestelt, ende de ervarenheyt geleert heeft, wat groote onheylen by gebreecke van dien in de kercken ende landen zyn ontstaen, dat oock bij Uwe Hooch Mog. over deselve sodanighe ordre moghe gestelt worden, waerdoor alle misbruycken wechgenomen zynde, de behoorlycke vruchten uyt deselve te beter souden connen becommen worden.

b. Tot welcken eynde aengaende de *universiteyten* ende illustre scholen de Synodus als vooren versoeckt, dat Uwe Hooch Mogen. gelieven te letten op *de poincten in den voorledenen jare by de Synodus van Suydt Hollandt* aen de Ed. Mog. Heeren Staten van Hollandt ende Westvrieslandt ten selven eynde overgelevert. *hierbij gaende*, en dat deselve by Uwe Hooch Mog. aen de respectieve provincien, daer hooghe ofte illustre scholen zijn, gerecommendeert moghen worden.

„Hierbijgaande," zeggen de stellers, en dit stuk, dat men er dan ook nu nog in vond liggen, was niets dan de letterlijke kopie van de Acten der Delftsche Synode van 1618, die we boven reeds afdrukten.

Blijkbaar hadden de Synodalen dus van de Gedelegeerden reeds te verstaan gekregen, dat ze vooral niet verder moesten gaan, en lieten ze daarom hun latere en verder gaande eischen weêr glippen.

4°. dat de Synode de Resolutiën over de Academiën niet door de Hoog Mogenden wil zien vastgesteld, maar slechts ten goede bevolen wil hebben aan de Staten der provincie.

en 5°. dat dit stuk geteekend is door heel het moderamen, echter met deze opmerkelijke uitzondering, dat een der Scribae wegblijft en hiervoor

1) Zie *Bijlage* C.

in de plaats treedt *de Praeses van het College der Nederlandsche Professoren* [1]): *D. Johannes Polyander;* die niet „loco scribae" teekent, maar uitdrukkelijk zijn titel vermeldt: S. S. *Theologiae Doctor et Professor.*

Deze handteekening nu noemden we hoogst opmerkelijk. Want immers, er blijkt ten duidelijkste uit 1°.: dat de leiders der Synode met opzet den „*doyen d'âge*" der hoogleeraren meê lieten teekenen, om hun kans op slagen te verhoogen, doordien nu uitkwam, dat de hoogleeraren er zelven mede bewilligd waren; en 2°. dat de hoogleeraren, door zich tot deze medewerking te verleenen, metterdaad toonden *er meê bewilligd te zijn.* Een omstandigheid zóó merkwaardig, dat indien Dr. Van Toorenenbergens aanval niet reeds van alle kanten af– en op hemzelven teruggeslagen ware, reeds op zichzelf deze ééne onderteekening vernietigend voor zijn geheele voorstelling zou zijn.

Die handteekening van Polyander, als repraesentant en in naam der gezamenlijke professoren optredend, staat toch onder een stuk, waarin de Synode niets minder vraagt dan, „*dat aan de Staten van Holland zal worden aanbevolen de subjectie van de professoren aan de Synode provinciaal te gelasten.*" Waarmeê dus boven alle bedenking is uitgemaakt dat in den strijd, die later door de Staten van Holland tegen die „*subjectie aan de Synode provinciaal,*" zoo hardnekkig gevoerd is, Polyander c. s.; tenzij men de eerlijkheid van hun karakter te na dorst te komen; met hun overtuiging *niet kunnen* gestaan hebben aan de zij van Curatoren.

6.

DE DUBBELE MISGREEP.

Pas was de groote kerkvergadering van Dordrecht uiteengegaan, of reeds den 23sten Juli daaraanvolgende kwam de Synode-particulier van Zuijd-Holland bijeen, om, als executrice der Dordtsche nalatenschap, de besluiten der beschreven Vaderen ten uitvoer te leggen.

Nu viel het zoo, dat de toerbeurt juist Leiden, de Academiestad, als „ecclesia synodalis," aanwees, en daardoor ongezocht de eenigszins overspannen „ecclesiastieken" op een wijze met de hoogleeraren in contact bracht, die van achteren maar al te noodlottig bleek voor de verhouding van Kerk en Wetenschap in deze landen.

---

1) De opgave in de *Postacta* is ook hier fautief. De assessor Rolandus is daar weggelaten. Maar zijn handteekening staat wel terdege onder het „verbael."

Het was de derde Synode die te Leiden daagde. De eerste kwam er saâm in 1592; de tweede in 1600; de derde maal had men Leiden, zeker om het overprikkelde van den toestand, wijselijk overgeslagen, maar thans verviel voor zulk een voorzichtigheidsmaatregel alle oorzaak. Immers nu Episcopius in den rechtstrijd bezweken was, Bertius en Barlaeus zich nauwlijks vertoonen dorsten, en de vroedschap te Leiden veranderd was, kon men zich in de sleutelstad uitnemend thuis gevoelen en beter dan ooit, zoo dacht men, kans vinden, om de zaak der Academie eens voorgoed, bij maniere van eene huiselijke aangelegenheid, in der minne en naar den zin der kerk te schikken. Een hope, waarop men meende nog te vaster te kunnen gaan, nu bij Resolutie van 17 November 1618 ook het Curatorium van Leiden was omgezet, door „committeering in dat Collegie van den Edelen, Gestrengen, Erentfesten en Welgeleerden Heere *Johan van Wassenaer en Duyvenvoirde*, Heere van Duivenvoorde, Voorschoten, Sterrenburg enz." ; voorts van „den Gestrengen, Erentfesten en Welgeleerden Heere *Adriaen Pauw*, Ridder en der Beiden Rechten Doctor;" en eindelijk van „Mr. *Rochus van den Honaart*, oudste Raad Ordinaris in den Hoogen Rade van Appel van Holland"; [1]) alle drie mannen die met Prins Maurits in de politiek gingen en in theologicis het hielden met de Contra-Remonstrantsche partij.

Op deze gunst der tijden wat te sterk vertrouwend, ondernam de Leidsche Synode dan ook aanstonds drieërlei: t. w. *ten eerste* drong ze bij Curatoren aan op *uitzuivering* van het Academisch personeel; *ten tweede* ging ze over tot het *citeeren* van professoren voor haar vierschaar; en *ten derde* bewierp ze een Reglement voor de inspectie of *visitatie* van Leidens Academie door de kerk.

Nu, met het eerste slaagde ze dan ook boven verwachting. Ze kreeg toch ten bescheid: „dat de heeren Curatoren niet alleen op de Theologische faculteyt wilden letten, maar daertoe arbeyden dat de geheele Universiteyt werde gereformeert ende haeren voorigen luyster krijge, dat oock de Heeren Curatores alrede, tot de professie in de Theologie gedelibereert waeren te beroepen, D. Petrum Molineum ende D. Antonium Walaeum, ende tot het regentschap in het collegie D. Presidem Festum Hommium ende tot subregent M. Danielem Sinapium." [2]) Geen wonder dan ook dat de Synode „hieraen een groot ghenoeghen nam," en voorts haren gedeputeerden in last gaf: „vorder op dese saecke te letten, ende bij de heeren Curatoren ende bij sijne Princelyke Exellentie aen te houden, dat het geene 'twelck wel begon-

1) *Resolutiën Staten van Holland*, 17 Nov. 1618. p. 858 en 859.

2) *Act. Syn. Leid.* art. 3. fol. 25 verso. Kopie Rijksarchief.

nen is, in alle andere faculteyten ende professien, insonderheyt van de tale ende philosophie, vorder met alle vlijt ten vollen uytgevoert mocht werden, *dewijle aen dese saecke seer veel tot welstant van de kercke Christi gelegen was*". [1])

Maar minder vlotte het reeds, toen de Synode den stouten stap waagde om „Cives academici" voor zich te citeeren.

Bij kalmer stemming zou men zich hiervoor dan ook wel gewacht hebben. Men had dan ingezien, dat men door aleer de „Academische instructie" door de Staten was aangenomen, ook maar even aan de quaestie der souvereiniteit te tornen, alles bederven en verspelen, nooit iets winnen kon Op die instructie toch kwam alles aan. Had men die „gheautoriseert" kunnen krijgen, dan ware er accoord getroffen, en had men een vast punt van uitgang gehad voor verdere onderhandeling. Maar om, gelijk de Leidsche Synode deed, nog eer de „kerkordre" geapprobeert of de Concept-instructie ook maar in behandeling was gekomen, zelve door eigenmachtige daden de oude gevoeligheid op te wekken, dit kón tot niets anders dan tot een „inwerpen van eigen glazen" leiden en liep dan ook op bittere teleurstelling uit.

De redeneering der Synode was anders op zichzelf onberispelijk: Over de Academie als zoodanig, dit gaf men toe, hebben we *in jure condito* nog niets te zeggen. Dat matigen we ons dan ook niet aan. Maar *vooreerst* zijn alle leden der kerk, en dus ook de professoren, voor onze vierschaar „justiciabel," en *ten andere* kan niemand ons het recht betwisten, om tegen emeriti-predikanten van Remonstrantsche gevoelens de sententie van Dordt ten uitvoer te leggen.

Op dien grond zou men dan Petrus Bertius, Gerardus Vossius en Casparus Barlaeus het eerst ontbieden. [2]) Twee leden der Synode meldden zich daartoe persoonlijk aan hun woningen aan. Maar reeds door den eerste bij wien men aanbelde, werd men dadelijk op tamelijk onzachte manier tegenover de autoriteit der politiecken geplaatst, want Dr. P. Bertius antwoordde zeer gevat dat hij „eerst met de heeren Burgemeesteren als Curatoren van de Academie soude spreecken, ende soo dese tegen sijn comparitie niet en hadden, gelijck

1) Ibidem.

2) „Also Dr. Petrus Bertius ende Gerardus Vossius, gewesene regenten der collegie theologici, ende Casparus Barlaeus onlanghs subregent desselven collegy met verscheyden boecken ende proceduyren, de kercke des Heeren, soo buyten als binnen lants groote ergernissen gegeven hebben, ende dese tegenwoordige Syn: vergadert is, om volgens de resolutie des Syn: Naetionalis te letten op alle die persoonen, die geduyrende dese swaricheden in leere schryven, ende andere proceduyren haer hebben vergrepen, is goetgevonden, de voorn. persoonen voor dese vergaederinge te ontbieden, om met haer te spreecken off sy gesint souden syn, den kercken van dese dingen satisfactie te doen, ende wederomme met d' selve te versoenen. *Acta Syn. Leid.* 1619. Art. 7». fol. 52.

hij meynde neen, dat hij alsdan verschijnen soude"; [1]) Vossius verschool zich achter zijn tijdelijke ambteloosheid: „D. Vossius seyde verwondert te syn, dat hy, die geen predicant en was ende oock van syn regentschap verlaeten, evenwel voor dese vergaederinge werde ontboden, nam in advys off hy comen soude, maer heeft niet sekers willen belooven." [2]) Alleen Barlaeus zag tegen een ontmoeting met de heeren Synodalen in het eerst niet op. [3])

Maar daar bleef het niet bij. Onmiddellijk nadat de Synodale heeren zijn woning hadden verlaten, was Bertius naar het stadhuis gegaan, en had op slimme wijs den Burgemeester Deyman bang weten te maken, dat hij zonder toestemming der Staten geen permissie geven mocht, om een lid der Universiteit voor de Synode te laten dagen. Dit werkte, en reeds 's middags werd de voorzitter der Synode dan ook bij den Burgemeester geroepen en hem aangezegd, dat „D. Vossius ende D. Bertius noeyt kerckendienaren waren geweest, maer dat se Barlei saecken stelden in discretie van de Syn: mits dat niet verder met hem geprocedeert werde, als tegen een kerckendienaar, laetende het professorschap ongemoeyt, ende dat haere Eerw. het werck der reformatie van de universiteyt bij der hant genomen hadden, dat derhalven bij den Syn: niet en dient gedaen te werden, het welcke haer Eerw. reght soude moogen vercorten, offte haere actien eenigsints prejudicieren, dat haere Eerw. insgelycks beswaert waeren, 't geene daer inne t' gehele collegium der curatoren behoorde gekent te werden (gelyck daer was het toelate van de comparitie der geciteerde op den Syn:, leden synde van de academie tot Leyden) op haer alleen te nemen: dat se oock begeerden van dese tegenwoordige vergaederinge dat men het uitblijven van de voornoemde persoonen niet en wilde achten te syn een hartneckicheyt, maer een raet den geciteerde van de heeren Burgemeesteren gegeven". [4]) Bovendien had men ook Barlaeus omgepraat, die zich nu evenals de anderen op den *Senatus academicus* beriep.

Hiermeê was de eigenlijke strijd dus uitgebroken. De Synode had een eerste ernstige waarschuwing ontvangen. Maar niets hielp. Ze sloeg den raad van Leidens Burgemeesters, om in uitstel heil te zoeken, in den wind, en door blind vertrouwen op den steun, dien immers én de nieuwe Curatoren én desnoods de nieuwe Staten haar schenken zouden, meende ze zonder sparen te kunnen doortasten en groef alzoo haar eigen kuil steeds dieper.

Ze besloot toch door een deputatie aan heeren Burgemeesters te doen berichten: 1°. dat men de zaak doorzette tot breeder „onderrichtinge van de

1) Ibidem.
2) Ibidem.
3) Ibidem.
4) Ibidem. fol. 52 verso

heeren Curateuren, tot naerder kennisse van de geciteerde persoonen, daer anders haere Achtb. schier offte morgen soude mogen clagen, dat noch door Classis noch by Syn: haer eenige onderrichtinge gedaen was off clachte voorgecomen, daerop ja het aennemen offte verlaeten van de voorn. persoonen tot het professorschap diende geleth te werden"; [1]) 2°. „dat haer Achtb. dat souden gelieven te verstaen, dat de Syn: geensints en daght het reght van de heeren curatoren te vercorten offte te treden in saecken die een vooroordeel souden willen geven in de handelinge van haere Achtbaeren, maer alleen souden verhandelen kerckelijcke saecken"; [2]) en voorts 3°., om Bertius, Vossius en Barlaeus nogmaals te laten citeeren.

Maar natuurlijk was dat citeeren, nu nog erger dan de eerste maal, aan eens doovemans deur geklopt, en verscholen de verdachte personen zich nu nog „totaallycker" achter het college van Burgemeesters. Barlaeus zelf, die eerst weifelde, gaf nu ten antwoord: „dat hij geen kerckendienaer was, ende dat den heer Burgemeester Deyman hem geraden hadde, dat hy tegen de citatie des Syn: hem zoude daermede behelpen, dat hy een lith was van de univerciteyt". [3]) En nog erger maakten het de Burgemeesters, die achter de schermen de professoren rugsteunden, en tegenover de Synode desniettemin elke stellige uitspraak ontweken; heil zoekende in uitstel en schuilvinkje spelend achter het plenaire college van Curatoren. Zij toch repliceerden, dat zij „den geciteerden niet en hadden verbooden hier te verschijnen, maer alleen vermaent te huys blyven tot naerder adtvijs, dat se oock deselve geensints en begeerden, alle kerckelycke oordeel te onttrecken, maer alleen wensten dat dese saecke van de geciteerde voor desen tijt mochte berusten, ende in handen gegeven werden van de Gedep. des Syn. opdat die naer het scheyden des Syn. over veertien dagen dese saecke mochten by der hant nemen". [4]) Een matiging in den vorm, die de minder diplomatieke Synodalen er geheel in deed loopen, doordien ze nu zelfs een dreigenden toon aansloegen: „dat haere Achtb. schier offte morgen [5]) een swaren last op haeren hals souden moogen haelen, indien se de tegenwoordige handelinge verhinderden", [6]) en op eigen risico met de citatie doorgingen; [7]) nu alleen

1) Ibidem
2) Ibidem.
3) Ibidem.
4) Ibidem.
5) *Schier offte morgen* d. i. heden of morgen. Cf. KILIAEN *in voce:* schier.
6) Ibidem.
7) „De Syn. alles overwegende ende daerop lettende dat by de heeren Burgemeesteren haer geen expres verboth gedaen was, om niet in naerder verhandelinge met de Synode te treden, ende dat Vossius geen professor en was, dat de actien ende schrifften Petry Berthy hier judiciabel waren, ende dat geen oppositie gemaeckt

op grond, dat de geciteerden *lidmaten der kerk* waren. Een verhoor dat niet afliep zonder den Politieken Commissaris, Gerardt Leendertze, een van Leidens Burgemeesteren, aanleiding te hebben gegeven tot den veelbeteekenenden wenk, dat „*soo jet ghedaen wert by den Synode teghen 't reght der Academie*, men daerteghen soude moghen excipieëren". [1])

Welnu, die „exceptie" is dan ook niet uitgebleven, want, in weerwil van de reeds vroeger ondervonden tegenwerking, ontzagen de Synodalen zich niet, om, nog eer de kerkordening was „geautoriseert", en terwijl de Conceept-instuctie nog niet was ingediend, nu reeds een denkbeeld te verwezenlijken dat nog een stap verder ging, dan de bekende *Poincten*, en niets minder bedoelde dan een geregelde „*inspectie* en *visitatie*" over de Academie van de zij der kerk.

Dit besluit toch, was, hoe volkomen juist ook ontworpen, bij de bestaande verhoudingen het uiterste der onvoorzichtigheid en goot slechts olie in het reeds smeulende vuur van verzet.

Ingediend was namelijk dit gravamen: „off het niet goet en ware dat de gedep. van beyde de Syn: in tegenwoordichheyt der heeren Curatoren, jaerlycx visitatie deden tot Leyden, over de professores in de Theologie ende oock over het collegium Theologicum?" [2])

Hierop nu werd besloten: „dat sulcx tot gerustigheyt der kercken hoog nodich is, ende syne eenige persoonen gedeputeert, om jet te bewerpen van de maniere derselver visitatie, om sulcx den heeren Curatoren der Academie te vertoonen, opdat niet en geschiede sonder haer Achtbare kennissen ende goetvinden". [3])

Dit Concept of formulier nu hield niets minder in dan het volgende:

De Gedep. van beyde de Syn. jaerlycx visiterende de theologische faculteyt etc., ende sullen by provisie tot naerder last in de voorgemelde visitatie ende instructie haar reguleren. 1°. Sy sullen in de voorgemelde visitatie de tyt ende gelegentheit waernemen, op denwelcken sy sullen verstaen dat de heeren Curatores der Academie

---

wierde om Barleus saecke naerder t' ondersoecken, ende dat dese saecken geheel ecclesiastycq syn, dat se alle drie litmaeten waeren van de gereformeerde kercke, heeft goetgevonden met de voorn. persoonen in voorder handelinge te treden." Ibidem. fol. 72. Cf. Art. 72, 73, 74. Maar ook deze citatie liep op niets uit. Want wel kwam Bertius, maar slechts om te verklaren dat hij, „alsoo hy een suppoost was van de universiteyt tot Leyden, staende *onder de judicature van de heeren Curatoren* ende Burgemeesteren, tegen d' welcke hy niet en wiste zich vergrepen te hebben, tot noch by d' selve was opgehouden om niet te verschynen, dat d' selve begeerden dat voor dese reyse de saecke onverhandelt bleeff." Ibidem. fol. 54 verso. Art. 73.

1) Ibidem. fol. 54 verso.

2) *Acta Syn Leid.* art. 82. fol. 61 verso.

3) Ibidem.

tot Leyden sullen syn vergaedert. 2°. Tot Leyden aengecomen synde, sullen eerst de voorsz. Curateurs aenspreecken, ende aen hen haere last ende het eynde van haere comste aldaer openen. 3°. Sy sullen met alle vlijt ende discretie vernemen, hoe de voornoemde professores ende regenten hen corporteren in de leere ende in leven, ende off se oock de gesonde leere der waerheyt den Studenten inscheepen, ende off een ijgelyk van hen synen dienst getrouwelyck ende met behoorlycke devoir ende neerstigheit volbrenge. 4°. Alles wel gevonden hebbende sullen van wege de kercke van Suyt- ende Noorthollant, een ijgelyck van hen voor haere getrouwicheyt ende goet devoir bedancken ende vermaenen, met gelijcke neerstigheyt daer in te willen continueeren. 5°. Indien se by d' een offte d' ander in de voorgemelde saecken eenigh mangel offte gebreck vonden, twelck sy verstonden van sulcken gewichte niet te wesen, dattet behoeffde de Curateurs aengegeven te werden, daervan sullen sy d' selve naer gelegentheyt der saecken met alle behoorlycke discretie vermanen, maer fauten van grooten gewichte sullen sy de Curateurs bekent maecken ende aenhouden, dat d' selve met den eersten moogen gebetert worden. 6°. Sy sullen vooral mede letten ende acht nemen op de Studenten in de Theologie, op haere comportementen van leven ende neerstigheyt in haere studien, haere exercitien ende propositen altemet voor sooveel doenlyck is hooren, ende een ijgelijk van hen een spoore geven, om wel te leven ende naerstigh te studeren. 7°. Sullen alle jaer een ijder in syn respective Synodo van haer wedervaren ook in desen rapport doen [1]).

Een feitelijk zachtkens aan „subjicieeren" alzoo van de Academie aan de kerk, en dat zonder basis in de „Kerkorde" of eenige „den minsten grond in de *Instructie*"! Alsof men sub- en obreptief, zoo bij verrassing, de Curatoren en Staten eens verschalken kon! In trouwe, men gelooft zijne oogen nauwlijks, indien men zoo iets leest!

Dien stap hebben de Synodalen dan ook duur moeten bekoopen.

Want, toen door de Burgemeesters van Leiden het gebeurde op deze Leidsche Synode in de Curatoren-vergadering werd gebracht, hebben Curatoren dadelijk lont geroken; onverwijld tegen deze Calvinistische logica van het kerkelijk regiment partij getrokken; en bij missive de Staten van Holland expresselijk aangezocht om hen, Curatoren, tot onvoorwaardelijk verzet tegen de particuliere Synode te machtigen.

Het „verbael van deze hare besoigne" is ter tafel gekomen in de Statenvergadering van 19 December deszelven jaars en luidde voor wat het verzoek aan de Staten aangaat aldus:

Dat haar Edele Mogende niettegenstaande de handelinge en besoigne, *in de laatste Synode van Zuydholland tot Leyden gevallen, en het geene daar uit soude moogen geinfereert worden*, de Universiteyt, mitsgaders de Professoren ende Lidmaaten van deselve, gelieven te houden in gelijke preeminente ordre, en onder soodanige directie, als die onder de authoriteyt en volgende de bevelen van haar Edele Mogende tot nog toe zijn geweest [2]).

1) Ibidem.
2) *Resolutien Staten van Holland*. aj. 1619. fol. 1177.

En hierop is door de Staten, zonder dat van iemands tegenspraak blijkt, gheresolveert:

Deesen aangaande, verstaan haar Edele Mogende, de Regeeringe, Bestieringe en Opsigt van de Universiteyt, ende van het Collegie Theologiae, gelaaten sal worden, ende blyven sal by de Heeren Curateurs ende Burgemeesteren der Stadt Leyden, mitsgaders dat de Professoren en Lidmaaten van deselve, *behouden sullen haare preëminentien en ordre, onder soodanigen directie*, SONDER EENIGE VERANDERINGE, *als die onder haar Edele Mogendes authoriteyt en bevelen tot nog toe geweest zijn*, onaangezien het geene uit de handelinge ende besoigne in de laatste Synode van Zuydholland, gehouden tot Leyden, anders soude moogen worden geinfereert; waar by haar Edele Mogende niet en verstaan, dat de Heeren Curateurs en Burgemeesteren, in haare bedieninge sullen worden geprejudicieert, en dat sonder goedvinden van deselve, by die van de Synode in de Universiteyt of Collegie Theologiae, niet sal moogen voorgenoomen werden, ten waare namaals uit goede consideratien op de correspondentie, tusschen de Professoren van de Theologische Faculteyt, en van den Regent van het Collegie en de Synoden, eenige ordre werde beraamt, daar na deselve haar alsdan respectivelyk sullen hebben te reguleeren. [1])

Hiermeê was de handschoen aan de Synodalen toegeworpen.

„Sonder eenige verandering," zou en moest alle zaak der Academie, wat de rechten van hoogheid en subjectie aanging, zoo na als vóór Dordt, blijven gelijk het tot dusver geweest was.

Op theologisch gebied had het Calvinisme gezegevierd; maar kerkrechtelijk hielden de anti-Calvinistische gevoelens bij Hollands Staten de hooge hand.

Zoo was de mijn verkeerd gesprongen, *de dubbele misgreep* openbaar geworden, en toen dan ook den 4en Augustus daaraanvolgende de „Suythollandici" weêr ter Synode, ditmaal binnen Gouda's muren, saâmkwamen, was de krasse toon merkbaar gezakt.

Men was ontnuchterd.

De illusie viel niet langer te verhelen!

En vooral toen er nu nog de onverwachte weigering om de kerkorde, *„gelijk ze daar lag,"* te arresteeren, bij kwam, zag de Synode dan toch eindelijk in, dat in temporiseeren al haar heil school en liet ze dus én de *citatie* én de *visitatie* voorloopig varen. [2])

---

1) Ibidem 1178.

2) „Nopende de visitatie der Theologische faculteyt in de academie van Leyden ende des collegy Theologici daer van gesproocken Art. 82 Syn: Leydensis, is goetgevonden dat men alsnoch tot verhoedinge van disputen daer van sal supercederen. Doch sullen de Gedepe. des Syn: wanneer haer de communicatie met haer Ed. Mo. over 't stuck der kercken ordre moghte ingewillight syn gedencken op het ernstichste te versoecken, dat d'selve visitatie den kercken soo nodich ende dienstigh tot beschermminge ende voorderinge van Godtsaligheyt moghte werden ingewillight." *Act. Syn. Goud.* Art. 93, fol. 100.

7.

DE STROOHALM.

De auspiciën waaronder in 1621 de „Suijt-hollandici" te Rotterdam saâmkwamen, was verre van rozekleurig. Met het onderste uit de kan te willen hebben, had men door Staatsche gevatheid maar al te gevoelig den klep op den neus gekregen. Op schier onherstelbare wijze had men zich in de knoei gewerkt. Alle demonen van „der Staten *over*hoogheid" waren weêr uit hun Dordtschen slaap opgeroepen. En de kans om de zaken der Leidsche Academie naar den zin der Calvinisten geregeld te krijgen, was voorgoed verspeeld. „*Geen veranderinghe van wat aert oock!*" — de Staten hadden het wanhopend duidelijk uitgesproken, zou in de relatie van kerk en Academie geduld werden. [1]) Om de kerk de loef af te steken, werd zelfs den Curatoren last en bevoegdheid gegeven, om én voor de Academie én voor het College definitieve statuten en reglementen te resumeeren. [2]) En als ware het nog niet genoeg, namen de Staten bovendien nog een expresse resolutie, dat elke „acte synodaal, van nul en geener waarde zou zijn zonder hunne approbatie"; [3]) drongen ze aan de kerk een wijziging in de kerkorde op, die de Synode niet kón aannemen, wijl dit naar 1591, dat is naar Barnevelds „hobby horse" zou hebben teruggeleid; [1]) sloegen ze het verzoek, om een nieuwe Synode nationaal botweg af; zeiden ze aan de Synode de terugbetaling van haar kosten (ad. *f* 1400) op; [4]) weigerden de Staten de, door henzelven als noodig erkende, tractementsverbetering tot tijd en wijle de Synode in de kerkorde toeschietelijker zou worden; [5]) en stond men, *last not least*, voor den afloop van het *Bestand*.

Zoo wist dan de Synode van Rotterdam, dat in de Gravenstad het kwaad ten volle over haar besloten was. Het *antagonisme* was op het stuk van het Calvinistisch kerkrecht weêr zoo fel als immer uitgebroken, en op een oogenblik dat een historiekenner als Dr. Van Toorenenbergen nog al in de *Opregte Haarlemmer* ons vertellen komt, [6]) dat men zich de Staten van dien tijd heeft voor te stellen als „in alle dingen den Synodalen willig," was het paroxysme integendeel reeds zoo hinderlijk ver gekomen, dat de Staten zich

---

1) *Resol. Staten Holl.* 10 Dec. 1619 fol. 1175.
2) Ibidem. fol. 1176.
3) Ibidem. 21 Aug. 1620. fol. 190.
4) *Resol. Staten van Holland.* 19 en 20 Aug. 1620. fol. 186 en 187.
5) *Resol. Staten van Holland.* 26 Juni 1621. fol. 462.
6) Dat de hoogleeraar N. C. Kist er evenzeer op dit punt in liep, komt ons voor minder toerekenbaar. De Dordtsche periode was diens *fort* niet.

niet ontzien hadden, de min handige maar eerlijke Calvinisten te treffen *„tot in den buik."*

En toen, toen eerst, staken de ontmoedigde Synodalen de hand uit naar „den stroohalm", naar het eenige dat hun dan nog restte naar de... *onderteekeningsformule.*

Hun resolutie dienaangaande is bekend

„Nadien oock de professoren der H. Theologie, regenten ende subregenten gehouden syn te onderteeckenen, de Nederlantse confessie, catechismum ende Synodale canonis, volgens de formulieren in den laesten Nat: Syn: gestelt, soo sal oock de kercke van Leyden de professores Theologiae, regenten ende subregenten der academie aldaer, tot eenparige onderteeckeninge als vooren vermaenen. [1])

Let nu wel op, dat men met het bijltje van die *Onderteekeningsformule* hakken ging, *niet* in 1619 te Leiden, maar eerst in 1621 te Rotterdam.

Eilieve, waarom dat?

Ook toen men in 1619 te Leiden saâmkwam, was die formule toch reeds voor maanden gearresteerd; en had ze even veel, of wilt ge, even weinig rechtskracht als in 1621.

Bovendien te Leiden in 1619 heeft men expresselijk en in den breede over de Theologische faculteit gehandeld.

Vooral, men vergaderde in de Academiestad zelve en had de quaestie dus onverwijld, mondeling en persoonlijk met den hoogleeraar Polyander kunnen regelen.

Er moet dan toch een reden geweest zijn, niet waar, waarom men dit voor de hand liggende niet deed, en deed wat niemand gegist had. En ziet Dr. Van Toorenenbergen dan nu niet, hoe, getoetst aan den loop der feiten, zijn voorstelling, ja, letterlijk van *alle* zijden, volstrekt faliekant uitkomt?

En toch de zaak zat zoo helder in elkaâr.

Te Leiden in 1619 namelijk zou het te berde komen met de onderteekeningsformule de ongerijmdheid zelve zijn geweest. En dat wel eenvoudig, wijl de onderteekeningsformule een uitvloeisel was: 1°. van Art. 53 der kerkorde, en 2°. van § 9 der Concept-instructie voor de Academie. En overmits nu die kerkorde nog niet gearresteerd en die Concept-instructie nog niet in behandeling was, sprak het vanzelf, dat die *onderteekeningsformule* vooralsnog in de lucht hing en dus voorshands niet kón leiden tot effect.

Zeer terecht begreep men daarom te Leiden, dat het vooropschuiven van de onderteekeningsformule, veel op een spannen van het paard achter den wagen zou geleken hebben, en sloeg dus metterdaad den formeel, eenig

1) *Acta Syn. Rotterd.* Ai. 1621 Art. 61, fol. 125.

goeden weg in, door eerst en vóór alle dingen op het arresteeren van kerkorde en instructie aan te dringen. Immers ware dát gelukt, dan volgde het *onderteekeningsformulier* vanzelf.

Maar te Rotterdam in 1621 stonden de zaken geheel anders.

Dáár hadden de illusiën reeds uit.

Carrément stond men, in zake de Academie, te Rotterdam reeds *tegenover* de Staten. En al wat overbleef, was derhalve, van den nood een deugd te maken, en te beproeven of men de Academie misschien ook aan den ketting kon krijgen, door het éénige aanrakingspunt, dat men nog met haar had: t. w. door de principiëele geestessympathie waarin de Synode stond met de nu Calvinistische professoren.

De gedachtengang, die hierbij de Synodalen leidde, is doorschijnend als glas.

Drie der vier professoren, zoo redeneerden ze, zijn te Dordt er bij geweest toen die formule is opgesteld, en hebben er aan meêgewerkt. Ze zijn als echte Calvinisten, niet alleen in *dogmaticis*, maar evenzeer in *canonicis*,[1]) beslist op onze hand. Wie weet, misschien mochten zij den moed hebben, hun naam onder het stuk te zetten. Zijn *zij* eenmaal over den dam, dan zullen hun opvolgers wel nakomen. En gelukt dat, dan wordt alzoo door persoonlijke verbintenis van de professoren een rechtstitel voor de Synode geboren, om, mochten er ooit weêr Arminiussen komen, ze te dagen voor haar gericht.

En zoo, en niet anders, kwam dan, zoo leukweg, *sans rime ni raison*, die anders onbegrijpelijke resolutie daar zoo opeens in de acten van 1621 te staan: *„dat men de Professoren vragen zou om alsnog te teekenen!"*

Maar natuurlijk meer dan „een stroohalm" bood dit den Synodalen niet, want Walaeus c. s. zouden toch metterdaad al zeer zonderlinge begrippen van hun verhouding tot hun superieuren moeten gehad hebben, indien ze, *buiten Curatoren om*, in zoo veelbeteekenende zaak een beslissing hadden durven nemen, die, *na de scherpe besluiten der Staten die reeds afgekomen waren*, buiten alle kijf tot hun ontzetting zou geleid hebben, en waardoor de kerk dus opnieuw aan de heftigste beroering zou zijn blootgesteld. En bovendien, wat de Synode thans van hen vroeg, was metterdaad ook *meer* dan men te Dordt bedoeld had. Het was toch gansch iets anders zulk een formule te teekenen, *nadat* de kerkorde gearresteerd was, en er dus ook *rechten* bij plichten hun in het kerkelijk verband waren toegekend, dan om, gelijk nu gewenscht werd, te teekenen zonder eenigen den minsten rechtsgrond, en dus c. q. zon-

1) „In *godgeleerde* evenzeer als in *kerkrechtelijke* vraagstukken."

der aangewezen weg tot appèl. Dit zou toch, bij de ontstentenis van een Synode nationaal, de faculteit op wezenlijk onbillijke wijs in de macht der provinciale Synode hebben overgeleverd. En natuurlijk, hoe van harte ééns Walaeus c. s. het ook met Dordt en met de onderteekeningsformule waren, en hoe warm ze ook aan de zij der Synode tegenover de Staten stonden, dit was *plus royaliste que le roi* zijn, en kwam de *libertas Academiae* te na.

Ze antwoordden deswege uiterst beleefd en voorkomend driërlei: 1°. Dat ze in zaken der leer *in alles* aan de zijde der Synode stonden, en zelfs, in afwachting van nadere regeling, reeds een onderteekening van de formulieren van eenigheid bij de faculteit hadden ingevoerd. 2°. Dat er alzoo tegen onderteekening hunnerzijds geen bezwaar zou bestaan, indien de formule maar niet inhield „subjectie aan de Synode," waar ze *„op het oogenblik niet van konden disponeeren,"* en waarvoor ze vooraf de toestemming van Curatoren te vragen hadden, met het oog op de Resolutie der Staten van 19 December 1619. En 3°. (zeer secundair): Dat nu alle uitzicht op invoering van de *Concept-instructie* vervallen was, zóódanige Correspondentie diende in het leven te worden geroepen, die de *libertas Academiae* intact liet. [1])

Dit viel aan de Gorcumsche Synode van 1622 wel niet meê, maar er zat toch een draad in, waaraan men voort kon spinnen: *de Correspondentie.* Daarover wilde men dus de Staten, door het intermediair der Theologische faculteit, wel eens aan den tand voelen, en gelastte derhalve den heeren Dibbets en Rippertus Sixtus aan de faculteit te berichten, dat men volgaarne een concept van zoodanige correspondentie van haar ontvangen zou. [2]) Bovendien besloot men, wat echter, omdat het naar de Curatoren moest, niet in den brief zou komen: 1°. dat men zich voor een eventueële approbatie der kerkorde, alle daarin aan de kerk over de faculteit toegekende rechten voorbehield: „mits dat de Synode verstaet buyten twijffel te syn, dat de professores voorsz. aengaende het stuck der leere het oordeel des Syn: volgens de ordre der kercken subject syn ende behooren te blijven"; [3]) en 2°. dat als-

1) Walaei, *Opera omnia*, II. p. 422. En *Acte Gorc.* ai 1622, fol. 136 v. Art. 11. Dat ze op de Resolutie der Staten van 19 December 1619 doelen, blijkt: 1°. uit de woorden „praeminente ordre"; en 2°. uit de uitdrukking: dat de Staten „contrarie-acte" gegeven hadden. Zie de *Resolutie* boven p. 55, en het antwoord van Professoren in de Bijlagen. Dat het de bedoeling van professoren was, na regeling der correspondentie wèl te teekenen, blijkt uit het woordeke: *donec.* Er staat toch „certum quandam formulam conscriptam et provisionaliter subsignatam, *donec* super correspondentia inter Theologicam Facultatem et utramque hujus Provinciae Synodum certi quid Ecclesiis statuendum visum fuerit." *Epist. Syn. Gorc. ad Fac. Theol.* Cf. *Kerk. Arch.* IX. 484.

2) Zie dezen brief bij *Kist. Kerk. Arch.* IX. 485.

3) *Acta Syn. Gorc.* Art. 11, fol. 136 verso.

nog op onderteekening zou worden aangedrongen: „ende aengaende dese haere teeckeninge met d'selve en was de Syn: noch niet vergenoeght, alsoo d'selve niet en was gedaen conform de resolutie des Syn: Nat:, 'twelck de Syn: verstaet noch (niet) te moeten geschieden". [1])

Dibbetz en Sixtus deden over dien brief volle drie maanden. Een natuurlijk gevolg van de pijnlijke verplichting, waaronder men lag, om geheel deze zaak met de „Noort-Hollandici" saâm te doen, wijl de Staten geen gecombineerde Synode provinciaal, en slechts gesplitse *particuliere* Synoden, wilden vergunnen.

Het aanzoek om een „Concept-correspondentie" is daarop door de heeren Walaeus c. s. overgebriefd aan heeren Curatoren, en door dezen aan de Staten van Holland- en West-Friesland, die, in antwoord hierop, langs denzelfden weg het volgende ontwerp aan de Synode van 1623, die in den Briel samenkwam, lieten toekomen:

Alsoo inde leste Nationale Synode van Dordrecht en voor dezen, meermaels voorghevallen is, dat de Kercken eenich gesach over de Professores Theologiae geerne souden hebben, ende ter contrarien de facultas Theologica, haer dese opsicht over hun, met goetvinden ooc der Heeren Curatore, niet en heeft wille toestaen; deur welcke disputen ooc ongemaecken tussche de Kercken ende Universiteyt syn gheresen: om alle toecomende jalosien ende onghenieven voor te comen, en op dat de facultas Theologica haer met behoorlick respect tot den meesten dienst der Kercken (daer hier op voornemelic moet ghesien worden) mochte ghebruycken, en nochtans sich selven niet geheel de censure der Kercken ontreecken, wanneer sy in haer ampt, hun souden comen te vergeten: so dunet ons (onder correctie) dat dit advys soude moghen in bedenckinghe genomen worden.

Eerstelick, dat de diensten, die de Heeren Staten tot noch toe boven haer ampt inde Academie de selve Professoren hebben opghelegt, in toecomende deur dit ghesach der Synoden over hun, niet en worden ghepraejudiceert ofte vermindert. Ten anderen, dan oock de Synodale besluyten, van desen haren dienst in verscheyden Synoden gestelt, door particuliere Synoden, Classen ende Coneistorien, niet en werden ghebroken.

De diensten die de Heeren Staten, tot voordeel der Kercken, haer voor desen ordinaerlic hebben opgelegt, syn dese navolgende:

1. Dat sy in alle Synoden Nationael sonder tegenspreken van eenighe Kercke van de Heeren Staten syn geevoceert, om inde selve, neffens andere leden des Synode, niet alleen advis, maer ooc definitive stemme te hebben: so wel in de saecken der Leere, als der ordre, ende van particuliere seyten, ende wat tot de selve Synoden meer behoort.

2. Dat in extraordinare gevallen van nieuwicheden ofte moeyten inde Leere, de voorsz. Professoren, oft alleen, oft neffens andere gedeputeerde uyt den Kerckendienaren, van de Heeren Staten syn gebruyct gheworden, om kennisse vande selve te nemen, ende den Heeren Staten daer van te adviseren.

---

1) Het „nog niet" in de slotwoorden is opmerkelijk. KIST heeft in zijn uitgave: „nog te moeten". (*Kerk. Archief* VIII. 149.) Beide laat zich verklaren. Toch is voor „nog" het meeste te zeggen.

3. Dat oock het advys derselver Professoren, over schriften die inde Synode suspect waren, oft andersins revisie van doen hadden, van de Heeren Staten gemeenlyck is genomen.

Wat nu belangt de lasten, die inde Synodale besluyten, ofte Kerckenordeninghen, haer woreen opgeleyt, vinden wy de navolgende:

1. In de Synodo Hagiensi Art. 2 wort geseyt, dat het ampt der Docteren ofte Professoren inder Theologie, een vande vier ampten is inde Kercke noodich, ende Art. 16 wort het selve ampt verclaert te syn, de H. Schrifture uyt te leggen, ende de suivere Leere tegan de ketterien ende dolingen voor te staan. Weldken Artyckel wort ooc ghevonden in Synode Nat. Middelb. Art. 13 ende inde ghearresteerde van Zeelant. Art. 18.

2. De macht van de Studenten oft Proponenten te examinere, om tot het Praedick-ambt te comen, wort haer ghegeven, Synodo Hag. Artic. 18. Item Dordrac. Artic 4 etc., de Articulen luyden aldus:

Geen Proponenten sullen de Ghemeenten openbaerlic vande praedickstoel leeren, dan die wettelic geexamineert ende bequaem gekent syn in de Universiteyt ofte Classe. Synodo Hag. Art. 18.

Soo veel dien aengaet, welcken de Universiteyt tot Leyden, ofte eenighe andere Universiteyt onser Religie, bequaem sal geoordeelt hebben, en sullen van nieus niet geexamineert werden, wel verstaende, soo veel de Leere aengaet, Dordrac. Art. 4. Dit wort in Synodo Politica-Ecclesiastica noch breeder op alle beroepingen geextendeert, Art. 3. Hagae-Com. ghehouden. Anno 1591.

3. De macht om de Boecken, die int licht souden ghegeven moeten werden, te visiteren, wort haer oock bezonderlic in veel Synoden ghegeven. De Canon in Synodo Hag. 49, luyt alsoo:

Niemant van de Gereformeerde Religie sal hem onderstaen eenich boeck ofte schrift van hem oft van eenen anderen gemaect oft overgheset, handelende vande Religie, te laten drucken, oft andersins uyt te gheven, dan 't selve voor heuen doorsien ende goetgekeurt synde van de Dienaren des woorts, syns particulieren Synodi, ofte Professoren der Theologie onser belydenisse. Desen Canon is te vooren ooc gestelt in Synodo Emdana. Art. 51. Dordr. Art. 55 & Middelb. Art. 38.

Hier valt nu alleen dispute, ofte de Professoren der Theologie oft eenighe uyt haer hhesonden, niet en behooren inde Synoden particulier te verschynen, waer van ooc dispute is ghevallen inde Synode Nationael van Dordrecht, ende is het selve vanden meesten deel des Synodi goet ghevonden: hoewel daer naer deur de haesticheyt, de acte niet soo generael ende dudelick daer van en is ghestelt: waer van den Praeses ende andere genocchsaem kennisse heeft. De redenen hier van syn oock openbaer.

1. Omdat, als vooren is bewesen, de Synoden Nationael de Doctores Theologiae erkennen voor een van de diensten der Kercke.

2. Omdat haer besonderlick inde Synoden al om wort opgelegt, sorghe te draghen over de suverheyt der Leere ende derhalven ook op de oeffeninghe der discipline, beroepinge der Praedicanten, etc. die volgens Gods woort, ende de Leere daer in begrepen, moeten werden verricht.

3. Omdat sy leden syn van de Synoden Nationael, ghelyck boven getoont is, end voorts dat de Synoden Provinciael de executio vande selve besluyten wort bevolen, end de saecken bereyden, die in de Synode Nationael moeten verhandelt werden, soo wel de Leere, als de ordre aengaende.

4. Synodus Dordr. Art. 52 heeft geordineert, dat, so de Classis oft Synodus te samen comt inde plaetse daer de Unyversiteyt is, de Professores Theologiae sullen mede bycomen, der welcker een uyt den naem van allen stemme sal hebben.

5. De Synodus Politico-Ecclesiastica heeft hier van oock een expres Artyckel Art. 31, die aldus luyt: Inde Synodale vergaderinghe van Hollant ende Westvrieslant sulle vergaderen ende stemmen Doctores Theologiae in de Universiteyt van Leyden,

met twee Dienaers ende eenen Ouderling by elcke Classe, daer toe te committeren. Ende hoewel dese beroemde Articulen tegensprake hebben gheleden, in sommighe andere dingen; men heeft nochtans noyt gehoort, dat hier op exceptie is gevallen. [1])

Door dit stuk kwam met den Haagschen kanselarijvorm en kanselarijstijl, dus ook de oude kanselarijidé weer in het debat opduiken, en het *Shibbôleth* der Remonstrantsche factie: „Professoren in de provinciale Synode:" werd uit de kerkelijk politieke wetten van 1591 weêr opgediept.

Natuurlijk borst tegen zulk een voorstel de verontwaardiging van alle Classen uit! Het was dan ook tergend voor de Calvinisten. Ze hadden zoo vastelijk gehoopt de Academie *onder de kerk* te brengen, en nadat de daartoe dienende *Concept-instructie* hun rauwlings uit de hand was geslagen, komen nu de Staten van hún kant weêr met de oude pretentie voor den dag, om de Synode te brengen *onder de Academie,* en dat zonder zweem van equivalent.

Uit den Briel ging dan ook het antwoord over Leiden naar den Haag: dat de Synode in zulk een voorslag niet kon treden „dewijle de gepretendeerde comparitie is buyten onse kerckenordeninge, ende 't gebruyck van andere provintien, dewelcke alleen toestaen, soodanige comparitie in casu, wanneer de Syn: in de plaetse daer de Academie is, gehouden wert, waerenboven de broederen niet en connen verstaen de conditien van de voorgeslagen correspondentie voor de kercken dienstigh te wesen, om met de kerckenordeninge te accorderen, insonderheyt wanneer gestelt wert, dat de Synode geene maght over de Theologische faculteyt en usurpere, die daer prejudicere, de vrijheyt ende authoriteyt aller gereformeerden academien, van Godtvruchtige princen ende magistraten vergunt". [2]) Maar zeer goed wetende, dat hiermeê bij de Staten de zaak dan ook afgedaan was, liet de Synode de zaak der Correspondentie nu maar verder glippen, en waagde alleen nog een poging, of de professoren *persoonlijk* niet waren over te halen. Ten behoeve waarvan men hen verwees naar hun eigen medewerking aan het opstellen der formule; naar het voorbeeld der hoogleeraren in de andere provinciën;

---

1) Walaei, *Opera Omnia* II. 423. *Acta Syn. Briel.* Art. 9. fol. 152 en *Appendix.* Dat dit stuk volstrekt niet, gelijk Kist giste, uit den koker van Walens c. s. komt maar uit den Haag afkomstig is, blijkt met volkomen zekerheid uit het beroep daarin gedaan op de kerk. polit. Wetten van 1591. Ook uit de *Act. Syn. Gorc.* 1622. Art. 11. Eveneens uit het stil weglaten van de kerkorde van 1618. En bovendien uit geheel de daarin aangenomene casuspositie. Zich op de kerkorde van 1591 beroepen, dat kón Walaeus niet. Dat zou verraad geweest zijn aan heel zijn verleden! Het bewijs, dat het van de Staten herkomstig is, is dan ook aanwezig. Cf. Walaei, *Opera Omnia.* II. 424. *Ordinum rescriptum* heet het daar. Bovendien is er een ander schrijven van Walaeus bij!

2) *Acta Syn. Briel.* Art. 9. fol. 152.

en vooral naar de hun bekende goede intentiën der Synode van 1619. [1])

Doch ook dit noodschot trof slechts zijdelings.

Walaeus c. s. toch konden aan dat verlangen niet voldoen. En wie zich daarvan overtuigen wil, leze in de acten en epistoloria en resolutiën dier dagen slechts na, hoe de professoren tobden om hun inkomsten van Curatoren, en Curatoren om hun middelen van de Staten te krijgen. Men hield van Staatsche zij de Academiën o, zoo kort. Aan een openlijke daad van verzet in zulk een ondergeschikte zaak viel dus niet te denken, ook al had Walaeus' aard er hem toe geprikkeld. Maar ook dit was niet zoo. Reeds in 1615 toch schreef hij zichzelven en anderen den regel voor, dien elk hoogleeraar in zulk een moeilijkheid z. i. te volgen had, toen hij zich in dezer voege uitliet: *„Agnoscimus Doctores etiam suis Magistratibus in talibus debere cedere et obedire, idque libere et libenter"*. [2])

Wel hadden ze gedaan wat ze konden om hun broeders en geestverwanten in dezen pijnlijken strijd ter wille te zijn, en daarom bij het stuk van de Staten een zeer vriendelijk schrijven met een zeer verzacht *Concept van correspondentie* gevoegd, neêrkomende op: 1°. De Synode te houden in de vacantie; 2°. Slechts twee professoren op de Synode toe te laten; en 3°. dat zij evenals de Deputaten der andere provinciën buiten het *Corpus Synodi* zouden blijven; 4°. en zich dus „in rebus practicis" met „suffragia deliberativa, zouden contenteeren". [3])

Maar nu ook dat niet gebaat, en de Synode door haar strakken toon en

---

1) »Wert goetgevonden, wederom de heeren professoren, te vermaenen, dat haer doch gelieve, de goede intentie van de Syn: Nat: te voldoen, ende niet langer weygeren, het formulier ten overstaen selffs van de professoren deser provintien aldaer gestelt te onderteeckenen, volgens het exempel der professoren van andere provintien, specialyck die van Groeningen, dewelcke nooyt hier over geditficulteert hebben offte eenige andere comparitie op de Syn: vereyst, dan d' welcke in de kercken ordre uytgedruckt staat." Ibidem fol. 152.

2) Walaei, *Opera omnia*. II. 40b. »Een hoogleernar moet in zulke zaken aan zijn superieuren toegeven."

3) Walaei, *Opera omnia*. II. p. 424. Zie Bijlagen.

1°. Ut Synodorum descriptio circa illa tempora fere instituatur quae Academicis Lect. quam minimum praejudicii afferant, nempe circa ferias Pentecostales aut Augustales.

2°. Ut a facultate nostra saltem duo ex Professoribus Synodo intersint.

3°. Etsi vero in Synodis Nationalibus pari plane cum caeteris suffragii jure intersint Professoribus, & eodem jure in particularibus Synodis, quando eo loco ubi Academiae sunt, conveniunt, etiam admittuntur: nos tamen de hac re litem nullam movebimus, si placeat Ecclesiam deputatis ut eo tanti quo aliarum Provinciarum deputati intersint, in rebus practicis suffragia deliberativa habeant: sed hoc totum vestro committimus arbitrio. Quemadmodum etiam locum quem sint occupaturi; ita tamen ut soeremus Academiae suas praerogativas ratum iri expectamus.

vroegere *Visitatie*-plannen bovendien den corporatiegeest der professoren en de tukheid op de *libertas academica* in andere dan leerzaken, eenigszins geprikkeld had, nu kon er dan ook niet anders dan van eene finale weigering sprake zijn, en kwam het hooge woord er eindelijk uit: dat ze nogmaals aan de Staten advies hadden gevraagd, en dat het daarop bekomen antwoord niets minder inhield, dan een *„stellig verbod en interdictie."*

Op de Staten-klip stiet men alzoo nu ten derden male.

Eerst in het antwoord aan de Synode van 1622 te Gorcum, waar men geplaatst werd voor de Resolutie der Staten van 19 December 1619. *Toen* in het ontwerp dat op de Synodus Brielana van 1623 inkwam, en waarbij het stuk zelf van de Staten, het *rescriptum D. D. Ordin.*, werd overgelegd. En nu eindelijk *ten derden male* op de Haagsche Synode van 1624, toen men als einde van alle tegenspraak ten bescheid ontving: *„*dat sy Professoren immediatelyck stonden onder de Heeren Curatoren van de Academie, en *dat hun door seeckere missive van de Ed. mog. Heeren Staten was gheinterdiceert ende verbooden, soodanighe onderteeckeninghe te doen*, met welcke interdictie sy sich excuseerden". [1])

Toch lieten de hoogleeraren het hier niet bij, maar gaven aan de Gedeputeerden der Synode, die met hen besoigneerden, ter verzachting, zeer nadrukkelijk drieërlei te verstaan, wat dan ook ter Synode gerapporteerd is. En wel: 1° dat zij als de correspondentie kon geregeld worden, onmiddellijk de formule teekenen zouden: *„*dat de Professoren geen swaricheyt souden maeken in de onderteeckeninghe, inghevalle men hun de correspondentie toeliete;" 2° dat zonder zulk een correspondentie de onderteekening, als missende dan, zoolang er geen kerkorde was, elke mogelijkheid van effect, geheel onnoodig zou zijn: *„*meenden ook de onderteeckeninghe onnoodig te sijn, soolange sy niet voor leden der Synodi werden erkent;" en 3° dat ze heusch ten deze niet tegen broeders uit eerzucht streden, maar dat naar hun vaste overtuiging, dit nog de beste weg was, om de kerk althans eenig equivalent voor de toekomst te geven: *„*dat sijlieden de correspondentie en comparitie op de Synodale vergaederinge *niet en hadden versoght, om haer eyghen selfs wil*, als die met haeren staat ende conditie wel tevreden waeren, maer omdat ze meenden, dattet den kercken souden dienstigh ende profijtelyck wesen". [2])

---

1) *Acta Syn. Hag.* 1624. Art. 9. fol. 173.

2) *Acta Syn. Hag.* 1624. Art. 9. Zie Bijlagen. De uitdrukking: *„hen niet verder in te laten"* is door den hoogleeraar Kist abusievelijk weêrgegeven door: „zich met hen niet verder in te laten." De beteekenis is: „hen niet verder dan dusver in het *Corpus Synodi* in te laten." Admittere in Synodum. Zie KILIAEN, in voce: *inlaeten.*

Duidelijker konden en mochten ze niet spreken, want de Ed. Mog. Gedelegeerden der Staten van Holland zaten onder de toehoorders, en hadden in last zeer scherpelijk bij rapporten van dezen aard toe te luisteren. Maar „*à bon entendeur demi mot suffit*," en de raad der hoogleeraren was ook hier zeer zekerlijk de raad der wijzen. Want, beter dan de predikanten vertrouwd met den wind die in de Statenzaal woei, doorzagen Walaeus c. s. uitnemend wel, dat er noch van de kerkorde, noch van de Synode nationaal, ooit iets zou komen, en de Synode dus het wijste zou handelen met „den voet in den stijgbeugel" niet zoo ganschelijk te minachten, die haar in deze Correspondentie wierd aangeboden.

Maar niets hielp. De Synodalen hoopten nog steeds op betere tijden. Een „Synodus-nationaal" zou men van de Staten nog wel verkrijgen kunnen!

En in die hoop werd de Academie-quaestie te 's-Hage voorshands in ruste begraven en verwezen naar „den naestvolgenden nationalen Synodum," waarvoor de Staten wel gezorgd hebben dat ze nooit kwam. [1])

8.

EEN COMPROMIS ZONDER SANCTIE.

Zoo stonden dan ook hier practische zin en onverzettelijke beginselvastheid strak tegenover elkander, zonder dat ik beslissen durf, wat daadwerkelijk voor land en kerk raadzaamst was; óf het denkbeeld der professoren, om van den nood een deugd te maken en eieren voor zijn geld te koopen, óf wel de meening der Synodalen, dat de zuurdeesem van de *Pietas Ordinum* tot den laatsten korrel moest uitgezuiverd.

Maar dat de Synodalen althans *den geest der kerk* zuiver hadden vertolkt dat bleek wel op de overtuigendste wijs, toen de Synode van 1630 te Schoonhoven daagde.

In 1629 namelijk had het samenzijn van Synodalen en hoogleeraren te Leiden, tegen aller verwachting in, toch nog tot een voorloopig compromis geleid.

Toen toch den 17 Juli van dat jaar de Synode te Leiden saâmkwam, stelde de Praeses, Dr. Isaäc Junius, voor, dat men naar, ouder gewoonte, nu men in de Academiestad vergaderde, de hoogleeraren beleefdelijk, na begroeting, zou uitnoodigen, om ter vergaderinge eershalve te willen „compareeren en met hun adviezen te dienen". [2]) De heeren Gijsbertus Voetius

1) Ibidem.

2) *Acta Syn. Leid.* 1629. Art. 11. fol. 279. Men beriep zich daarbij op de kerkordening van 1578. Art. 52.

uit den Haag, Hugo Beyer uit Delft en Henricus Arnoldi uit Rotterdam begaven zich daarop als deputatie naar de faculteitskamer, om hun dit verzoek der Synode over te brengen. En nog denzelfden dag lieten zich daarop én Walaeus, én Polyander, én Rivet, én Thysius, ter vergadering vinden, en bleven de Synode bijwonen tot den 28sten Juli. [1])

Dit nu gaf aanleiding dat men de reeds begraven quaestie nogmaals oprakelde, en het onder dagelijksch en intiemer verkeer metterdaad eens werd over de volgende *Modus vivendi:*

Modus autem quo id cum minimo incommodo et maximo fructu fieri posse consemus, salvo, meliori judicio hic a nobis proponitur.

I. Ut ex facultate theologica qui mutuis consilijs se juvare possint, singilis synodis particularibus intersint et is locus a Synodo eis asfignetur, qui ipsorum vacotioni conveniat.

II. Etsi in Synodus nationalibus eodum plane quo ceteri pastores suffragiorum jure compareant professores et Synodus nat. Dordracener prima art. 52 expresse statuerit ut quando Sijn. eo loco congregatur, ubi academia est, omnes theologiae professores ad eam vocentur et unus ex eis omnium nomine suffragium ferat. Nos tamen libentur arbitrio Synodorum hujus provinc permitimus an nos in Syn. illis comparere malint eo jure et modo quo deputatie aliarum Synodorum ies intersunt.

III. Nempe ita ut nec presidum nec assessorum nec scribarum munere fungantur et quando de regimine ecclesiastico aut vocatione pastorum in hypothesi, item de disciplinae ad certas personas applicatione agitur, deliberative tantum suffragy jus obtineant. Quando vero de doctrina aut ejus explicatione sernio est, aut de disciplinae forma in genere, eodem quo caeteri postores jure suffragium ferant: quiu puritatis doctrina conservatio us peculiariter commendatur art. 13 Syn. Middelburgensis et art. sestien Syn. Hagiensis.

IV. Quo autem professores muturiora judicia in Syn. afferre possint, omnio consultum existimamus ut gravamina ecclesiarum ante Syn. celebrationem ad ipsorum quoq. coetum transmittantur ut vicissim, si quid forte professonibus, occurat, quod in academiae aut ecclesiarum bonum, ecclesys communicandum essse judicabunt, ipsis quoq. integrum sit. illud ad Synodorum deputatos transmittere, ut id dejnde una cum reliquis gravaminibus ipsis etiam classibus ad futuram Synodum preparatorys, aut saltem Synodo communicetur, deniq. ut potestas seu authoritas nulla a Syn. infacultatem nostram usurpetur, quae minuat authoritatem illustrium d. d. ordinum hujus provinciae, aut inspeciionem nobilissimorum dominorum Curatorum in eandem facultatem, cum de eorum jure cederi nobis non liceat nec etiam que praejudicet et libertati atque authoritat, quae omnibus academys reformatis a piis principibus et magistratibus semper fuit concessa. In aliis autem in quibus professor theologiae accusari posset. Ἑτεροδοξίας aut justa esset suspicio adversus receptas formulas et judicia Synodorum nationalium, postquam communi consilio tam deputatorum Syn. quam collegarum professorum dirimi non potuerit controversia, quod primum hac via tentandum erit, Synodo librum erit cum tali professore agere et citatum legitime ad doctrinae suae explicoem. adigere, in qua sinon satisfecerit Synodo et collegis, posset Synodus in eum consuram ecclesiasticam exercere et adversus pertinacem implorare illustrium d. d. Ordinum et Curatorum academiae authoritatem, ut in tempore correptus, non possit ecclesias turbare et academiam corrumpere [2]).

---

1) *Acta Syn. Leid.* 1629. Art. 11 en Art. 1. fol. 279 en 276.

2) *Acta Syn. Leid.* 1629. Art. 75. fol. 294 sq. Ook dit punt bleef aan Kist geheel onbekend.

Edoch, ook dit was buiten den waard, *in casu* der kerkelijke Classes, gerekend.

Immers, toen de Kerkelijken niet meer onder den rook der Academie, maar op eigen terrein, de beteekenis en consequentie van zulk een *compromis* doordachten, was het algemeene oordeel dat men de zaak liever Gode overgeven moest, dan op het *Shibbôleth* van de „Synode Provinciaal" toe te geven; en wees men derhalve door zijn deputaten ter Synode eenparig het voorgestelde compromis af. [1])

Daarna is de onderteekeningsquaestie nimmermeer ter sprake gekomen. Maar wel vlak daarop aan alle medezeggenschap der Kerk in de leiding der Academische zaken *voorgoed de bodem ingeslagen*, doordien de Ed. Mog. Heeren, de Staten van Holland en Westvriesland, onder dagteekening van 1 October 1631, vaststelden en octrooieerden: 1°. de Wetten en Statuten van de Universiteit van Leiden [2]); en 2°. een Ordonnantie „op het Bestuyr ende beleyt van het Collegium Theologicum". [3]) Beide welke Statuten op het punt van de leer, o, zoo orthodox, zelfs van veel *te* „stationaire leervoorstelling" zijn, maar uit *kerkrechtelijk* oogpunt Oldenbarneveld van vreugd in zijn graf zouden hebben doen omkeeren, indien hij geweten had, hoe het Anti-Calvinisme in *dogmaticis* ten lande uitgedreven, toch weêr in *canonicis* tot triomf en eere kwam.

9.

WAREN ZE OVERGELOOPEN?

Ter velling van een juist oordeel blijft thans echter nog één vraag ter behandeling over, t. w.: Of de H. H. Walaeus c. s. den strijd voor het medezeggenschap in *de Synode Provinciael* tegen wil en dank hebben gevoerd, dan wel *van harte?*

Ook al bleek het laatste, dan zou hiermeê voor Dr. Van Toorenenbergens stelling natuurlijk nog geen schop zand op zijn schansen gewonnen zijn.

---

1) *Acta Syn. Schoonhov.* Ai. 1630. Art. 28, fol. 310 verso. „Op de correspondentie van de professoren S. S. theologiae in de academie tot Leyden, ende haer E. comparitie in de Synodale vergaederinge van Suythollandt, die jaerlycx naer ouder gewoonte gehouden wert, is verstaen dat de Syn. alsnoch om reden haer daertoe bewegende niet en can condescenderen in de comparitie voornt., maer vint geraeden volgens den 9den Art. Syn: Brilanae t'selve te laeten berusten dies te meer door dien Art. 9den Syn: Hagensis anno 1624 dit wert gerefereert ad Syn: Nat."

2) *Groot Plakkaatboek.* I. fol. 281. No. 2.

3) Ibidem. fol. 293.

Hem toch is het om het principiëele verschil van „al of niet een *stationaire leervoorstelling* te doen" En of nu de professoren ressorteeren zouden onder de *nationale*, dan wel onder *provinciale* Synode, heeft met dit hoofdpunt in quaestie uiteraard niets hoegenaamd van doen.

Maar voor de historie heeft ook dit meer ondergeschikt geschil zeer wel belang. En het dient, eer we van dit onderwerp afstappen, te zijn uitgemaakt, of en in hoeverre mannen als Walaeus, Polyander en Thysius, die met ziel en zinnen een tiental jaren lang de tolken van het Gereformeerde volk waren geweest en de Dordtsche kerkvergadering bezield hadden, eenmaal op den zetel der eere aangekomen, als handlangers der Staten zich geleend hebben, om het Gereformeerde kerkrecht te verraden?

Om nu aan te toonen, dat dit metterdaad *niet* zoo is, verzoek ik den lezer kortelijk rekening te willen houden met de volgende feiten:

Ten eerste, vergeet, wie dat waant, dat de Synode van Rotterdam in 1621 de onderteekening der bekende formule af heeft geëischt, niet enkel van de professoren, *maar ook van den Regent van het Collegium Theologicum.* [1]) En, indien men nu weet, dat regent van dit College destijds geen ander was dan D. Festus Hommius, dan willen we toch gevraagd hebben, of men dan ook dezen zeloot soms verdenken zal van desertie in kerkrechtelijke zaken naar het kamp der Remonstranten?

Ten tweede, zij herrinnerd aan den *Schutterseed.* Een quaestie die in 1628 heel „Holland in last" bracht, en waarin de HH. Walaeus c. s., gelijk men weet, zeer tegen den zin der Staten, consult en advies hadden gegeven ten gunste der Calvinisten. En toen nu de Staten goedvonden de Theologische faculteit deswege een berisping toe te dienen, lag hun het kruipen voor de Staten zoo weinig in den aard, dat ze zich niet ontzagen den Ed. Mogenden in vrij krasse taal te antwoorden: „dat ze dan toch als honden die niet bassen konden over den hekel zouden gehaald zijn, indien ze in zoo ernstig geschil om raad gevraagd, geen hart in het lijf hadden gevonden om te spreken". [2])

Ten derde, dat de H. H. Walaeus c. s. in de geruchtmakende quaestie van Hornhovius, die door de Generale Staten tegen Utrecht gedreven werd, zelf het initiatief namen, om voor de rechten der kerk op te komen. [3])

Ten vierde, dat Walaeus steeds tegenover de Staten is blijven volhouden, dat de professoren in de Theologie wel terdege ook „in den dienst

1) *Acta Syn. Rott.* Art. 61 fol. 175.
2) WALAEI, *Opera omnia.* II. 450.
3) Ibidem. fol. 433.

der kerk" stonden, [1]) en dat de vaststelling van het kerkrecht competeerde niet aan de Staten, maar aan de Ecclesiastieken. [2])

Ten vijfde, dat Walaeus in 1615 een gansch boek geschreven heeft: *„de munere ministrorum Ecclesiae et inspectione magistratus circa illud"*, waarin opzettelijk de denkbeelden van de *Pietas Ordinum* worden weêrlegd, en dat de daarin uitgesproken stellingen volkomen rijmen met wat aangaande hetzelfde door hem na 1620 onderwerp verdedigd is, én in de *Synopsis purioris Theologiae*, én in de *Censure van de Belijdenisse der Remonstranten*; beide werken die door de geheele faculteit, waartoe Walaeus behoorde, aan het kerkelijk publiek dier dagen geschonken zijn.

Ten zesde, dat de professoren zich telkens tot onderteekening van het formulier bereid hebben verklaard, indien dat ééne punt slechts te schikken viel. Iets, wat nooit door de Staten is toegegeven en ook niet toegegeven worden kon.

En ten zevende, dat noch in den aanvang, noch in het verloop, noch na de termineering van deze quaestie ook maar een zweem te bespeuren is van een verkoeling tusschen de faculteit en de Synodalen. Eer integendeel toont de geheele correspondentie, dat men met de professoren steeds op den besten voet stond; blijkt uit het geschil over den Schutterseed, dat de Synodalen de hulp der faculteit inriepen en de faculteit met de Synodalen gemeene zaak maakte; ziet men aan het vriendelijk saâmverkeeren van professoren en Synodalen op de Synode in 1629, dat de harmonie zelfs uitmuntend was; en gaven eindelijk de Synodalen nog bij het graf van Walaeus van hun warme waardeering en ongeveinsde hulde voor dit *Lumen Ecclesiae* een schitterend blijk, door deputaten der Synode te doen volgen achter zijn lijkstoet. [3])

Neen waarlijk de orthodoxe hoogleeraren dier dagen waren geen handlangers van de canonieke bestrijders der kerk en in al hun syntagmata hebben ze veeleer onbeschroomd en moedig, tot zelfs nog in het begin der 18e eeuw de rechten der Gereformeerde kerk tegen Staatsche velleiteiten verdedigd. Vandaar dan ook dat de hoogleeraren in Friesland, in Groningen en Gelderland, die van hun Staten geen *„verbod ofte interdictie"* ontvangen hadden, allen wel zeer zeker teekenden, [4]) terwijl toch alleen in Groningen, en ook daar nog slechts met „deliberatieve stem" zitting ter provinciale Synode aan de professoren gegund was. Nergens toch werd door de kerk

1) Ibidem. II. fol. 49. Coll. II. pag. 449 en II. fol. 55 a en b.
2) Ibidem. fol. 396.
3) POLYANDRI. *Orat. fun. Walaei.* 5b.
4) Cf. *Kerk. Arch.* IX. 492.

toegestaan, wat Hollands Staten eischten. Niet in Utrecht, waar de hoogleeraren nooit op de Synode geweest zijn. Niet in Friesland, waar men ze nimmer duldde, zelfs niet als hospitanten. Noch ook in Gelderland, waar ze slechts dan, en nog wel als gasten, binnenkwamen, wanneer de Synode haar dagvaart hield te Harderwijk. [1])

Er is dan ook geen de minste quaestie van, of de toenmalige Theologische professoren van Leiden stonden met hart en ziel aan den kant der kerk tegenover de Staten; en als het desniettemin in sommige uitdrukkingen van hun correspondentie den schijn heeft, als kwam hun spreken uit den tegenovergestelden hoek, dan vindt dit zijn gereede verklaring in een tweetal omstandigheden, die hier nog terloops vermeld dienen.

De eerste omstandigheid is dat zelfs Bogerman, de kerkelijke heros en banierdrager der Calvinisten op de Dordtsche Synode, van een accoord met de Staten *niet* afkeerig bleek.

Man van schrander doorzicht als hij was en met den geest der politieken uit zijn tijd zeer wel vertrouwd, begreep deze fiere tolk der Gereformeerden uitnemend, dat een droppel waters in den onvermengden wijn het geoorloofde en eenig mogelijke middel was, om de canonieke quaestie ook maar eenigermate ten genoege der kerk te regelen.

In Friesland nog sterker dan in Holland had hij geleerd wat het was, om onder Staten te staan die in Theologicis Gereformeerd, maar in Canonicis Remonstrantsch was, en toen hij dan ook, op vereerende wijze, door de Staten van Holland in consult werd geroepen, om den zin der kerkorde wat nader te duiden, zag hij in dien druppel water zeer weinig bedenkelijks en stelde hij de Staten aanvankelijk volkomen gerust. [2])

Van soortgelijke gedragslijn nu waren ook Hommius en de Leidsche professoren niet afkeerig. „In Palibus Magistratui cedere debere Doctorem" was en bleef Walaeus' systeem. [3]) Te Leiden in 1629 was, gelijk boven bleek, zelfs ook de Synode voor dat oordeel gewonnen. En Gijsbert Voetius, medelid der Dordtsche Synode en vader van ons kerkrecht, die eveneens in beginsel tegen het medezeggenschap der professoren op de provinciale Synode is, [4]) betuigt er openlijk zijn leedwezen over, dat men te Brielle het goede aanbod van de hoogleeraren gewezen heeft van de hand. [5])

Maar behalve dit kwam er toch ook nog iets anders bij.

---

1) De Moor, *Comm. in à Marck.* V. 456.
2) *Resolutiën Staten van Holl.* 21 Juni 1619. fol. 1006.
3) Walaei, *Opera omnia.* II. 40b.
4) Voetius, *Pol. Eccl.* IV. 197.
5) Ibidem.

Door de Dordtsche Synode waren de professoren, „salvo jure appellationis," onder de provinciale Synode geplaatst, met aanwijzing als hof van appél van de nationale Synode, waarin ze zelven zitting hadden. Dat stond dan ook in de onderteekeningsformule, en dáár hadden de hoogleeraren niets hoegenaamd op tegen, wijl door zúlk een regeling de *dignitas en libertas Academica* volstrekt onaangetast bleef.

Maar wat deden nu de „Suyt-Hollandici"?

In afwijking van Dordt namen ze zoolang de kerkorde nog niet geautoriseerd was, hun toevlucht, tot het metterdaad onmogelijke en ondenkbare systeem, om de professoren, als gewone kerkleden eenvoudig onder den Leidschen kerkeraad te zetten, met beroep op hen, provinciale Synode, als vierschaar van appél.

Dat was dus niet *volgens* Dordt, maar *heel iets anders* dan Dordt. En tegen dezen eisch nu, die van het te Dordt beslotene *geheel afweek*, ja, daartegen hebben Walaeus c. s., en o. i. zeer te recht, de „libertas" en „dignitas" van Leidens Academie, zij het ook zachtelijk en bedektelijk, maar dan toch met eenigen nadruk, tegenover de Synodalen gehandhaafd.

En ook hierin heeft de uitkomst de schranderheid van hun inzicht bewezen. Want bekend immers is het uit de annalen der Utrechtsche Academie tot welk een smaad voor de kerk de toepassing van hetzelfde onhoudbare systeem in de zaak van den proponent *Absalon Malecotius* in 1667 geleid heeft. En wie weten wil, welke kracht in dit systeem voor de handhaving van de orthodoxie aan onze Academiën schuilt, die raadplege slechts de historie van Leidens Academie van deze tweehonderd jaren en oordeele, of „Leidens Academie door Leidens kerkeraad te laten bewaken!" niet een systeem is, „qui se tue par le ridicule?"

Voor wie slechts eenigermate in den geest dier tijden en vooral in den zin der Staten weet door te dringen, levert geheel het beloop van dit geschil dan ook niet de minste moeielijkheid op.

Op den bodem toch lag de destijds nog bij elke voorkomende quaestie zoo diep gevoelde rechtsvraag naar de „hoogheid" of „overhoogheid" of „souvereiniteit".

Daarom werden de Statuten voor de Academie vastgesteld door de Staten van Holland, *„als de Souverainité in handen hebbende"*,[1]) gelijk er letterlijk staat; en ging men zelfs zoo ver van in 1631 de Commissie uit den Senaat die de regeering in handen had te betitelen met den naam van *„de Staten* der Academie".[2])

1) *Groot Plakkaatboek*. III. 542. No. 3.
2) Ibidem. I. 281. No. 2.

De kerk met haar pretentie dat de Theologisehe professoren „in den dienst der kerk," stonden, moest dus, indien ze elk vergelijk verwierp, met dezen souvereinen titel wel in conflict komen.

De Zwijger was in zijn *Octroy* van 6 Januari 1574, „de kercken dezer landen" stilzwijgend voorbijgegaan. Dáárin school de bewegende oorzaak ook van deze disputen.

In het Octroy lag de *„origo vitii"!*

En van toen af waren Staten en kerk natuurlijk tamelijk wel in de positie van den wolf, die te deelen zal hebben met het lam!

10.

CONCLUSIE.

Zie ik nu goed, dan is met het bovenstaande de onverhoedsche aanval van Dr. Van Toorenenbergen tamelijk wel op alle punten afgeslagen.

Had hij beweerd, dat de professoren in canonieke zaken *geen* definitieve stemmen hadden, — ik heb met de stukken zelf aangetoond, dat ze wél meê concludeerden.

Had hij hen als getuigen opgeroepen tegen het *in omnibus* en voor een on-Dordtsche revisie, — ik heb bewezen dat zij vóór het „per omnia" waren, en de vrije revisie afkeurden.

Had hij beweerd dat de Staten en Curatoren reeds vóór 25 Augustus omgezet waren en uit dien hoofde nu in alles met de Calvinististen gingen, — ik heb doen zien, dat de Staten in Augustus nog de ouden waren, en, later omgezet, wel in Theologicis met de Gereformeerden gingen, maar in *Canonicis* het oude anti-Calvinisme doorzett'en.

Had hij beweerd dat de H. H. Walaeus c. s. niet wilden teekenen, wijl het stuk dat men hun voorlei, „niet eerlijk, niet ruim, niet eenvoudig" genoeg was, — ik heb uit onwraakbare documenten aangetoond: 1°. dat ze zelf dit stuk meê opstelden; 2°. bereid waren het te teekenen; en 3°. het alleen niet teekenden, overmits het hun *„verboden was en geinterdiceert."*

Maar bij het pareeren van die lansstooten liet ik het niet. Van geheel *het terrein* waarop hij had postgevat, moest de aanvaller verjaagd worden; zou er weêr ruste komen op het burchtslot.

En daarom heb ik voet voor voet mijn geduchten tegenstander elke duim breed gronds buiten de omperking van het tournooiveld betwist, en door een breede historische schets doen zien, hoe al wat *achter* de onderteekenings-

quaestie lei door hem voorbijgezien, van de wederzijdsche verhouding dientengevolge een geheel verkeerde voorstelling gemaakt is, en geen de minste rekening is gehouden met het *historisch milieu* waarin dit geschil bepleit wierd.

En zoo heb ik mijn antagonist dan met „eer van wapenen" gedwongen de poorte van Dordt uit zich weêr naar het tournooiperk van zijn Marnix en de periode van vóór de Arminiaansche twisten terug te keeren, . . . waarheen ik hem heusch niet volgen zal.

Dan toch liep ik gevaar dat mij zelven overkwam, wat hem thans overkomen is, van slecht te bekoopen een uitgaan op avontuur „naar een terrein der historie dat u vreemd bleef".

Want zie, op het terrein van Marnix is Dr. Van Toorenenbergen onbetwist der meesten meester; met alle wendingen van het terrein vertrouwd; en bedacht op alle onevenheden.

Aan de poorte van dát tournooiperk gekomen, strijk ik dan ook eerbiedigljk voor mijn broeder en wederpartijder de lans, sla aan het gevest, en geef hem het saluut der eere.

Maar van de Dordtsche periode blijve *hij* dan ook voorshands af. Want dáárin is hij *niet* thuis. En dáárvan maakt hij zich o, zoo gansch averechtsche voorstellingen, die waarlijk om tot autoriteit te komen, nog eerst het zuiveringsbad van nieuwe studien noodig zouden hebben.

En dat ik nu bij dit mijn verweer tegen dezen „athleet van historiën" met geen haar van mijn hoofd er aan gedacht heb, om hem te sparen, dat zij in niemands oordeel, aan mindere eerbiedinge geweten, maar alleen uit misschien te hoogen dunk van zijn persoon verklaard. Want zie, een recruut of invalide ontziet men; maar een veteraan van de oude garde te willen sparen, dat zou beleediging van zijn krijgseer zijn!

Tegen een „Bayard" tot muurtrekken gedwongen, is treffen waar hij treffen kan, althans voor den pas geblazoenden ridder plicht!

En vraagt men dan ten slotte, waarom ik ditmaal de moeite nam, om zoo met omhaal van archief en documentstukken, tegen mijn gewoonte, anticritiek te leveren, — zichier dan mijn openhartig antwoord.

Toen Dr. Van Toorenenbergen over het punt in geschil begon te schrijven, had hij er blijkbaar nog volstrekt geen studie van gemaakt, maar schreef hij, gelijk ieder onzer telkens doet, *afgaande op zijn beste weten*.

En toen *ik* den toen nog anonymen schrijver voor het eerst in de *Haarlemsche Courant* rescontreerde, was er *ook bij mij* nog van geen opzettelijke

studie sprake geweest, en schreef *ook ik*, afgaande op den algemeenen indruk, dien ik ontvangen had.

Onze beider opiniën waren dus meer het uitvloeisel van de algemeene voorstelling, die we ons van de Dordtsche periode hadden gemaakt, dan vrucht van nauwkeurig onderzoek.

En wijl nu sinds 1870 door mij beweerd wordt, dat Dr. Van Toorenenbergens voorstelling van de Dordtsche periode *geen steek houdt*, en hij daartegenover staande hield, dat *de mijne* kant noch wal raakte, — kwam het mij niet onbelangrijk voor, in dit ééne speciale punt nu eens op het nauwkeurigst na te gaan, wiens opinie *a posteriori* door de stukken gerechtvaardigd werd.

„Ex ungue" kon het dan „leonem" zijn, en gelijk de groote zoöloog, uit één enkele schouderplaat het skelet van den megalosaurus construeerde, kon zoo ook op afdoende wijze voor het publiek, dat in deze quaestiën belang stelt, eens voorgoed worden uitgemaakt, of nu metterdaad Dr. Van Toorenenbergens voorstelling van deze periode, dan wel de mijne, met de feiten overeenkomstig was.

Welnu, na afloop van dat onderzoek durf ik mij vleien, dat meê door Dr. Van Toorenenbergen zelven zal worden toegestemd, dat het bij „die nadere examinatie" mij voorshands meer meêliep dan hem, en dat hij dan ook de *revisie*, waarmeê hij ten opzichte der formulieren zoo dweept, nu zelf eens zal gaan toepassen op de formuleering van zijn eigen denkbeelden.

Dat er overigens voor Dr. Van Toorenenbergen niets ter wereld insteekt zich in dit ééne opzicht eens totaal vergist te hebben, behoeft onder deskundigen wel nauwlijks herinnerd. Geen man van wetenschap is er, die niet uitnemend overtuigd is, dat hij bij den besten wil en den eerlijksten toeleg niet altijd voor „zonderlinge feilen" veilig is; en althans wat mij zelven betreft, twijfel ik geen oogenblik, of het zou Dr. Van Toorenenbergen, wou hij er zich eens toe zetten, waarlijk niet veel moeite kosten, ook mij hier en daar op een „perfect failure" te betrappen.

Dat doet intusschen aan de wederzijdsche waardeering van elkanders persoon en talent niet het minste te kort, en hoe hoog ik Dr. Van Toorenenbergens uitnemende studiën schat, ja van oordeel ben dat hém te kort in eer, en den lande schade is gedaan, toen men hem én te Utrecht én te Groningen voor het Professoraat der historiën voorbijging, behoeft voor wie mijn heusch niet geheime relatiën tot *De Standaard* kent, toch waarlijk wel geen betoog.

En mag ik nu, om hiermeê dit verweerschrift te besluiten, Dr. Van Toorenenbergen nog een verzekering geven, die hem zelf zal doen inzien, hoe loos en overtollig eigenlijk *heel zijn aanval* was, laat ik hem dan zeggen mogen, dat in het Bestuur der *Vereeniging voor Hooger Onderwijs op Gereformeerden grondslag* door mij *tegen* onderteekening van zulk een formulier door hoogleeraren geadviseerd is; en dat althans het formulier van Dordt daar nooit zal worden aangenomen.

En dit advies gaf ik, niet wijl ik de Vereeniging niet dogmatisch wensch te binden, maar overmits, naar uitwijzen der ervaring, zulk een onderteekening, in wat vorm of maniere ook gedaan, *nooit een band is.*

Een, ik stem het toe, uiterst droevig feit, voor wie nog aan de kracht van het mannenwoord in iemands handteekening hechtte; maar een feit dat desniettemin door het sluimeren van het bewustzijn bij zulke handelingen van sleur en routine, zóó ver kan gaan, dat men onder de *Canones van Dordt*, met de verklaring dat ze „den Woorde Gods conform" zijn, in de archieven der Leidsche theologische faculteit, o. a. ook kan vinden de handteekening van *Dr. W. A. van Hengel*, die in zijn reuzenarbeid aan den „brief aan de Romeinen" besteed, elk denkbeeld van praedestinatie uit dien brief zocht weg te exegetiseeren; alsmede van *Dr. N. C. Kist*, die in zijn scherpen aanval op Scholtens *Determinisme*, tegelijk heel Dordt omverwierp.

En toch, want dit is, psychologisch, nog het opmerkelijkst van het geval en bewijst hoe zoo iets subjectief volkomen eerlijk toe kan gaan: De onmogelijkheid om onder zulk een *adhaesie aan de Dordtsche Canones* zijn handteekening te plaatsen, heeft mijn kundige en schrandere leermeester, Kist, zoo weinig gevoeld, dat hij zelf *in facsimile* het stuk onder de oogen van het publiek bracht, waarop die onbegrijpelijke handteekening nu tot in lengte van dagen voor een ieder te prijken staat. [1])

En hiermeê neem ik van den lezer oorlof, concludeerende met wat ik aan Dr. Van Toorenenbergens eigen woord als *motto* ontleende: „Het zal nu wel vaststaan, dat mijn geachte tegenstander alleen daarom zoo schrijven kon, wijl hij de moeite niet nam om de zaak naar eisch te onderzoeken."

---

1) *Kerk. Archief.* IX. 490 verso.

BIJLAGEN.

BIJLAGE A.

DE AUTORISATIE DER DORDTSCHE KERKORDE DOOR DE STATEN VAN HOLLAND.

Het verloop der onderhandelingen tusschen de kerk en de Staten van Holland over de autorisatie dezer kerkorde gevoerd, zweeft nog steeds in het onzekere. Het kwam mij daarom wenschelijk voor, dit punt eensvoorgoed toe te lichten, door mededeeling der officieele bescheiden desaangaande.

Ze toonen het volgende:

1. 19 *Juni* 1619 komt de kerkorde in, en wordt gesteld in handen van een Commissie, bestaande uit de heeren Van Benthuysen en Van Sommelsdijk, met de steden Dordrecht, Haarlem, Leiden, Amsterdam, Rotterdam, Alkmaar en Hoorn; tevens met last om Ds. Bogerman te hooren. *Cf. Resolutiën*, fol. 1003.

Resolutiën van Holland. Anno 1619 Pag. 1003.
Den 19 Juny 1619.

Van gelijken in deliberatie gesteld zijnde het tweede lid van het selfde vierde poinct van de beschrijvinge, spreekende van het arresteeren van kerkelijke ordonnantie, sulks deselve gecorrigeert by forme van concept aan de heeren Edelen en Steeden respective meede is geweest overgesonden; ende soo de heeren Edelen als der Gedeputeerden van de steeden consideratien daar over gehoord, hoewel eenige van de leeden verstonden best te weesen, en ook gelast waaren die te neemen soo dieselve leyd: is nogtans, onaangesien van het goedvinden van de andere leeden, en om in deese saake, zynde van soo groote consideratiën te gaan, met goede correspondentie verstaan, dat eenigen uyt deese vergaderinge sonden worden gedeputeert, om het ingestelde nader te examineeren op de gemoveerde consideratien van de heeren Edelen en Gedeputeerden van de steeden te letten, en het sulks te stellen; als sy zouden verstaan te behooren, en alsoo aan de vergaderinge te rapporteeren; daartoe gecommitteert zyn uyt de heeren Edelen de Heeren Van Benthuysen en Sommelsdijk, en van de steeden Dordrecht, Haarlem, Leyden, Amsterdam, Rotterdam, Alkmaar en Hoorn, mitsgaders den geenen van de andere steeden die daarbij begeeren sullen te weesen, ende dat se 't haarder onderrigtinge en kennisse daar bij sonden moogen roepen den geweesen praesident Bogerman.

2. 20 *Juni* 1619 wordt de behandeling er van verdaagd. *Resolutiën* fol. 1005.

3. 21 *Juni* 1618 wordt gunstig door de Commissie gerapporteerd, maar het besluit uitgesteld tot Dinsdag. *Resolutiën*, fol. 1006.

Resolutiën van Holland. Anno 1619. Pag. 1006.
Den 21 Juny 1619.

Andermaal in deliberatie geleyd zynde het tweede lid van het vierde poinct van de beschryvinge, aangaande het aannemen van de kerkelyke ordonnantie: en tot dien eynde gehoord zynde het rapport van de Heeren uyt de Edelen en Steden, die daar over gebesoigneert hadden, en verstaan dat se den Praeses Synodis Nationalis, geweest Dom. Bogermannus op verscheyde poincten, die bij de leeden deeser vergaderinge in consideratie genoomen waaren, hadden gehoord, die haar sulken goeden contentement van het suyver en opregt verstand van de Synode hadde gegeven en namentlyken van het woord met de communicatie van de Overigheyd, in het stuk van het beroepen van de kerkendienaren, en

hoe verre de intentie daarvan strekte, dat se daarover hadden genoomen alle goed genoegen; alleen dat van deselve syne verklaaringe allhier, en in de acte van aanneeminge of arreste booven by de Generaliteyt gehouden diende notitie, te weeten dat die meyninge daarvan was met voorweeten, kennisse en goedvinden zelfs van de Magistraaten die beroepinge te doen, sy daar meede de vordere scrupele dien aangaande hadden laten vaaren, blyvende sulks maar eenige woorden nog na die maar en diende tot verbeeteringe en verklaaringe van den Sin:, is na deliberatie bij de Heeren Edelen en het meerendeel van de steden verstaan, dat niet alleen hoog noodig, maar bysonder dienstelyken is, dat de aanneeminge van de kerkeordre mooge worde gedaan, met vertrouwen dat de advisen gehoord, de discrepantien soo weynig zijn, dat men de aanneeminge wel soude moogen doen, mits in de Generaliteyt gearbeyd worde de opene staande verbeeteringe daar te moogen worden goedgevonden, soo het selfde sonder retardement of prejuditie van de geheele saake mooge geschieden, anders en aleer men retardement of prejuditie in het aannemen of voortgaan van de saake daar bij veroorsaaken soude, dat men eerder de ordre sal moogen aanneemen soo die leyd; dog alsoo de Gedeputeerden van de steeden Leyden, Amsterdam (pag. 1007) Rotterdam, Brielle en Hoorn niet gelast waaren dan op rapport, is het eyndelijken besluyt tot op Dingsdag naastkoomende uytgesteld, jegens wanneer alle de leeden versogt worden op deesen volkoomen gelast te koomen, ten eynde het werk ten principaale niet te retardeeren.

4. 28 *Juni* 1619 wordt besloten gerezen bedenkingen aan de Generale Staten meê te deelen. *Resolutiën*, fol 1022.

Resolutiën van Holland. Anno 1619. Pag. 1022.
Den 28 Juny 1619.

In deliberatie weederom gebragt zynde het stuk van de kerkelyke ordre, uyt het tweede deel van het vierde poinct van de beschryvinge; is daarop verstaan, dat men in de Generaliteyt by gevoeglyke weegen sal aanhouden, dat het geene by de respective leeden hier gemoveert is; namentlyken meede in het vierde articul, moge klaar gesteld werde soo het selve gevoeglyk aldaar kan werden bekoomen, sonder nogtans daar over te koomen in contestatie met de provinciën; maar eer in contestatie te komen, deselve te moogen helpen arresteeren soo die leyd, om niet te geeven retardement, mits daarna sal worden aangehouden, en te weege gebragt daarop te verkrygen behoorlyke verklaaringe, tot contentement van de respective leeden.

5. 2 *Juli* 1619 wordt de kerkorde voorloopig, onder reserveering van het interpretatierecht aan de politieken, conditioneel, dus slechts *nominaal*, geauthoriseerd. *Resolutiën*, fol. 1031.

Resolutiën van Holland. Anno 1619. Pag. 1031.
Den 2 July 1619.

Nogmaal gedelibereert zynde op het tweede deel uyt het vierde poinct van de beschryvinge, aangaande het aanneemen van de kerkelyke ordre, en de approbatie van wegen alle de provinciën (pag. 1032) daar van te doen; is na verscheyde declaratiën, om vragen ende disputen communicatiesgewijse daar over gevallen, eyndelijken, omme met eenparigheyd en overeenstemminge van alle de leden allhier, en boven by de provinciën tot het arresteeren, approbeeren en aggreëeren van deselve te geraaken, gelyken sulks ten alderhoogsten voor den staat van den lande en van de kerke noodig zij; verstaan dat men zal letten, of niet noodig bevonden en word in de aggreatie daar van by acte te maken, aan de Heeren Staaten Generaal te reserveeren de interpretatie van alle duysterheden, en om deselve sulks te mogen verklaaren, als tot der landen dienst en ruste van de kerke verstaan sal worden te behooren; ende sulks goedgevonden wordende, gelyk men verstaat allhier te behooren de acte van aggreatie, daar meede sal worden geclausuleert; en op dien voet de kerkelyke ordre soo die leyd, gehouden worden, voor gearresteert, zoo deselve gehouden word bij deesen.

6. 20 *Maart* 1620 wordt besloten bij de Generale Staten aan te dringen op doorzetting van de zake der kerkorde, of anders provinciaal zelf te handelen. *Resolutiën*, fol. 69.

Resolutiën van van Holland. Anno 1620. Pag. 69.
Den 20 Maart 1620.

Bij de Gedeputeerden der stad Haarlem word voorgedraagen, dat men tot meerder verbindtenisse van den Staat en Provinciën, de Unie soude behooren te resumeeren, en de defecten daarin bespeurt soeken te beeteren; item, soude behooren aan te houden, dat de kerkelyke ordre mogte worden by de provinciën aangenoomen; tot welke byde de Gedeputeerden, gaande ter vergaderinge van de Staten Generaal, zyn gelast of anders dat men voor Holland en Westvriesland alleen een kerkenordre sal dienen te arresteeren, daartoe in sulken gevalle een poinct van beschrijvinge soude dienen gemaakt.

7. 11 *Juli* 1620 wordt besloten nogmaals bij de Generale Staten op spoed te dringen. *Resolutiën,* fol. 135.

Resolutiën van Holland. Anno 1620. Pag. 135.
Den 11 July 1620.

Aangaande de kerkelyke ordre, bij de Synode nationaal tot Dordrecht ingesteld, en om deselve voor gerapporteert aan te nemen, wordt hetselve dienstig en hoognoodig bevonden, maar dat nog alvooreus particulier daarop te resolveeren, in de Generaliteyt sal worden aangehouden, dat sulks generalyken bij de provinciën mooge worden gedaan, of hetselve niet willende vallen, mits de difficulteyten by Zeeland en Westvriesland daarinne gemaakt, men onderstaan soude met de andere van de gemiceerde provinciën daartoe willig zynde, tot de aanneeminge en approbatie te koomen, maar dat meede niet willende gelukken, dat men alsdan alhier in de vergaderinge de voorsz. geconcipieerde ordre nader soude resumeeren, en sien te arresteeren en approbeeren.

8. 19 *Juli* 1620 wordt voorgesteld provinciaal met de kerkorde door te gaan. *Resolutiën,* fol. 141.

Resolutiën van Holland. Anno 1620. Pag. 141.
Den 13 July 1620.

In deliberatie gebragt zynde het stuk van de kerkelyke ordre, is by alle de leden verstaan het arresteeren van deselve dienstelyk en noodig te weesen; en hoewel veele verstonden, dat men alsnog in de Generaliteyt bij de provinciën aanhouden soude, om generalyk tot aanneminge van deselve te koomen, of anders met de geene van de provinciën die daartoe souden weesen gelast en gewilligt, soo is nogtans bij de meeste leden voor goed geagt, en daarop geconcludeert, dat men nog deeze vergaderinge deselve kerkelyke ordre, soo die in de Synode Nationaal tot Dordrecht is ingesteld, alhier te resumeeren, en is het mogelyk, te arresteeren, en dat gedaan, by de gewillige provinciën arbeyden, de aanneeminge in den haaren meede te willen doen, om alsoo van de hoognoodige saake eenmaal een goed eynde te maaken.

9. 14 *Juli* 1620. Dienovereenkomstig wordt de kerkorde nogmaals in handen gesteld van dezelfde Commissie, met den heer Van Obdam in plaats van Van Sommelsdijk, met last van conceept-redactie te leveren. *Resolutiën,* fol. 147.

Resolutiën van Holland. Anno 1620. Pag. 147.
Den 14 July 1620.

Om volgende voorgaande besoigne nader te resumeeren de kerkelyke ordre, zijn voorgaande Gedeputeerden daartoe weederom versogt, en neffens den Heere van Benthuysen daar over te voorens mede gebesoigneert hebbende in plaatse van den Heere van Sommelsdyck, absent synde, gecommitteert den Heere van Obdam.

10. 22 *Juli* 1620. Deze Commissie rapporteert en stelt aanmerkelijke wijzigingen voor in de kerkorde. Uitgesteld tot na het reces. *Resolutiën,* fol. 165.

Resolutiën van Holland. Anno 1620. Pag. 165.
Den 22 July 1620.

Is gedaan rapport van de besoigne, bij de heeren Gedeputeerden uyt de Edelen en steeden gedaan op het stuk van de kerkelyke ordonnantie, en van alle reedenen daarover in consideratie koomende, en verstaan, dat men in het reces daarvan sal mentie maaken, en de consideratiën op elk poinct strictelijken daarneffens oversenden, en daarbij voegende consideratiën of het gemoveerde van de Gedeputeerden der stad Leyden, aangaande het comparceren van de politicque in de classicaale vergaderinge, ten eynde alomme daarvan eenparig rapport gedaan wordende, met beeter eenpaariger resolutie weederom in te koomen.

11. 18 *Augustus* 1620. De Synode van Gouda benoemt een Commissie om met de Staten te onderhandelen en dringt er op dat geen wijzigingen in de kerkorde worden opgenomen. In die Commissie worden benoemd, behalve de gewone gedeputeerden, Ds. Kuchlinus en B. Nicolai, T. Damman, G. Voetius, J. Cralingius en P. Vligesius. *Acta. Syn. Goud.* Art. 91, fol. 97 v.

Acta Synodi Goudensis. Anni 1620.
Art. 91.

D. Henricus Arnoldi ende Hugo Beyerus, die volgens de commissie haar opgeleght art. 12 hier vooren waaren in den Haage geweest, hebben rapport gedaan, dat se haaren last

hadden gecommuniceert in den particulier met eenige Heeren, ende dat haer by d'selve was geraden, dat se haere remonstrantien, alsoo gededuceert niet en souden ingeven, maer alleen versoecken, dat de aenmerckingen offte naerder verclaringen op de kercken ordening by haer Ed. Mo. gestelt ende daerover nu in de vroetschappen leden ende steden des lants was gedelibereert, eer se wierden gearresteert, desen Sijn: moghten werden gecommuniceert, ten eynde alsoo met onderlinge correspondentie, de kercken eens mochten haer gewenste ordre becomen. De vergaederinge dit overwegende heeft goetgevonden, dat het alsoo geschiede, ende dat de remonstrantie tot dien eynde behoorlijck werde ingestelt ende by deselve gedep. haere Ed. Mo. overgelevert. Deselve gedepe. broederen, haere commissie in 's Gravenhage verright hebbende, hebben rapport gedaen, hoe dat sy in den Haege comende, ende haere saecken als vooren met eenige particuliere heeren, die op de dachvaert gecommitteert waeren, in communicatie geleyt hebbende waeren geadviseert, dat se nevens haere remonstrantie souden versoecken, om de vergaederinge van haer Ed. Mo. mondelinge openingen moogen te doen, ende dat sulcx hen veroorloft synde sy wytloopich hadden vertoont, hoeveel de kercke Godts aen goede ordre was gelegen, dat oock sulcx alsoo was voor desen by de Ho. Mo. heeren Staten-Generaal verstaen blijckende uyt de resumptie der kercken ordeninge, in Synodi Nat. onder d' autoriteyt van haere Ho. Mo. beleyt ende behoudenisse, dat oock haere Ed. Mo. van Hollant ende Westvrieslant, hetselve alsoo hadden geoordeelt, overmits haere Ed. Mo. alle vlyt hadden aengewent, dat de geresumeerde kerckelycke ordre by allen anderen provintien oock mochten aengenomen werden, gelyck d'selve bij haere Ed. Mo. volgens het geene in de laeste Syn: Leydensi is verstaen, ende was aengenomen dat oock deze vergaederinge, op het selve ooghmerck siende volgende den last des naetionalen Syn: d'selve hadden aengenomen; ende alsoo verstaen was, dat bij haer Ed. Mo. gesteld waere seeckere aenmerckingen ende verclaringen over deselve ordre, dat het doch haer Ed. Mo. gelieffde geen arrest in deselffde te doen, sonder alvooren om de rust ende welstant der kercken te bevoorderen, d'selve den E. Syn: te communiceeren, hierop vertreckende, dat haer naer langhduyrige deliberatie wederomme binnen geroepen synde, was tot antwoort gegeven, dat haar Ed. Mo. den Syn: bedancken voor haere sorge ende devoir, die se voor den welstant der kerken aenwenden, dat haere Ed. Mo. oock becommert ende besigh waeren om hetselve te bevooorderen, ende dat se daerin soo souden handelen, dat blycken soude, dat haere Ed. Mo. becommert waeren over de vrede ende welstant der kercken (sonder nochtans te seggen dat se het met den E. Syn. souden communiceeren) ende dat de Gedep. hiervan hadden versoght een acta om den Syn: dies te getrouwelycker te connen rapporteren, 't goet vinden van haer Ed Mo., ende dat haer was tot antwoort gegeven, dat haere Ed. Mo. souden schrijven aen haere Ed. Mo. Commissarissen op den Syn: gedeputeert; dit rapport gedaen synde, is by den Heere Raetsheer de vergaederinge te kennen gegeven, dat hare Achtb. van haere Ed. Mo. hadden seeckere missive ontfangen ende dat den inhout soodanigh was, dat hare Ed. Mo. die vergaederinge bedanckten van haer devoir ende sorge, ende dat haere Ed. Mo. besigh waeren om de kerckelyke ordre met den eersten in hare vergaederinge te resumeeren, met vertrouwen dat in de saecke getreden synde, men goetvinden sal, daerin te gaen met onderlinge communicatie, van den Syn: ende kercken van Suyt ende Noorthollant.

Dit aldus den Syn: voorgedragen synde, is de saecke tot den 18en uytgestelt, ende alsoo de vergaederinge ten eynde neyghde, heeft men van nieuws aengevangen, de achtbare Heeren Commissarissen van wegen haere Ed. Mo. op de vergaederinge gesonden hebben seer ernstelyck ende instantelyk aengehouden, dat men de saeke in haer geheel soude laeten staen, sonder jets te resolveren, maer uytwachten den tijt, dat men sulcken communicatie als de Ed. heeren Staten sullen goetvinden, met den Syn: van Suyt ende Noorthollant daerover te houden, jets werde beslooten, verclarende hiernevens door openinge van twee distincte missiven, die d'selve haere Achtbare hadden ontfangen, de eene van de E. Gecommitteerde Raden van dato den 8 Augusty, ende d'andere van de Ed. Mo. heeren Staten van dato den 13en Augusty haeren last te wesen niet toe te staen, dat jets by den Syn: aldaer werde gedaen, maer alles beleyt tot goede correspondentie ende onderlingh goet verstant van de Hooghgemelde heeren Staten, ende die van de kercke, daerin de ruste van den lande ende welstant van de kercke grootelyks is bestaende, ende oversulcx haer Ed. Mo. verklaerden niet te twyffelen, off sulcx soude mede bij den voorsz. Syn: werden verstaen.

De vergaederinge dit alles ende wat ter saecke moghte dienen in de vreese des Heeren met rype deliberatie overwegende, vint noodigh dat men van nieuws haere Ed. Mo. sal remonstreeren, hoe veele de kercke is geleegen aen de onderlinge correspondentie over het stuck van de kerckelycke ordonnantien, tusschen haer Ed Mo. van Hollandt, Westvrieslant ende de kercken derselver provintie, mitsgaders dat d'selve haer Ed. Mo. niet alleen gedienstelyck werden gebeden, dattet haer gelieve den kercken te openbaeren, de maniere van correspondentie ofte communicatie, off daervan haer Ed. Mo. missiven spreecken, maer oock beleefdelyck ende duydelyck werden geremonstreert, hoe de Syn: verstaet dat haeres oordeels in soodanige communicatie behoort gehandelt te werden, ende dat ondertusschen alsoo de kercke niet en can syn sonder ordre, selfs niet de minsten tijt, sonder te vervallen in merckelycke peryckel ende schade, onderhouden werde den treyn der kerckelycke ordonnantien tot noch toe gepractiseert, ende sal dese remonstrantie werden ingestelt ende vervolght bij

de ordinaris gedepe. des Syn: ende ingevalle haer Ed. Mo. gelieve met den kercken communicatie te houden, dat alsdan den ordinaris deputati sullen bijgevoeght werden uyt den classis daer geen ordinare deput. uytgecooren syn, dese volgende broederen, uyt den classis van Leyden D. Hermanus Kughlinus, uyt den classis van der Gouda, D. Bartholomeus Nicolai, uyt den classis van den Briel, D. Tobias Damannus, uyt den classis van Gorcom, D. Gysbertus Voetius, uyt den classis van Woerden, D. Jacobus Cralingius, uyt den classis van Bueren, D. Petrus Vligerius uyt den classis van Breda, D. Anthonius Plancius, respective predicanten tot Leyden, Gouda, Briel, Heusden, Woerden, Iselstein ende Oosterhout, die alleen bij forme van communicatie sullen handelen, sonder jet peremtoirlyck te doen, maer gehouden sullen syn, reces te nemen tot den Syn: particularem.

12. 19 *Augustus* 1620. Het rapport in handen van de Commissie met nieuwe correctiën, en met last om de communicatie te regelen met de Hoven van Justitie en de Synoden. *Resoluiën*, fol. 186.

Resolutiën van Holland. Anno 1620. Pag. 186.
Den 19 Augusty 1620.

Bij de Heeren Gedeputeerden van Amsterdam, haare verklaringe gedaan weesende over het stuk van de kerkelyke ordonnantie, gelijk als te voorens bij de Heeren Edelen ende alle de leeden van de vergaderinge gedaan waare, en elks consideratien gehoord, is daar op goedgevonden, dat de Heeren van Benthuysen ende Sommelsdyk, met die van Dordrecht, Haarlem, Leyden, Amsterdam, Rotterdam, Alkmaar, Hoorn, Enkhuysen, mitsgaders van de andere steeden, die haar present sullen willen vinden, de voorgaande consideratien ende de geene alsnu gemoveert, ter handen sullen neemen en de correctien daar van nabrengen elk op het syne, en hier dan refereeren en ook letten en rapporteeren, hoe en in wat voegen men de Hoven van Justitie, en de Synoden van Zuyd- en Noordholland aldergevoegelykste daarvan sal doen de communicatie, om niet te geraaken in disputen.

13. 20 *Augustus* 1620. De Synoden uitgenoodigd Commissiën te benoemen. *Resolutiën*, fol. 187.

Resolutiën van Holland. Anno 1620. Pag. 187.
Den 20 Augusty 1620.

Is gelast geschreven te worden aan de Gedeputeerden in de Synode Ter-Gouda, aldaar aan deselve Synode te vermaanen eenigen te deputeeren, welke men de correctien en veranderingen in de kerkelyke ordre te doen, soude moogen communiceeren, als van gelyken aan de Synode van Noordholland tot Alkmaar (pag. 188) sal worden begeert, uit den haaren meede ten selven eynde te doen.

14. 21 *Augustus* 1620. Haarlem wordt belast met definitieve resumtie der correctiën en met overzending der stukken aan de Hoven en de Synoden. *Resolutiën*, fol. 190.

Resolutiën van Holland. Anno 1620. Pag. 190.
Den 21 Augusty 1620.

De Heeren uit deese vergaderinge gebesoigneert hebbende op de consideratien en correctien van de kerkelijke ordonnantien, doen punctuelijk rapport van haare gedane besoigne, ende na hetselve was gehoort en verstaan wel te zyn gebesoigneert; zijn versogt de Gedeputeerden van Haarlem de gedane correctien te resumeeren en te brengen op het papier, om daarna aan de Hoven van Justitie te moogen worden gesonden, ten eynde deselve te sien en te dienen van haaren advyse; en die gesien door eenige Gedeputeerden aan de kerkelijke persoonen van de Zuyd en Noordhollandsche Synode (daartoe bij deselve specialyken gelast) te worden gecommitteert, en derzelver bedenken daarop zynde verstaan aan deese vergaderinge te refereeren, om daarna alles gehoort en in goede agtinge genoomen zijnde, gedaan te worden als men bevinden sal voor den lande en kerkendienste best te behooren.

15. 21 *Augustus* 1620. Eenige steden ontvangen bij voorbaat exceptie op de kerkorde in de armenzaken. *Resolutiën*, fol. 190.

Resolutiën van Holland. Anno 1620. Pag. 190.
Den 21 Augusty 1620.

Wordende van alsnu af geresolveert, dat aan de steeden Delft, Leyden, Gouda, Enkhuysen en de andere dien het begeeren sullen, acte sal worden gegeven, te moogen blijven bij haare ordre, die se elks hebben in het distribueeren van de aalmissen, sonder dat se gehouden sullen weesen de kerkenordonnantie daar in te volgen, of haar deselve dienaangaande te onderwerpen.

16. 27 *Augustus* 1620. De resumtiën worden ingediend en besloten een Commissie te benoemen om met de kerkelijken te besoigneeren. *Resolutiën*, fol. 201.

Resolutiën van Holland. Anno 1620. Pag. 201.
Den 27 Augusty 1620.

Het vierde poinct van den recesse, aangaande de kerkelyke ordonnantie, is verstaan, daarin gebesoigneert en geresolveert te weesen met de gestelde correctien of deliberatien, waarvan men de Hoven van Justitie sal doen communicatie, en begeeren derselver advis, en daarna in de naaste vergaderinge deselve advisen gesien weesende, gelet te worden eenigen nyt de vergaderingen te deputeeren tot de openinge en communicatie aan de kerke persoonen, en hoe, en alsdan meede te resolveeren op de versogte verhooginge van gagie van de kerkendienaren in de kleyne steeden en ten platten lande, gelijk sulks meermalen verstaan is te behooren, mits gelet worde hoe het selve best te doen, en waar die penningen daartoe noodig sullen konnen werden gevonden.

17. 17 *September* 1620. Nog weêr in handen gesteld van de eerste Commissie om wel te examineeren, en dan eerst naar de Hoven te zenden. *Resolutiën*, fol. 221.

Resolutiën van Holland. Anno 1620. Pag. 221.
Den 17 September 1620.

De kerkelyke ordonnantie jeegenwoordig weesende ingesteld, of gecorrigeert na de intentie van deese vergaaderinge is geordonneert (pag. 222) bij den Heere van Benthuysen, die van Dordrecht, Delft, Leyden, Amsterdam en Alkmaar nog eens te werden geresumeert, en gelet of alles wel is gedresseert, en dat deselve gevisiteert zynde, correct wordende bevonden, overgesonden sal worden aan beyde de Hoven van Justitie te samen, om met den anderen daarover te vergaderen, en die doorgesien, en op alles gelet hebbende deese vergaderinge te dienen van haaren eenpaarigen advise en goedvinden, ten eynde daar na die van de kerken of Synoden daar op te moogen worden gehoord, etc.

18. 19 *September* 1620. Renvooi aan de Hoven.

19. 11 *December* 1620. Consideratiën van de Hoven komen in.

20. 14 *December* 1620. Deze Consideratiën gerenvoyeerd aan de oude Commissie. *Resolutiën*, fol. 276.

Resolutiën van Holland. Anno 1620. Pag. 276.
Maandag den 14 September 1620.

Geleesen zynde het advis van den Hoogen en provinciaalen Rade op het concept en redres van de kerkelyke ordonnantie, bij haare missive in date den 11 December 1620 overgesonden; is goedgevonden, dat het selfde bij de Gedeputeerden die voor deesen meermaalen op de voorsz. kerkelijke ordonnantie hebben gebesoigneert, zoude worden met den eersten geëxamineert, en daar van rapport gedaan.

21. 26 *Mei* 1621. Audientie van de Synodale gedeputeerden bij de Staten, om bezwaar te maken tegen de wijzigingen.

22. 26 *Juni* 1621. Besloten met de kerkorde alnu spoed te maken. *Resolutiën*, fol. 462. En de Synodalen tot aanneming der wijzigingen te nopen. *Resolutiën*, fol. 480.

Resolutiën van Holland. Anno 1621. Pag. 480.

Den 26 Mey/26 Juny 1621.

Is geleesen hetgeene de Gedeputeerden van de Synode hebben ingesteld, noopende de difficulteyten en consideratien by haar in de conferentie met de voorsz. heeren Gedeputeerden op de kerkenordeninge gemoveert; en is na deliberatie bij de heeren Edelen en Steeden verstaan en geresolveert, dat de voorsz. Gedeputeerden van de Synoden sullen worden geadmitteerd en serieuselijk vermaant, dewyle syluyden nu verstaan hadden de goede meyninge en intentie van de heeren Staten, dat sy in beyde de toekoomende Synoden wilden arbeyden en alle mogelyke aanraadinge daartoe aanwenden, dat de voorsz. kerkenordeninge, soo die nu na veele moeyten ende arbeyd van weegen de heeren Staten gedresseert, en by de Hoven van Justitie haar advis op verklaard is, by deselve Synoden mogte werden aangenoomen, opdat soo goeden en voor de ruste van de kerken deeser landen noodig werk eens

ten eynde gebragt, en met disputeren van saken die in Godes heylige woord indifferent zijn, niet langer opgehouden of in meerder verwyderinge gebragt en werde, met versoeckeringe, dat de hooggemelde heeren Staten daar mede niet anders voor en hebben dan om met de beste eenigheyd en goede ordre mag toegaan en wel onderhouden worden; en dat de voornoemde Gedeputeerden terstond na het houden van elke Synode de Heeren Gecommitteerde Raden willen verwittigen, ende by geschrifte ter handen stellen de bewilligingе van de Synode in de voorsz. kerkenordeninge, of de consideratien van importantie en in Godes woord gefondeert, ter contrarie omme deselve aan de heeren Edelen en Steeden overgesonden, en ter naaster vergaderinge daarin gedaan te worden, sulks als voor de meeste ruste van Godes kerke bevonden sal worden te behooren.

23. 20 *Juli* 1621 (tot 30 Juli). De Synode van Rotterdam besluit, te protesteeren tegen de wijzigingen, die de Staten voorslaan. *Acta Syn. Rotterd.* Art. 38, fol. 118 verso.

Acta Synodi Rotterodamensis. Anni 1621.

Art. 38.

De Syn: verstaen hebbende d'advysen van alle de classis, aen d'welcke de poincten van veranderinge, ende de consideratien der gedepe voorsz waeren overgesonden geweest, ende alles wat ter saecke meerder in de vreese des Heeren rypelyck ende met groote sorghvuldicheyt overwoogen hebbende heeft geoordeelt, hoewel de kercken ten hooghsten daer aen gelegen is, dat d'selve metten eersten moogen hebben, een goede geauthoriseerde kercken ordeninge, ende derhalven gaerne souden aannemen, wat eenighsints met stichtinge ende ruste der kercken souden connen aengenomen werden, dat nochtans verscheyde poincten van de voorsz veranderinge, niet en connen werden aengenomen, overmits die verstaen werden geen fondament te hebben in de schrifftуre offte Goodes woort noch in de practyeke van de eerste christelycke ende insonder van onse gereformeerde kercken oock te stryden tegen de confessien onser kercken, ende oversulex niet alleen niet te connen dienstigh syn om de stichtinge ende ruste deser kercken behoorlyck te bevoorderen, maer apparentelyck te sullen oorsaek geven van nieuwe disputen, contentien, oneenigheden, onlusten ende verwerringen, soo tusschen de E. magistraten ende kercken als tusschen de kercken dienaren onder malkander, is daerom goetgevonden, uyt d'en naeme deses Syn: bij de Gedepe. deselven nochmaels met allen ernst ende vlyt sal aengehouden werden, dat haere E. Mo. gelieve goet te vinden, dat de voorz. kerckenordeninge soo als se in den voorst Syn. Nat: geraemt ende met goede redenen ende fondamenten gestelt is, bij haere E. Mo. sonder de voorsz. veranderinge, mooge werden gearresteert ende hier te lande onderhouden, tot welcken eynde de Gedepe. voorsz. benevens de consideratiën die alrede haere E. Mo. in haere laeste vergaederinge by haar schriftelyck syn overgegeven. haere E. Mo. wijders sullen voorstellen de consideratiën, die bovendien in desen Syn: over de voorz. veranderinge verders aengemerckt syn Ende ingevalle haere E. Mo. evenwel souden moogen noodigh vinden, dat in eenige saecken wat veranderinge soude moeten gedaen werden, sullen de Gedep. by deselve aenhouden, dat de poincten van veranderinge niet en werden in den text van de art: geinsereert, maer dat d'selve heel gelaeten synde, de veranderinge gelyck by de heeren Staten van andere provinciën gedaen is, achter aen byzonderlyck moogen uytgedruct werden, ende insonderheyt sullen sy aenhouden, datter geen veranderinge mooge gedaen werden in de art: handelende van de verkiesinge der kercken dienaren, waerinne evenwel om goede correspondentie met de christelycke overheyt te houden, de Syn: verstaet behoorlyck ende oorbaerlyck te zyn, dat de kercken niet alleene naer gedaene verkiesinge versoecken sullen approbatie van de magistraten, maer oock voor de verkiesinge, mette selve communicere over de persoon offte persoonen, die te verkiesen staen om haer goede meninge over d'selve te vernemen. ende daerop in de verkiesinge behoorlyck te letten, dat oock de veranderinge gedaen in den 22e, 41e, 48, 50 en 54e articulen achtergelaten moogen werden; ende opdat de titul, voorreden ende het besluyt geen aenstoot en geven, gelyck se sonder twijffel soude doen, indien se alsoo gelaeten wierde, sullen mede aanhouden, dat d'selve off volgens het ontwerp in desen Syn: voorgeslagen, offte op diergelycke wysen moogen herstelt werden, ende aengaende den eeth, die den kerkedienaren souden doen, alsoo daer inne verscheyden saecken gestelt werden, die seer twyffelachtigh syn, ende captien onderworpen, ende d'selve om redenen in de voorsz. remonstrantie der gedepe. uytgedruckt, gants onnoodich is, dat denselven eeth mede soude moogen achtergelaeten worden, ende sullen de gedepe. des Syn.: van de besoingjes die desen aengaende verder sullen voorvallen, copien senden aen de classis om van de selve op de saecke naerder geleth te moogen werden, mits datse geen veranderinge sullen moogen toestaen, sonder naerder last van de classis.

24. 5 *Juli* 1622. De Synode van Gorcum deputeert twee leden naar de Staten om nogmaals op verwerping der wijziging aan te dringen. *Acta Syn. Gorcom*, Art. 8, fol. 134 verso.

Acta Synodi Gorcomensis Anni 1622.
Art. 8.

Ter occasie van den 38 art. nopende de kerkenordeninge, soo is in de vergaederingh gelesen het request van de gedep. des Syn: aen de Ed. Mo. heeren Staten van Hollandt ende Westvrieslant, waer inne met bondige redenen bewesen wert, dat de veranderinge by haer Ed. Mo. in de kercken ordre gemaekt, niet en syn gefundeert in Goodes woort, nochte dienstigh voor den staet der kercken hier te lande, ende alsoo men uyt de achtb. heeren commissarissen verstont dat 't stuck van kerckenordeninge op dese tegenwoordige dachvaert dienen sal, soo heeft de vergaderinge uyt het midden van haer gecommitteert, Gedeonem Sonneveldium ende Petrum Nieuroede. om naer 's Gravenhage datelyck te vertrecken, ende de Ed. Mo. heeren Staten te versoecken, dat doch haere Ed. Mo. resolutie dienaengaende met den eersten den Syn:, terwyle d'selve noch vergadert is, mooge ter hant gestelt werden, tot welcker eynde de heeren Commissarissen mede hebben een missive affgeveerdight.

De voorn. broeders van den Haage wedergekeert synde, hebben gerapporteert dat sy eerst uit particulier aenspreeckende de Gedepe. van verscheijden steeden' uyt d'selve hebben verstaen, dat de schriftelycke consideratien van beyde de Synoden van Suyt ende Noorthollant over de veranderinge van de respective vroetschappen noch niet waeren toegesonden geweest, ingestaen synde in de vergaederinge van haer Ed. Mo. het versoeck des Syn: hadden voorgedragen ende ernstigh aengehouden dat haere Ed. Mo. op het selve met den eersten alsoo souden gelieven te letten, dat de Syn: haere Ed. Mo. resolutie in dese soude moogen verstaen, eer bij d'selve in dese saecke verder gehandelt werde, ende dat haere Ed. Mo. verclaert hadden, dat d'selve tegenwoordichlyck besigh waren met saecken van grooten gewichte, die niet en conden uytgestelt werden, doch soo het mogelyck waere, dat voor het scheyden van dese daghvaert op de saecke soude werden geleth, hoewel te besorgen was, dat tegenwoordelyck d'selve niet en souden connen geheel affgedaan werden, maar beloofden haer Ed. Mo. ter naaster byeencomste de saecke af te doen ende de gedepe. des Syn: hare resolutie te laeten toecomen. Ed. Achtb. Heeren Commissarissen hebben daerby verclaert, dat haere Ed. Mo. door missive aen haer geschreven hadden verklaert, dat haer Ed. Mo. begeerden, dat deze Synodus de verdere besoingjen over de kercken ordre soude willen reserveren tot een ander vergaderinge, naedat op de overgegevene consideratiën by haer Ed. Mo. naerder geleth ende gedisponeert sal wesen, waerop naer dat de instructien der classis syn gelesen, goetgevonden is, den Gedep. des Syn: nochmaels wel ernstigh te belasten dat se met alle neerstichcyt by haer Ed. Mo. sullen aanhouden, dat op deze saecke met den aldereersten een goede resolutie volgens 't versoeck van beyde Syn : aengaende de authorisatie van de voorsz. kercken ordeninge soude moogen genomen werden, ende soo haest eenige resolutien bij haere Ed. sullen genomen wesen, sullen sy d' selve terstont aen allen classen oversenden, dewelcke indien se alsdan nodich souden moogen vinden, iet naeders aen haere Ed. Mo. te remonstreren, sullen op het aenschrijven der Gedepe. des Synodi een Dr. des Goddelycken woorts deputeren. die gesamentlyck volgens de advysen der classis benevens den gedep. des Synodi, 't selve sullen haere Ed. Mo. voordragen, ende naerder dispositie ernstelyck versoecken. blijvende ondertusschen vermaent de kercken in de regeringe derselver te volgen, de tegenwoordige gebruyckelycke order, gelyck te vooren goetgevonden is in Syn: Goudana, art. 21.

25. 16 *Juli* 1622. De Synodale consideratiën ook gelezen in de Staten. *Resolutiën,* fol. 738.

26. 30 *Juli* 1622. Deze consideratien met de onde stukken gesteld in handen van een breeder Commissie met twee uit den Hoogen raad en twee uit de Raden provinciaal. *Resolutiën,* fol. 752.

Resolutiën van Holland. Anno 1622. Pag. 752.
Den 30 Julij 1622.

In deliberatie geleyd weesende het sestiende articul van de beschryvinge raakende de kerkenordeninge, ende omme diemaangaande te resumeeren het gunt gedaan is in de Sinode Nationaal van Dordrecht; en by besoigne van de Gecommitteerden van de Heeren Staaten van deese provincie daarin gealtereert of geamplieert, met het advies van de collegien van Justitie op beyde gegeeven; mitsgaders de consideratiën daarop overgegeeven by de Gedeputeerden van de Sinode van Zuid- ende Noordholland, in den voorleeden jaare 1621.

Is verstaan ende geresolveert, dat alle het selve in naader besoigne en examen sal werden gebragt by Gecommitteerden, met den eersten byeen te koomen, waartoe versogt ende gecommitteert zyn, twee uyt de Heeren Edelen, met Dordrecht, Haarlem, Delft, Leyden, Amsterdam, Alkmaar, Hoorn, Enckhuysen, en twee uyt den provinciaalen Raade, dewelke formeeren sullen advies, omme de Heeren Staaten voorgehouden. en daar na daar op gedaan te werden na behooren.

27. 8 *December* 1622. Op nieuwe vertoogen van de Synodale gedeputeerden wordt besloten, dit stuk met alle vorige in handen van een andere Commissie te stellen en de Hoven conjunctim te laten adviseeren. *Resolutiën*, fol. 807.

Resolutiën van Holland. Anno 1622. Pag 807.

Den 8 December 1622.

Zyn geleesen twee vertoogen van de Gedeputeerden van de Sinoden van Zuyd- en Noordholland, het eene tendeerende omme te authoriseeren de kerken ordeninge van Dordrecht, en het ander om naader ordre te hebben teegen de pausselijke superstitiën, het profaneeren van den Sabbath, en de disordres in de huwelijken, waarby meede verhaal gedaan is van de difficulteyt, voorgevallen tusschen de Gedeputeerden van de Hoven en die van de steeden, in het afvraagen van de advisen over het besoigne van de kerkenordeninge, ende den voor daarop gedaan van alternatiën te voteeren, dat na by de Hoven aangenomen was: Op alle hetwelke gedelibeereert weesende, by de Heeren Edelen en Steeden verstaen en geresolveert is, de voorgaande deputatie op het stuk van de kerkenordeninge te veranderen en deese vertoogen, mitsgaders het geene de Gedeputeerden van beide de Sinoden te vooren overgegeeven hadden op het voorgaande besoigne en kerkenordeninge, over te senden aan den Hoogen en provinciaalen Rade, met vermaaninge om hetselve met beyde de collegiën conjunctim te examineeren, en van weegen de Hoven te samen daarop schriftelyk te adviseeren soo tydelyk, dat hetselve advies nog deese vergaderinge gesien en in de saake voort gegaan mag werden na behooren.

28. 29 *Juni* 1623. De gedeputeerden der Synode dringen op antwoord. Is nog geen advies van de Hoven ingekomen. *Resolutiën*, fol. 57.

Resolutiën van Holland. Anno 1623. Pag. 57.

Den 29 Juny 1623.

Zyn binnen gestaan de Gedeputeerden van de Synoden van Zuyd- en Noordholland, vertoonende met veel redenen de noodsaakelykheid van de kerkenordeninge, met versoek dat deselve eens gearresteert mogte worden, om voor te koomen diversche swaarigheeden die by langer uytstel van dien in de ordre, leere en ruste van de kerke te bevreesen soude staan.

Waarop gedelibereert weesende, by de Heeren Edelen ende Steeden verstaan ende geresolveert is, dat men deselve voor antwoord sal geeven, dat van weegen de Vergaderinge devoir sal worden gedaan, dat het advies van de hoven van Justitie mag worden geformeert en overgesonden, op het geene van weegen de Synoden dien aangaande laast ingebragt is geweest, en dat daar na het selve werk by de hand genomen en afgedaan mag worden tot ruste van de kerken.

29. 4 *Juli* 1623. De Synode van den Briel besluit opnieuw aan te dringen op arresteering der kerkorde. *Acta Syn. Briel*, fol. 149 verso. Art. 4.

Acta Synodi Briellensis. Anni 1623.
Art. 4.

Ter occasi van den 6en art. op het eerste gravamen is geresolveert, dat men in alle kercken raeden, classis ende voorts in alle kerckelyke besoingjen puntuelyck onderhouden ende naevolgen sal, de gewoonlycke kercken ordeninge, in den Syn: van der Gouda, Rotterdam, Gorcom, ende nu iterativelyck gearresteert, ende dat daerentusschen de Gedepe. volgens de instructiën van de voorgaende Syn: haer gegeven, geassocieert met de Gedepe. des noorth: Syn: op een nieu sullen aenhouden, dat de kercken ordeninge eenmael by haer Ed. Mo. geapprobeert werde.

30. 9 *Juli* 1623. De Hoven excuseeren zich over hun uitstel. *Resolutiën*, fol. 70.

31. 15 *Juli* 1624. De Synode in den Haag, het eindeloos talmen moê, besluit de oude kerkorde van 1586 weêr in te voeren. *Acta Syn. Hag.*, fol. 165 verso.

Acta Synodi Hagensis. Anni 1624.
Art. 4.

Wat aangaet de kerckenordenunge rapporteerde de Gedepe. des Syn: dat sy met de Gedepe. van Noortholkant meermalen hadden aengehouden by haere Ed. Mo. dat d'selve mochte werden geapprobeert, doch en hadden tot nochtoe sulex niet connen verwerven,

hetwelcke dese vergaederinge verstaende, ende daerop geadviseert hebbende, is by d'selve goetgevonden, dat men by provisie sal blyven by de gewoonlycke kercken ordeninge van anno 1586, wel verstaende dat de kercken die eenige andere practycke in het eene offte het ander poinct hebben, nochtans geen gemeenschap hebbende met de kercken ordre van 1591, daerinne by provisie sullen werden getolereert, mits oock dat deze resolutie geen prejudicie sal geven, de besoingjen over de kercken ordeninge noch openstaende, tusschen haer Ed. Mo. ende desen Syn:, hetwelcke Gedepe. deses Syn: by gelegentheyt sullen soecken te bevoorderen op denselven voet als in Syn: Rotterdamensi art. 38 is gearresteert. Hierop heefft de E. Commissaris Persijn tot waerschouwinge deser vergaderinge te kennen gegeven, hoedat syn E. geweest synde by de Ed. Mo. heeren Gecommitteerde Raden soo veele hadde verstaen, dat haer Ed. Mo. het beste genoegen niet en souden hebben in dese resolutie, menende dat men daermede de kerckenordeninge, dewelcke soo sy meenden, in corten souden geschieden, om welck misnoegen te gemoet te gaen ende wegh te nemen by dese vergaederingh gedeputeert sijn: D: Assessor Ludenus Vogelsangh ende Gysbertus Voetius, om met de copie deser acte by haer Ed. Mo. te verschynen ende daermede te vertoonen, dat dit de meninge deses Syn: geensints en sy. Deselve broederen wederom gecomen rapporteerden, dat de voorsz. Ed. Mo. heeren de copie gelesen ende daerbeneven haere brede mondelinge verclaringe gehoort hebbende hadden geantwoort, dat se de resolutie niet en approberen, nochte improberen, als gehoorende tot de vergaederinge der Ed. Mo. heeren Staten van Hollandt ende Westvrieslant, maer dat se de vergaederinge sonden raaden, de saecke te laeten by de resolutie van den Syn: gehouden in den Briel, offte soo dese vergaederinge meende dat se hierinne noch jet hadde te doen, dat se sulex soude remonstreren aen de Ed. Mo. heeren Staten voorsz., hetwelck de vergaederinge verstaende, heefft goetgevonden te deputeren D. Presidem, D. Assessoren ende D. Jacobum Leevabium, om haer Ed. Mo. ter naester vergaederinge van dese saecke te onderrichten ende te contenteren.

32. 19 *Juli* 1624. Mededeeling van dlt Synodaal besluit aan de Staten. Ze beloven nu spoed te zullen maken. *Resolutiën*, fol. 320.

Resolutiën van Holland. Anno 1624 Pag. 320.

Den 19 July 1624.

Zyn in de Vergaderinge binnen gestaan de Gedeputeerden des Zuydhollandschen Synodi; vertoonende met veel reedenen de noodigheyd van een kerkelyke ordonnantie, dewyle de kerke Gods geen tijd buyten ordeninge kan weesen, sonder te vervallen in confusie; dat se daarop in haare vergaderinge gelet hebbende, goedgevonden hadden, dat by provisie gebleeven soude worden by de gewoonlyke ordre van den jaare 1586; welverstaande. dat de kerken die eenige andere practycquen in het een of het ander poinct hebbende (nogtans geen gemeenschap hebbende met de kerkenordeninge van het jaar 1591) daar in by provisie souden worden getollereert; behoudelyk, dat deese haare resolutie geen prejudicie en sal geeven aan het besoigne over de kerkenordeninge nog openstaande; verzoekende, dat de heeren Staaten hetselve goedvinden wilden, dewyle de Heeren Gecommitteerde Raaden verklaard hadden, haar daartoe niet geauthoriseert te vinden.

Op alle welcke poincten by de heeren Edelen en Steeden gedelibereert weesende, verstaan en geresolveert is op het poinct, dat het besoigne beraamt op de kerkenordeninge van het jaar 1619 met den eersten by de hand genoomen en afgedaan sal worden, en dat ondertusschen haer Edele Mog. niet en konnen goedvinden, dat by provisie eenige ordre geraamt of geresolveert werde te volgen, maar alle saaken gelaaten by het gebruyk dat in elke classe dien aangaande tot nog toe is gevolgt, met onderhoud van alsulke regten van patroonaatschap, of anderen als yemanden wettelyck zyn competeerende.

33. 25 *Juli* 1625. De Synode van Woerden besluit, nogmaals bij de Staten aan te houden. *Act. Syn. Woerd*, fol. 187. Art. 9.

Acta Synodi Woerdensis. Anni 1625.

Art. 9.

Aengaende de kercken ordre art. 4 geroert, naerdemael de Gedepe. volgens haer rapport tot noch toe door verscheyde empesschementen gants geen gelegentheyt hadde gesien, om op het langhduyrige versoeck der kercken aen te houden, dat de kercken ordeninge by haere Ed. Mo. in conformite van de resolutie Syn: Rotterdamensis art. 38 mochte werden geapprobeert, soo oordeelt de Syn: hooghnoodich dat de Gedepe. nochmaels by alle gelegentheyt ende gevouchlyckste middelen by haere Ed. Mo. arbeyden om eenmael die soo langh versoghte approbatie der kerken ordre t'erlangen, allegerende onder andere redenen oock de loffelycke exemplaren van de andere provintiën, in welcken de kercken ordre is gearresteert ende tot groote gernstheyt ende stichtinge der kercken, alsmede het contentement der Ed. heeren Magistraten, selffs alrede wert gepractiseert, ende dat ondertusschen de respective classen souden volgen de

gewoontlycke ende tot nochtoe gebruykte kercken ordre versoght oock de vergaederinge aen de achtb. heeren Commissarissen dat tselve gelieve dit gewichtige poinct in haer achtb. rapport de Ed. Mo. heeren Staten tot faveur van de kercke te recommanderen.

34. 10 *Juli* 1626. De Synode van IJselstein stelt het met de Staten buiten hope, en blijft bij de kerkorde van 1586. *Acta Syn. Yselst.*, fol. 205 verso. Art. 5.

Acta Synodi Yselsteinensis. Anni 1626.
Art. 5.

Nopende de bevoorderinge van de kerckenordeninge, waervan art. 9 wordt gesproocken, verstaet deze Syn: dat het wel dienstigh ende ten hooghsten nodigh waere, dat de kercken hier te lande eens moghten hebben, een geauthoriseerde kerckenordeninge, maer alsoo het schynt dat het jegenwoordich onvruchtbaer ende te vergeeffs wesen soude daerop wyder instantie te doen, soo acht dese vergaederinge noodich, dat ondertusschen de kercken blyven sullen by de ordre die in de laeste Eerw. Syn: Nat: gearresteert, ende in de kercken, onder den Suythollantsen Syn: ressorterende, gebruyckelyck is, verwachten de gem. Gedepe. beter ende bequamer gelegentheyt, om soodanigen gewensten kercken ordeninge wyders te versoecken.

35. 12 *Jult* 1627. De Synode van Dordrecht laat de quaestie doodbloeden. *Acta Syn. Dordr.* Art. 5, fol. 227 v.

Acta Synodi Dordrechtensis. Anni 1627.
Art. 5.

Den 5e art. spreeckende van de kercken ordeninge verstaet de Syn: dat men moet verstaen ende uytleggen conform de resolutiën daer van in voorgaende Syn: genomen als den Briel art. 4e en 38e van Rotterdam 1621.

En zegge nu niemand, dat het de moeite niet loonde, van deze dorre stukken af te drukken.

Want deze dorre stukken leveren dan toch een eminente bijdrage voor de ongelooflijke onbeholpenheid, waarmeê men eertijds kerkhistorie schreef.

Verbeeld u toch, dat jarenlang verteld is, dat de Staten van Holland die kerkorde *wel* geauthoriseerd hadden, en dat zelfs Ypey nog niet dan schoorvoetend hieraan twijfelt.

Bovendien, nog déze vraag:

Leveren deze stukken ons niet een kostelijke bijdrage, om kennis te maken met al den smaad en den hoon, dien de kerk in deze landen, *om de eere van een Staatskerk te genieten*, van de Edelmogende Heeren verduren moest?

BIJLAGE B.

SYNODALE HANDELINGEN IN ZAKE DE LEIDSCHE ACADEMIE VOOR DE ARMINIAANSCHE GESCHILLEN.

1. Aandrang van kerkelijke zij tot de benoeming van professoren en het oprichten van het Collegium Theologicum. *Acta. Syn. Hag.* a^{i}. 1591. Art. 51. fol. 134.

Acta Synodi Hagensis. Anni 1591.

Art. 51.

Aengaende de academie ende collegie tot Leyden, is voorder gelast den Gedepe. des Syn: aen te houden aen de heeren Staten, achtervolgende 't geene hier vooren aen hare Ed. geremonstreert is, opdat het selve op 't spoedichste mooge gedaen werden, ende dat bequame professoren in Theologia, als oock eenen bequamen prefestus collegie moghte gestelt werden, ende alsoo goede hoope is, dat het collegium met den eersten voortgangh hebben sal, zoo is raetsaem bevonden dat de dienaren in haere classis bedencken, off sy niet eenige bequame ingenia offte jongens moghten hebben, die daartoe nut ende raetsaem soude syn gerecommandeert te werden, om van deselve aen de Gedep^{e}. des Syn: die te recommanderen over te schrijven.

2. Deputatie der professoren op de Synode, accoord verzoekende in zake het Collegium Thelogicum. *Acta Syn. Leid.* a^{i}. 1592. Art. 17. fol. 150.

Acta Synodi Leidensis. Anni 1592.

Art. 17.

De professores Theologiae van de universiteyt tot Leyden, d' eersaeme hooghgeleerde D. D. Franciscus Junius, en D. D. Lucas Trelcatius, syn by de vergaederinge verschenen, te kennen gevende, ende versoekende van wegen de heeren Curatoren ende Magnifici D. Rectoris ende collegy universitatis voorsz. alsoo mijn heeren de Staten van Hollandt te raede waeren geworden, het Collegium Theologicum op te richten, waeraen veele tot bevoorderinge der kercken gelegen sy, niet twijffelende soo wanneer 't selve wel overleyt soude werden, off een ygelyck soude helpen vervoorderen, dat het geene by haer Ed. seer wysselyck geraemt ende voorgenomen is syn effect soude moogen vercrygen, ende want de professores voorsz. ende de curatores ende 't collegie van de universiteyt voornamentlyck verstaen hadden, dat eenige beletselen waeren voorgevallen, baaden sy door de H. verdiensten ende liefde Christi te willen bedencken, hoe grootelycks het gemeene voort particuliere behoorde gestelt te werden, ende dat daerom een ygelyck van syn reght wat affwyckende, wilde overleggen, wat tot des vaaderlants ende der jonge yeught off studenten beste, aldernuttichste ende dienstelyckste syn soude, waer op de Syn. de professoren hooghlyck bedanckt heeft, ende belooft op de saecke neerstelyck te letten, ende den Heeren professoren te laeten weten.

3. Ook het consent der beroepen predikanten, om een benoeming als professor aan te nemen. *Acta Syn. Leid.* a^{i}. 1592. Art. 49. fol. 161 verso.

Acta Synodi Leidensis. Anni 1592.

Art. 49.

Opt aengeven van mijn heeren der stad Leyden ende der andere Curatoren ende professoren der universiteyten aldaer, door den heere Pencionarium der Stadt Leyden ende d'E.

Julium Beyma, den Syn. gedaen dat eenmael een generale resolutie moghte genomen werden, om in toecomende tyden alle swaricheyt voor te comen, soo wanneer eenige dienaren in dese provintie bequaem synde tot den dienst van de academie beroepen werden, dat die met haeren believen, der universiteyt mochten toegelaten werden, is hierop by den Syn: verclaert, dat d'selve willigh ende bereyt is, alle mogelycke hulpe ende dienst der universiteyt te bewysen, maer alsoo dese saecke aengaet alle kercken int gemeen, ende dat hiervan in den gravaminibus niet geroert en was, dat de Syn: dese saecke sal in gedenckenisse houden tot de naeste Synodale vergaederinge ende door de Gedepe. des Syn: hier van aen de kercke van Noorthollant in tyts laeten weten, om oock derselver advys hier op te hooren.

4. Over het erkennen van de door de faculteit geëxamineerden, zonder verder onderzoek. *Acta Syn. Hag.* 1599.

Acta Synodi Hagensis. Anni 1599.

De classis van Leyden heeft aengenomen d'onderrichtinge van de Synode haer gedaen aengaende de examinatie der studenten ende proponenten Theologiae, doch sonder prejudicie des generale Synodi ende der faculteyt der H. Theologie, als willende voor absolute geexamineerde dienaeren erkennen ende ontfangen die van de professoren geëxamineert sullen syn, waer inne de Synodus tevreden is, wanneer het examen gedaen is van de geheele faculteyt Theologiae ende niet van eenen professor alleene.

5. Over het onderzoek van de disputen aan de Leidsche Academie gerezen. *Acta Syn. Rotterd.* a^i. 1605. Art. 23.

Acta Synodi Rotterodamensis. Anni 1605.

Art. 23.

Ende dat de Gedepe. deses Synodi, mitsgaders de Gedeputeerde des Noortholkandtschen Synodi, die daartoe mede by desen versocht worden, neerstig ondersoek sullen doen van alle puncten waer over in de universiteyt van Leyden, ofte eenige kercken eenigsins swarigheyt sonde mogen gemaekt worden, ende alsdan aen de Heeren Curateurs der universiteyt van Leyden, ofte de heeren Staten versoecken, dat de Professores facultatis theologiae tot Leyden tot verdedinge van haer eere, ende vrede der kercke over deselve haer gevoelen rondelyck willen verclaren. Indien by de professoren verclaringe gedaen wordt, dat deselve aen allen classen door den Gedeputeerden des Synodi, sal overgesonden worden, om alle suspicien te weeren, ende de kercken in ruste te stellen. Maer soo de Professoren ofte yemant onder haer sulckx sonden mogen weygeren, dat alsdan, beneffens de Gedeputeerde des Synodi uyt allen classen, een sal worden gecommitteert, om met gemeynder advysen voortaen in de saecke te doen, gelijk de noot en de stichtinge sal vereysschen, dewyle door het onseker verwachten des Synodi Nationalis de saecke niet en dient opgehouden te worden, uyt vreese van meerder swarigheden.

6. Aanmerking op de studie der studenten. *Acta Syn. Gorcom.* a^i. 1606. Art. 25.

Acta Synodi Gorcomensis. Anni 1606.

Art. 25.

Den laetsten boeck Bellarmini de Grat: et liber: Arbitr: te wederleggen, heeft de Synodus verstaen, dat D. Sybrandus dit werck onder handen hebbe, dat oock in 't Engelsch desen boeck wederleydt zy ende getranslateert mach werden, is daerom raedtsaem bevonden indien yemant voor der yet heeft hier toe dienende, 't selfde met D. Sybrando te communiceren, of tot den naesten partic: Synodum, om oversien te werden, in te brengen, ende is bi occasie goetgevonden, dat de professores Theologiae sullen aengesproken worden, om ex officio de studenten, meer tot het naerstig ondersoecken, studia ende lesen der H. schriftuere ende catechismi te vermanen, ende by hen aen te houden, dan in soodanige controverse boecken haeren tydt te verslyten, om eerst een goet fondement te leggen.

7. Over de benoeming van een hoogleeraar, naar den smaak der kerk. *Acta Syn. Dord.* a^i. 1608. Art. 13.

Acta Synodi Dordrechtensis. Anni 1608.

Art. 13.

D. Luca Trelcatio E. in den Heere ontslapen zynde, vaceert in de universiteyt van Leyden een plaetse in facultate Theologica, dewelcke dient van een man versien te syn, daeraen de kercken een goet vergenoegen hebben. Oversulckx wordt gevraeght, oft niet goet en waere dat uyt den name des Synodi, de heeren Curatoren der academie tot Leyden, voorgeslagen wierde, den persoon D. Petri Molinei, daer van goede getuygenissen gehoort worden, ende hope is dat hy soude mogen tot aenneminge deses dienstes verwilliget werden. De Synodus resolveert, jae.

BIJLAGE C.

STUKKEN WAARHEEN VERWEZEN WORDT.

1. Antwoord van professoren aan den Leidschen kerkeraad.

Antwoorde aengaende die onderschrijvinge.

Op de aenmaninghe van de gedeputeerde der Kercken van Leyden, als last hebbende van de Suythollantsche Synode, dat de Professores der H. Theologie in de Academie aldaer, souden onderteekenen de Catechismum, Confessie, ende Canones in het Dortdrechtsche Synode Nationael ghestelt. volghens het formulier daer van inde zelve Synode beraemt: gheven de Professores der voorschreven Faculteyt voor antwoorde, naer advys ghenomen aende Heeren Curatoren ende Burgemeesters van Leyden, de welcken de sorghe der Academie vande Heeren Staten van Hollandt ende onder haer immediate is bevolen, dat sy de Leere inde voorschreven formuliere begrepen, *in alles* Gods woort houden conform, ende derhalven geresolveert syn de selve Leere voor te staen, ende by alle ghelegentheyt te doceren, mitsgaders de contrarie van die te wederleggen, ghelyck sy oock tot dien eynde alreede (boven de approbatie daer van voor desen tyd tot verscheyden reysen gedaen) de selve formulieren in een boeck hebben doen binden, ende met sulcke schriftelicke beloften als boven gheroert, tot onderhoudinghe van de suverheyt der Leere, ende eenstemmicheyt met de Kercke van dese Provinciën, hebben onderteeckent. Met voorder intentie van alle degene die haer voortaen inde professie voorseyt ofte Theologische Faculteyt souden byghevoegt worden, de selve formulieren, te laten onderteckenen. Twelck boeck ende onderteeckeninghe inde Archives van haere Faculteyt sal worden bewaert, om een yder, die sulex soude wetteliс versoecken, daer van contentement te doen. Doch wat aengaet de voorder subjectie aende particuliere Synoden van Suyt ofte Noorthollant van haere persone en de Professie; Antwoorden, dat sy daer van niet en connen teghenwoordiglyck disponeren, ghemerckt de Mog. Heeren Staten van Hollant, contrarie acte daer van te vooren hebben ghegeven, aende Heeren Curateuren deser Academie ende den heeren Burgemeesters deser Stede, die de selve aen den Professoren van de Theologische faculteyt is ter handt ghestelt, om hun selven naer den inhout van dien te reguleren, tot dat op de correspondentie van deselve Theologische faculteyt met de respective Synoden, onder goetvinden der voorsz. Mog. Heeren Staten, nader zij gelet: achtervolghens de ordre van de acte ende de praeeminentiën ende coustumen van alle andere Academiën, so wel onder Prinsen ende Republyckcken staende, als onder de Kercken van Vranckryck, jae ooc selfs de Kerckenordeninge deser Provincie, wanneer de Synoden inde steden, daer de Academiën sijn, werde gehouden.

2. Antwoord van professoren aan de Synode.

Synodo Zuidt-hollandiae, nomide facultatis Theologicae, Antonius Walaeus.

Exliteris vectris ad nos postridie Kal. Decemb. anni 1622 datis, ut & ex ipso sermone vestro, nobiscu circa 8 Maii anni 1623 hic Lugduni à vobis presentibus habito, intelleximus, in postrema Synodo Gorcomiensi & Amsterdamensi fuisse decretum, ut Theologica facultas nostra fraterne rogaretur ac moneretur, ut modum aliquem ac formam correspondentiae (quam vocant) inter Synodos vestras & dictam facultatem Theol. hujus Academiae scripto conciperet: que forma deinde ab ipsis Synodis vestris examinari, & si sic videretur, cum concensu Nobiliss. D. D. Ordinum hujus Provinciae approbari ac rata haberi possit; idque decretum à vobis esse conditum ex occasione rescripti eorundem D. D. Ordinum nobis à D. D. Curatoribus hujus Academiae exhibiti, & Synodo quoque vestrae à dictorem D. D. Ordinum deputatis praelecti. Hanc admonitionem & fraternam rogationem vestram cum in timore Domini expendissemus, communi consensu omnium nostrum, hoc responsum reverentiis vestris mittendum judicavimus.

Primo gratias nos agere reverentiis vestris, quod serio solliciti sint, ut Ecclesiae securitati atque Academiae nostrae integritati simul consulatur. Nos quod attinet, nunquam, per Dei gratiam, cessabimus ea omnibus viribus pro modulo nostro promovere, quae ad Ecclesiarii hujus Provinciae stabilitatem, & doctrinae, & disciplinae ex Dei verbo in eis recepte sinceritatem servandam pertinere intelligemus. Speramus quoque, omnibus fratribus reliquis Academiae quoque hujus dignitatem & libertatem, quae ei ad exemplum aliarum Academiarum semper competivit, curae quoque fore accordi, ut tanto majori cum fructu labor noster inter Theologiae studiosos & ministerii candidatos occupari etiam deinceps possit.

Etsi vero *nos* omnes pristina nostra quiete & Academica functione facile contenti simus, nec quicquam juris amplius in Synodis hujus Proviciae expetamus aut affectemus, quam antecessores nostri antehac semper sunt usi, quemadmodum Ecclesias quoque nullas alias authoritatem in Academiam expetere speramus, nisi ut veritas & pax Ecclesiae in tuto collocetur; tamen *quia Nobiliss D. D. Hollandiae & Westphrisiae Ordinibus visum fuit de strictiore quada inter utrasque hujus Provincie. Synodos & Academiam hanc, recenter conjunctione, rescriptum mittere.* & vobis, rev. D. fratres, in Synodo vestra congregatis idem negotium quoque sincere promovendum visum fuit, ut Deputati vestri nobis testatie sunt; quia rem hanc utring; sincere agi confidimus, nos libenter hac in parte judiciis vestris & *D. D. Ordinum placitis* non obnitemur. Modus autem quem salvo meliori judicio observari posse, si vobis sic visum sit, existimamus, in genere hic est.

1. Ut Synodorum descriptio circa illa tempora fere instituatur quae Academicis Lect. qua minimum praejudicii afferat, nempe circa ferias Pentecostales aut Augustales.

2. Ut à facultate nostra saltem duo ex Professoribus Synodo intersint.

3. Etsi vero in Synodis Nationalibus pari plane cum caeteris suffragii jure intersint Professores, & eodem jure in particularibus Synodis, quando eo loco ubi Academiae sunt, conveniunt. etiam admittuntur; nos tamen de hac re litem nullam movebimus, si placeat Ecclesiarii deputatis ut eo tantu quo aliarum Provinciarum deputati intersint, in rebus practicis suffragia deliberativa habeant: sed hoc totem vestro committimus arbitrio. Quemadmodum etiam locu quem sint occupaturi; ita amen ut speremus Academiarum praerogativae rationem viri habiturum.

3. Acta Synodi Hagensis a[i]. 1624.

Acta Synodi Hagensis anni 1624.

Art. 9.

Gelangende den 9en Art. des voorgaenden Syn: hebben de Gedepe. deses Syn: belastet. nevens die van Noorthollandt de E. heeren professoren theologie tot Leyden wederom te vermaenen dat haere E. ende W. gelieve de goede intentie des Syn: Nat: te voldoen met de onderteeckeninge vant formulier, twelck in denselven Syn. ten overstaen van den professoren deser provintie selve was gestelt, is verstaen uyt het rapport van de gedepe. voorsz dat se den voorseyden professoren, de meninge deses Syn: hadden voorgedragen, ende met seeckere redenen bekleet, maer hadden haer E. ende W. tot antwoort gegeven, dat sie immediatelyck stonden onder de heeren Curatoren van de academie, item dat hun door seeckere missive van den Ed. Mo. Heeren Staten was geïnterdiceert ende verbooden, soodanige onderteeckeninge te doen, met welcke interdictie sy haer selven excuseerden meenden oock de onderteeckeninge onnoodich te syn, soolange sy niet voor leden des Syn: wierden erkent, gelyck sy oock wisten offte met de acte des Syn: toonden, dat de meninge des Syn: niet en was, henlieden soo verre in te laeten, verklaerden voorts dat sy lieden de correspondentie ende comparitie op de Synodale vergaederinge niet en hadden versoght. om haer eygen selffs wille als die met haeren staet ende conditie wel tevreden waeren, *maer om* dat se meenden, dattet den kercken soude dienstigh ende profijtelyck wesen, uyt welcke antwoorde ende diergelycke propoosten de deputati achteden, dat de professoren geene swaricheyt souden maecken in de onderteeckeninge, ingevalle men haer E. ende W. de voorseyde correspondentie toeliete, sonder welcke toelatinge sy oock meenden dat d'onderteeckeninge niet en sal vereregen werden, gaven derhalven dese eerw. vergaederinge in bedencken, wat in desen alderbest gedaen soude wesen, waerop ommegevraeght ende de saacke overwoogen synde, is voor best ingesien, dat men het sal laeten blyven by de resolutie genomen in den Briel, ende haer Ed. ende W. niet verder inlaeten, ten minsten tot den naesten nat: Synodum.

4. *Resolutiën van Staten van Holland.* 21 Aug. 1620. p. 189. Over de Synodale kosten.

Resolutiën van Holland. Anno 1620. pag. 189.

Den 21 Augusty 1620.

Compareerden de Heeren Mr. Rochus van den Honaerd, Raad in den Hoogen Raade, en Gijsbrecht Heyndricksz 't Hart, burgemeesteren van Ter Gouda, Gedeputeerden geweest

zynde in de Synode van Zuydholland Ter-Gouda, doen rapport van de besoigne aldaar gevallen, daar van de acte nog niet en word in het nette geschreeven, dan hier na soude worden overgebragt, ende na het verhaal van het geene op de kerkenordre daar gepasseert was, presenteerden request van de Broederen des Synode, omme van haare kosten tot veertien honderd guldens van de Commissarissen te moogen zijn betaalt, als bij de classe niet zijnde waar uit haare kosten te vervallen, ten minsten nog drie reysen, ten aanzien de saake daar verhandeldt word, meerendeel waaren gevolge van de Nationale Synode; waarna de Heeren bedankt en vertrokken zynde, verstaan is, dat nog deese reyse alhier en van de (pag. 190) Synode van Noordholland tot Alkmaar te volgen, de kosten van 's lands weegen sullen worden betaalt, dog met resolutie sulks te zyn voor de laatste reyse, ende hier na meerder niet het selve en sal mogen worden gepretendeert.

5. Dito. Pag. 190. Over de approbatie der Synodale acten.

Resolutiën van Holland. Anno 1620. Pag. 190.

Den 21 Augusty 1620.

Als meede voor vast geresolveert word, dat geene acten Synodale effecte sullen hebben of iemanden verbinden, als die by de Edele Mogende Heeren Staaten alvoorens sullen zyn geapprobeert.

6. Dito 26 Mei 1621. „Straffen in den buik."

Resolutiën van Holland. Anno 1621. Pag. 462.

Den 26 Mey/26 Juny 1621.

Is geleesen een lang vertoog van de Gedeputeerden van de Zuydhollandsche en Noordhollandsche Synoden, tendeerende om te hebben een eyndelyke gearresteerde kerkenordeninge, en nader ordre op de schoolen en huwelyken, en resolutie op de vermeerderinge van de gagien van de predikanten in de kleyne steeden en ten platten lande:

Waarop gedelibereert weesende, by de Heeren Edelen en Steden verstaan is, dat men met den eersten by de hand sal neemen het neegentiende poinct van het reces, omme een eynde van de kerken ordeninge te maken, dat men de poincten van de schoolen en huwelyken sal doen examineeren, om te sien van wat consideratie die zyn, en of noodig weesen sal het advis van de Hoven van Justitie daarop te nemen; en noopende de augmentatie van gagie (hoewel hetselve seer redelyk en noodig geoordeeld worde) is verstaan dat men volgende voorgaande resolutie daarop niet doen en soude tot dat de kerken ordeninge sal weesen ingewilligt en gearresteert.

BIJLAGE D.

DE DUSVER GEWISSELDE PROCESSTUKKEN.

1o. In de *Gereformeerde Brieven*, opgenomen in de *Stemmen voor Waarheid en Vrede* Ao. 1878. Dec. p. 659, deed een anonymus, zekere T. n., onverhoeds op het standpunt der Gereformeerden en de Statuten van de door hen beoogde Hoogeschool, dezen aanval :

Gereformeerde Brieven. Pag. 639.

Voldoet aan dien eisch van onze consciëntie de »Grondslag der Vereeniging voor H. Onderwijs," die »*allereerst* eene Theologische Faculteit te Amsterdam" wil stichten, zooals wij dien leerden kennen uit *de Heraut* van 27 Oct. II ? Wat dunkt u? »De Vereeniging wordt geplaatst op den grondslag der Gereformeerde beginselen en met name, voor zooveel het onderwijs in de Heilige Godgeleerdheid betreft, op de drie formulieren van eenigheid, gelijk die in den jare 1619 door de Synode Nationaal van Dordrecht voor de Gereformeerde Kerken dezer landen zijn vastgesteld, in maniere als door gemelde Synode Nationaal, blijkens haar eigen handelingen en haar acte, het gezag van deze formulieren is bedoeld."

Daarin »steekt een beginsel" zegt *de Heraut*. Gewis. Het beginsel namelijk van eene onderwerping aan eene stationaire leervoorstelling, zooals die met »de Gereformeerde beginselen" moeilijk te vereenigen schijnt. Het aangehaalde Artikel spreekt van »de bedoelingen der Synode van Dordrecht," edoch daar wij niet naar geheime Synodale Acten, die ons onbekend hadden kunnen blijven, maar alleen naar de openbare handelingen der Vergadering worden verwezen, zoo moeten wij aannemen, dat ook nu nog in de nieuwe Amsterdamsche Faculteit ieder Hoogleeraar zal hebben te verklaren, »in goede consciëntie voor God te gevoelen en te gelooven dat alle de Articulen en stukken der Leer" in de Formulieren »*in alles* met Gods Woord overeenkomen," en dat hem verboden zal zijn »tegen de Leere der drie formulieren verscheydene consideratiën ofte gevoelens voor te stellen, opentlyk noch heymelick.' Van zelf vervalt, dat hij daarop eerst het goedachten van de kerkelijke overheid zal moeten verkrijgen!

De Professoren te Leiden in 1620 waren mannen, die eenigen eerbied van het nageslacht verdienen: Johannes Polyander, Andreas Rivet, Antonius Walaeus, Antonius Thysius. Zij hebben geen vrijheid gevonden en ook niet van Curatoren kunnen verkrijgen om de door de Synode geëischte verbintenis te onderteekenen, maar hebben zich bepaald tot eene onderteekening van de verklaring, dat zij „de leer, in de genoemde schriften vervat, als rechtzinnig en met de Heilige Schrift overeenstemmende erkenden en haar daarom wilden leeren en verdedigen." Deze verklaring is sedert dien tijd in de Leidsche Faculteit steeds gevorderd van de in haar optredende Hoogleeraren: de verbintenis, door de Synode opgelegd, is daar nooit aangenomen. De reden was deze: daar de Hoogleeraren geen zitting hadden in Provinciale Synode, aan welke zij zich moesten onderwerpen, achtten de genoemde achtbare mannen in overeenstemming met Curatoren den band, waaraan zij gelegd werden, onbetamelijk. Doch dit daargelaten, verzuime men niet op te merken, dat inderdaad bij de Leidsche Faculteit het door de Synode »blijkens hare acte" bepaalde werd vervangen door eene eenvoudige, eerlijke en ruimere verklaring. Daarin steekt ook een beginsel.

Ik treed thans niet dieper in de geschiedenis van het Dordsche onderteekenings-formulier, maar ik zou wel willen vragen, hoe het met de echt »Gereformeerde beginselen" in overeenstemming te brengen zij, dat eene verbintenis van dien aard voor de eeuwen zou kunnen gelden. Daarbij wordt mijns erachtens aan het kerkelijk dogmatisch onderwijs een gezag verleend, gelijk door de Gereformede Kerk alleen aan Gods Woord wordt toegekend. Want »men mag," naar een grondartikel van onze Belijdenis, »geener menschen schriften,

hoe heilig zij geweest zijn, gelijken bij de Goddelijke Schrifturen, noch de gewoonte bij de waarheid (want de waarheid is bovenal), noch de groote menigte, noch de oudheid, noch de Conciliën."

2°. Een kort resumé van dezen uitval werd door een insgelijks anonymen inzender in de *Haarlemsche Courant* van 30 December 1878 geplaatst.

3°. Tegen dit resumé kwam ik op, en, meenende een onkundig dilettant voor mij te hebben, althans van verre niet vermoedend, dat achter dit gesloten vizier Dr. Van Toorenenbergen school, zond ik aan de *Haarlemsche Courant* dit protest:

Aan de Redactie der *Haarlemsche Courant.*

Mijne Heeren!

In een tweede bericht over de pogingen, van orthodoxe zij aangewend om de opleiding van de leeraren der Ned. Herv. Kerk op beteren voet te brengen, wijst uw correspondent op het feit, dat in 1621 de toenmalige Leidsche hoogleeraren in de theologie, de heeren Polyander, Walaeus, Rivet en Thysius, geweigerd hebben het onderteekeningsformulier der Dordtsche Synode met hun naam te bekrachtigen; en zoekt daaruit af te leiden, dat deze heeren tegen een onderteekening van formulieren, anders dan in substantie, om der consciëntie wille, protesteerden.

Althans hij verwijst, onder instemming, naar een desbetreffend vertoog van den heer T. n. in de *Stemmen voor Waarheid en Vrede*, waarin deze deductie zelfs breed is uitgewerkt.

Tegen deze erroneuse voorstelling nu, acht ik mij verplicht, ter handhaving van de waarheid der historie, de aandacht van uwe lezers kortelijk op deze drie feiten te wijzen:

1. Dat drie van deze heeren, en wel de heeren Polyander, Thysius en Walaeus, zelven op de Synode te Dordrecht tegenwoordig waren; aan het opstellen der vijf artikels hebben medegewerkt; en de drie formulieren zonder beding of voorbehoud *hadden* onderteekend.

2. Dat deze vier heeren op 25 Juni 1622 in hun qualiteit van hoogleeraren nogmaals onderteekend *hebben*, *a.* de Belijdenis van Guido de Bres; *b.* de Fransche Confessie, die »te Dordt in 1619 was overzien"; *c.* den Heidelbergschen Catechismus, en *d.* de vijf Canones; onder bijvoeging: »ut hac ratione omnibus in posterum, ubi opus erit, innotescat, nos doctrinam scriptis illis comprehensam, pro orthodoxa sacrisque litteris consentanea agnoscere: ac proinde tum publice, tum privatim, docere ac tueri velle" (Cf. *Arch. Kerk. Gesch.* IX p. 489).

En ten 3e dat uw correspondent blijkbaar den historischen zin mist, om te rekenen met het notoire feit, dat de weigering van onderteekening alleen en uitsluitend geschiedde omdat de anti-Calvinistische Curatoren en Staten van Holland niet wilden toestaan, dat hun hoogleeraren een *acte van subjectie* aan de Synode zouden teekenen, *en hun dit verboden hadden*. De Staten van Holland namelijk wilden niet gedoogen, dat hun professoren teekenden, tenzij de Synode hun in ruil zittingsrecht ter Synode inwilligde.

Dat dit zoo was, blijkt toch authentiek uit de acte der Hollandsche Synode van 1624, waarop door deputaten bericht werd: »door professoren is ons geantwoord, dat zij in immidiatelick stonden onder de Curatores Academiae; en *dat hun door zekere missive van de Ed. Mog. Heeren Staten verboden was zulk een onderteekening te doen*, zoolang zij niet als leden der Synodus erkend werden" (Cf. *Arch. v. Kerk. Gesch.* p. 487).

Hieruit blijkt alzoo onwederlegbaar, dat de schrijver van de *Gereformeerde Brieven* in de *Stemmen voor Waarheid en Vrede* niet op de hoogte van de toedracht der zaak was, en dat uw correspondent, door zich bij die »brieven" aan te sluiten, uw publiek, onwetens, geheel bezijden de waarheid heeft ingelicht.

Met de inlassching van deze rectificatie zult gij ten zeerste verplichten

Uw Dw. Dien.

Dr. A. KUYPER.

Het werd geplaatst in het nummer van 6 Januari 1879.

4°. In *De Herant* van 12 Januari dit stukske opnemend, voegde ik er bij:

Hier is nog meer aan toe te voegen.

Namelijk:

1. dat de theologische professoren der overige toen bestaande scholen wel terdege, wijl deze onder geen Staten-verbod stonden, de Synodale formule geteekend hebben;

2. dat de heeren Polyander, Thysius, Walaeus en Rivet zich tot onderteekening bereid hadden verklaard, mits hun zitting in de Hollandsche Synode werd verleend. Wat ze natuurlijk niet hadden kunnen doen, indien ze er consciëntiebezwaar tegen hadden;

3. dat op 25 Mei 1619 bedoeld onderteekeningsformulier, waarvan T. n. in de *Stemmen*

beweert, dat de heeren Thysius, Walaeus en Polyander het om der consciëntie wil afsloegen, *door en met het eigen toedoen dezer heeren is tot stand gekomen en goedgekeurd;*

4. dat de *subjectie aan de Synode*, die ze weigerden, in het allerminst niet betrof en niet kon betreffen hun al of niet erkennen van het recht der Synode, om ter laatster instantie in zake van belijdenis te beslissen, wijl deze heeren zelven in de Synode dit hooge recht tegenover de Remonstranten hadden helpen uitoefenen; en aldus uitsluiteud ziet op subjectie »van den lasthebber aan zijn lastgever en aansteller."

en 5. dat indien T. n. er op drukt, dat toch het »*per omnia*" [1]) in de nu onderteekende formule is weggebleven, dit zóó weinig bewijst dat deze heeren tegen het *per omnia* bezwaar hadden dat veeleer deze zelfde heeren in de onderteekeningsformule die ze zelven voor de *Doctoren in de Theologie* opstelden; en die door alle Doctores Theologiae en dus door schier alle Hoogleeraren in de godgeleerdheid aan de Leidsche Hoogeschool *onderteekend is;* wel terdege dit *per omnia* (in allen deele) inlaschten.

Daarin toch heet het: »Ik betuig plechtiglijk voor God, hiermeê te erkennen, dat de leer die in de Gereformeerde kerken en aan de Leidsche academie onderwezen wordt, rechtzinnig en overeenkomstig den Woorde Gods is, en derhalve mij in dier voege bij deze leer neder te leggen, dat ik wetende wat ik doe en met een goede consciëntie »voor alle deelen" (*in omnibus*) die de leer raken, verklaar, mijn zegel te hechten aan de Nederlandsche Confessie enz.; en met name aan de Canones, die door de Dordtsche Synode over eenige in geschil gekomen artikelen uit de Heilige Schrift ontworpen en vastgesteld zijn."

Met een waarlijk verpletterende overmacht van bewijs blijkt dus hier ook weêr, door wat onjuiste voorstelling der Geschiedenis men van zekere zijde, onbewust en door onkunde, zich zelven en het publiek op het dwaalspoor helpt, zoodra de eere der Gereformeerden in het spel komt.

Was nu zulk een voorstelling nog ingelascht in een polemiek of terloops geschreven stukje, we zouden het hebben laten loopen.

Maar nu er met opzet een opstel aan wordt gewijd, en deze T. n. al de *allures* aanneemt van een »man van historiën" te zijn, nu diende toch even met de stukken er bij aangewezen, dat de redacteur van de *Stemmen voor Waarheid en Vrede* wel zal doen, met uiterst voorzichtig in de keuze zijner medewerkers te zijn, voorzoover deze zich een enkel maal wagen op het altijd gladde ijs der wetenschap.

In welke twee stukken gelijk men ziet, bijna de geheele casus-positie juist zóó was aangegeven als ze nu à posteriori ook bleek te zijn.

5o. Tegen dit protest nu verscheen een tegenbetoog in de *Haarlemsche Courant* 14 Januari, waaronder een ieder met verbazing de handteekening van Dr. J. J. van Toorenenbergen las.

Er stond in:

Om den indruk van het door mij beweerde bij de min kundigen onder uwe lezers niet te doen verloren gaan, moet ik van u eene kleine ruimte in uwe kolommen vergen voor de volgende opmerkingen naar aanleiding van het geschrevene door Dr. *A. Kuyper* in uw no. van den 6den dezer. Wat ZEd. heeft ingebracht tegen mijn beweren omtrent de onderteekeningsformule, in de Synode van 1619 voor de theologische professoren vastgesteld, is òf niet ter zake doende, òf geheel onjuist. Dat de drie genoemde Leidsche professoren de *Leerregels* in de Synode en de *drie Formulieren* later hebben onderteekend, is door mij betwist noch betwijfeld. Het is de vraag, of zij medegewerkt hebben aan de vaststelling van *het door hen ter zijde gelegde formulier van onderteekening*, waarbij de verhouding van het academisch onderwijs tot de Symbolische Schriften bepaald werd. Dit zal Dr. *K.* niet kunnen bewijzen, omdat het tegendeel zeker is.

Wat voorts hun verzet tegen de onderteekening van dit formulier betreft; het mag niet worden afgeleid uit een gefingeerd antagonisme tegen de Synode bij de Staten van Holland en de curatoren der Hoogeschool. Door dat te doen heeft Dr. *K.* een anachronisme begaan, hetwelk hem waarschijnlijk reeds zal hebben berouwd. Immers waren de Staten van Holland na het veranderen van de wet in die provincie, hetwelk in 1618 had plaats gehad, niet meer dezelfden van vroeger, onder het ministerie *Oldenbarnevelt*. De »nieuwe Staten" hadden terstond en onvoorwaardelijk in de Synode bewilligd. Alleen de stem van Gouda bleef den Remonstranten nog gunstig. — Met de curatoren van 's Lands Hoogeschool was het evenzoo gesteld. Het collegie was na de veroordeeling der Remonstranten »Gereformeerd" geworden in dubbelen zin. De heeren *van Mathenes* en *van der Mijle* hadden plaats gemaakt voor de heeren *van Wassenaar Pauw* en *van den Honaart*. Hoe die »nieuwe

1) In alle stukken.

curatoren" gezind waren, is aan *Vossius* en *Barlaeus* gebleken. Ieder kan het nalezen bij *Wagenaar* (X. bl. 388, vg.), die de *Resolutiën van Holland* getrouw heeft gebruikt. Genoeg: het was gewis *niet* om de door Dr. *K.* willekeurig aangenomen reden, dat de »nieuwe Staten" en hunne curatoren de onderteekening niet toelieten. Het was (of men het hebben wil, of niet) omdat zij de hoogleeraren niet wegens iedere »verschydene consideratie" wilden gedaagd zien voor de Provinciale Synode. Toen ik mijn »Brief" in de *Stemmen voor Waarheid en Vrede* schreef, wilde ik niet treden in de beweegreden voor het verzet, hetwelk de onderteekeningsformule vond. Men leest daar: »Dit daargelaten, verzuime men niet op te merken, dat bij de Leidsche Faculteit in 1620 het door de Synode »blijkens hare acte" bepaalde werd *vervangen* door eene eenvoudige, eerlijke en ruimere verklaring." Ik voeg er nu nog bij, dat dit geschiedde onder de leiding van warme voorstanders dier Synode. Hierom was en blijft het mij te doen, omdat daarin »het beginsel steekt", waarvoor ik opkom.

DR. J. J. VAN TOORENENBERGEN.

6o. Dit tegenbetoog, met verzoek om opneming aan *De Heraut* toezendend, schreef deze geleerde er bij:

Een paar regelen, naar aanleiding van het in uw laatste No. door Dr. K. aan zijne argumenten toegevoegde, mogen mij hierbij nog vergund zijn.

De toon van dit laatste is hooger dan de bewijskracht, en het voornaamste is in het bovenstaande reeds beantwoord.

Dat dezelfde Professoren, die de Synodale onderteekeningsformule ter zijde legden, haar negen jaren later voor de Doctoren in de Theologie verplichtend stelden, is alleszins natuurlijk, daar zij voor de predikanten, die konden gepromoveerd worden, geen aanleiding mochten te weeg brengen, om zich tegen hunne verbintenis als Dienaren der Kerk op eene minder stricte als Doctoren te beroepen. Het Doctoraat was ook als *een dienst in de kerk* opgenomen. Zie Art. H. der *Kerkorde*.

Nog heb ik iets te zeggen bij mijn beweren, dat het formulier van onderteekening in kwestie niet door de Professoren Polyander, Thysius en Walaeus mede was vastgesteld. Ik bedoel met dit beweren, dat zij geene concludeerende stem in de approbatie van het Formulier hebben gehad, terwijl van hunne adviezen in dezen niets bekend is. De Professoren in de Synode hadden in de Kerkzaken slechts eene adviseerende stem. Dit blijkt duidelijk b. v. in de behandeling van het voorstel tot eene nieuwe Bijbeloverzetting. In de 7de zitting hebben zij na de buitenlandsche Godgeleerden, evenals dezen, hun gevoelen over de noodzakelijkheid van het te ondernemen werk gezegd, en in de 8ste zitting is door de afgevaardigden der Nederlandschen Kerken (Pastores et Seniores) geadviseerd en *gestemd*. In de 156ste zitting (*Post-acta*) zijn de artikelen van de Kerken-ordening in de substantie van alle de *Gedeputeerden, Predikanten en Ouderlingen*, van iedere provincie »geapprobeerd." Dat zoo ook geschied, is bij de »approbatie" van het Formulier van onderteekening meen ik te mogen aannemen. Doch ik herhaal hier nog eens: de hoofdzaak, waarom het mij te doen is, is dat in 1620 de professoren te Leiden het door de Synode van Dordrecht vastgestelde onderteekenings-formulier hebben ter zijde gelegd en vervangen door eene »eenvoudige, eerlijke en ruimere verklaring."

Met de bede, dat welhaast dergelijke punten, bepaaldelijk tusschen Dr. K., aan wiens historischen zin en wetenschap ik gaarne nog altijd hulde doe, en mij weder zonder groote woorden en zonder bitterheid zullen kunnen besproken worden, noem ik mij

UEd. Dw. Dienaar,
J. J. VAN TOORENENBERGEN.

Het werd geplaatst in *De Heraut* van 19 Januari 1879.

7o. Inmiddels was door mij reeds in de *Haarlemsche Courant* gedupliceerd met belofte om later in een afzonderlijk geschrift op dit ééne punt Dr. Van Toorenenbergen „eens uit den zadel te lichten":

WelEdele Heeren!

Uit een particulier schrijven van Dr. J. J. van Toorenenbergen, gisteren door mij ontvangen, bleek mij tweeërlei: 1. dat een antwoord op mijn vroeger ingezonden stuk van zijne hand in uw geacht blad, aan mijn opmerkzaamheid ontsnapt was; en 2. dat ZEd. zich thans openbaart als den anoniemen steller van de *Gereformeerde Brieven*.

Vergun mij daarom, op beleefd verzoek, nog het volgende in uw kolommen te mogen zeggen.

Dat Dr. Van Toorenenbergen schrijver dezer brieven was, wist ik niet. Eer was mij, bij opzettelijk onderzoek, verzekering gegeven van het tegendeel. Had ik dan ook geweten, wat ik nu weet, ik zou mij wel gewacht hebben van »onkunde" te spreken bij een man, die in kennis onzer historiën reeds vergrijsd was, eer ik aan deze studiën begon.

Immers zijn superioriteit ten deze blijkt ook nu weêr in zijn meesterlijke dupliek.

Alleen toch een man van zijn talent, kennis en gevatheid was in staat nog met zulk een apparaat van geleerdheid een aftocht te dekken, waarbij het verlies van dien slag allerminst door hem ontveinsd wordt.

Stak er dan ook maar het minste in voor een geleerde, als dezen Rotterdamschen doctor, om een enkel maal »bewijs van feilbaarheid" te leveren, ik zou, na zijn heusch wederwoord mij van elken verderen lansstoot onthouden hebben.

Nu echter het *quandoque dormicat bonus Homerus* mij gelooven doet, dat de gevestigde naam van dezen gevierden schrijver er uitnemend wel tegen kan, dat een jonger strijdgenoot hem eens een enkel maal uit het zaâl komt lichten, hoop ik elders dit niet onbelangrijk steekspel met dezen ridder van blazoen voort te zetten.

Voor uw publiek zal het genoeg zijn op te merken, dat Dr. J. J. van Toorenenbergen mij zelf toegeeft, dat de heeren Walaeus c. s. de onderteekening afsloegen, *wijl die hun door hun superieuren verboden was.*

En voor dat eene afdoende wapen, hang ik voorshands alle overig wapentuig aan den wand! Geloof mij, hoogachtend en onder belofte van U in dit geschil niet weêr te zullen mengen,

Uw Dw. Dienaar,

Den Haag, 15 Januari 1879. Dr. A. KUYPER.

8o. Ook dit stuk van dupliek werd in *De Heraut* van 19 Januari opgenomen, met deze bijvoeging:

Natuurlijk neemt ook onze redactie hiermeê elk woord terug, dat, tegen den anoniemen bestrijder der Gereformeerde eere volkomen op zijne plaats, tegenover een man van wetenschappen als Dr. Van Toorenenbergen, eenvoudig ongepast zou zijn.

Zoo intusschen terug, dat we ons tegelijk er over beklagen, dat zulk een Doctor van historiën goed kon vinden, met bedekt blazoen ons aan te vallen.

Niet aan ons dan ook, die ons naar recht van wapeneer verweerden, maar aan hem, die zich derwijs bloot gaf, sta het voor hem krenkende van deze vergissing ter verantwoording.

Waar Dr. Van Toorenenbergen met name in het krijt treedt, zullen we tot den einde toe hem eeren met het salunt van onze hulde en onze hoogachting.

Maar sluit hij zijn vizier en maakt hij zich opzettelijk onkenbaar, dan blijve voor zijn rekening wat er van komt.

En hierbij bleef de zaak voorloopig rusten tot ik ze nu weer heb opgevat!

KONINKLIJKE NEDERLANDSCHE STOOMDRUKKERIJ,

WARMOESSTRAAT 106, AMSTERDAM.